

บทที่ 4

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษานำเสนอผลงานเรื่องการก่อรูปและการขยายตัวขององค์กระประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ผู้วิจัยจะแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. บริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ
3. ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

บริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือแม้จะเป็นภูมิภาคเล็กๆ ที่มีพื้นที่ประมาณ 36,503 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 7 ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด พื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยประกอบไปด้วย 8 จังหวัด คือ ชลบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ระยอง จันทบุรี และตราด

เมื่อพิจารณาด้านภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เราสามารถแบ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เป็น 2 พื้นที่ใหญ่ๆ คือ พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด และพื้นที่บริเวณที่ลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในเขตจังหวัดนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา และสระแก้ว

เมื่อวิเคราะห์บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เราสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ยุค ดังนี้

1. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง
3. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงหลังการสร้างถนนสุขุมวิทและสะพานบางปะกง
4. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard)

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี กล่าวได้ว่าอยู่ในวิถีการผลิตแบบยังชีพ (Self-Sufficient Economy) ภายใต้การเมืองระบอบไพร่ โดยแต่ละครอบครัวจะผลิตสิ่งของที่จำเป็นเพื่อใช้สอยในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก ผลผลิตที่ได้จึงมีค่าเพื่อใช้ (Use Value) ไม่เน้นการผลิตเพื่อสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยน (Exchange Value) วิถีการผลิตในสมัยนี้สะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของ “การทำเพื่อกิน ทำเพื่ออยู่”

บนฐานการผลิตแบบยังชีพดังกล่าว ชนชั้นปกครองได้อาศัยได้สร้างระบบไพร่ขึ้นมาเพื่อดึงผลประโยชน์ส่วนเกินทางการผลิต (Surplus Product) ที่ใช้ในการดำเนินงานของชนชั้นปกครองในรูปภาษีช่วย (ซัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ โอปาร์ ถิ่นบางเตียว, ออนไลน์, 2549 ; ธวัช ปุณโณทก, 2549 : 46)

สอดคล้องกับการศึกษาของซัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ โอปาร์ ถิ่นบางเตียว (ออนไลน์, 2549) ซึ่งอธิบายว่า พื้นที่จังหวัดที่ศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ การศึกษาของเขาสามารถสืบสาวหลักฐานไปได้จนถึงสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี เกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมืองของจังหวัดที่เขาศึกษา เขาทั้งสองพบว่า ในช่วงอยุธยาและธนบุรีเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพภายใต้ระบบไพร่ กล่าวคือ มีการทำนา การประมงขนาดเล็กและทอผ้าสีน้ำเงินในครอบครัวเป็นหลัก โดยส่วนเกินทางเศรษฐกิจจะถูกใช้เป็นช่วยสำหรับชนชั้นปกครอง เช่น ข้าว ไม้ตะเคียน เลื่อ ใต้เพื่อใช้จุดไฟ เป็นต้น ชนชั้นปกครองจะนำส่วนที่เหลือจากการกินการใช้มาทำการค้ากับเมืองอื่นด้วย

การผลิตเพื่อยังชีพของชาวบ้านในช่วงนี้มุ่งการหาปัจจัย 4 เพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ ได้แก่ การปลูกข้าว หารปลา ทอผ้า หางของป่า และสมุนไพร เลี้ยงวัวควายเพื่อใช้ไถนา แต่เนื่องจากเทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องใช้การแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยการ “เอาแรง” ทั่วไป เช่น การไปช่วยเกี่ยวข้าวดำนา 1 วัน จะเรียกว่า “1 แรง” โดยเจ้าของบ้านจะต้องไปทำงานตอบแทน 1 วัน เรียกว่า การ “ใช้แรง”

การผลิตเพื่อยังชีพอยู่ภายใต้การปกครองของระบบไพร่ ดังนั้น ชาวบ้านจึงต้องผลิตส่วนเกินเพื่อเป็นภาษีในรูปของส่วย ในอดีตขุนนางจะเป็นผู้เก็บส่วยและส่งเข้าเมืองหลวงในรูปของบรรณาการ 2 รูปแบบ คือ ส่วยบ้านและส่วยของป่า ส่วยบ้านนั้นจะเป็นผลผลิตอะไรนั้นจะขึ้นอยู่กับความถนัดและทรัพยากรของแต่ละหมู่บ้าน แต่โดยทั่วไปแล้วส่วยบ้านจะได้แก่ ข้าว เลื่อ และได้สำหรับจุดไฟ ส่วนส่วยของป่าเป็นผลผลิตที่หาได้จากป่า ได้แก่ ไม้ชนิดต่างๆ อาทิเช่น ไม้กฤษณา ไม้เต็ง ไม้ตะเคียน ฟืน รวมถึงของป่าอื่นๆ เช่น ลูกสำรอง หน่อไม้ น้ำมันยาง เป็นต้น (วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, 2526 : 86)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกมากขึ้น ชาวจีนอพยพเข้ามาอาศัยในพื้นที่ภาคตะวันออก จึงได้สร้างวัฒนธรรมแบบกระฎุมพีขึ้นมาในภาคตะวันออก ผลจากการอพยพของชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออก โดยเกิด “ทวีลักษณะของการผลิต” ขึ้น กล่าวคือ มีการผลิตเพื่อยังชีพของคนไทยควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อขายของคนจีน (ศรัญญา กันธาชีพ, 2540 : 81-82 ; อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545 : 51)

เศรษฐกิจของภาคตะวันออกต้นรัตนโกสินทร์นั้นพบว่า ภาคตะวันออกมีลักษณะเศรษฐกิจเป็นแบบยังชีพ อาศัยการดำรงชีวิตบนฐานทรัพยากรท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก

เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนอาจจะไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ไม่สามารถทำการผลิตได้ในชุมชนท้องถิ่น (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. 2538 : 112)

เมื่อมีการอพยพเข้ามาของชาวจีน ชาวจีนอพยพได้เป็นผู้สร้างการผลิตเพื่อขายในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ในขณะที่กิจกรรมทางการค้านั้น ชาวจีนดำเนินการค้าทั้งระหว่างประเทศและภายในประเทศ

เส้นทางคมนาคมทางน้ำ ซึ่งพัฒนาขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วยกระจายการค้าภายในโดยชาวจีนนี้ออกไปอย่างกว้างขวาง ส่วนเส้นทางทะเลนั้นก็มิใช้กันมากจากกรุงเทพฯ เอง มีเรือสำเภาทำการค้าตามชายฝั่งไปยังปักกิ่งได้ คือ ชุมพร ไซยา บ้านดอน นครศรีธรรมราช ลงไปถึงพัทลุงและสงขลา ส่วนทางตะวันออกนั้นก็มิเรือสำเภาแล่นติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับเมือง เช่น บางปลาสร้อย บางปะกง บางพระ บางละมุง ระยอง จันทบุรี ทุ่งใหญ่ และเกาะกง ทั้งปีโดยไม่ต้องรอมรสุม (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543 : 162-163)

การอพยพเข้ามาของคนจีนได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนานระหว่างเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ กับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ทำให้คนเชื้อสายจีนหลายคนที่ผ่านมากระบวนการสะสมทุนจนเกิดความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ และมีสายสัมพันธ์เครือข่ายที่ดีกับรัฐส่วนกลางและกลไกของรัฐ เช่น ขุนนาง จนหลายคนได้สถาปนาตนเองเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและระบบไพร่ เขาเหล่านั้นได้เป็นผู้มีบทบาทและอิทธิพลในการตัดสินใจทางการเมืองในระดับท้องถิ่นในฐานะตัวกลางระหว่างรัฐและท้องถิ่น

ภายใต้โครงสร้างศักดินาคนเชื้อสายจีนหลายคนได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองคอยเก็บส่วยภาษีให้รัฐส่วนกลาง ทำให้สายสัมพันธ์เครือข่ายของคนเชื้อสายจีน มีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับรัฐส่วนกลางขุนนาง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. 2528 : 73) เช่น กรณีเมืองจันทบุรี การศึกษาทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองในอดีต พบว่า เมืองจันทบุรีในอดีตเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนอาศัยอยู่หลากหลายทางชาติพันธุ์ ประกอบอาชีพทั้งค้าขาย ต่อเรือ ปลูกพริกไทย สวนผลไม้ ฯลฯ และยังพบว่า ชนชั้นปกครองของเมืองจันทบุรีนั้นมักเป็นชาวจีน เช่น พระยาจันทบูรณ์ (เจ้าขรัว หรือเจ้าสัว) ผู้รักษาเมืองจันทบูรณ์สมัยพระยาตากยกทัพมาเกลี้ยกล่อมครั้งเสียกรุงครั้งที่ 2 นั้นก็เป็นชาวจีนที่ประชาชนชาวเมืองจันทบูรณ์พร้อมใจกันยกให้เป็นเจ้าเมืองสมัยที่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าล้อมอีกประการหนึ่งเมื่อพระยาได้หัวเมืองภาคตะวันออกแล้ว ได้เตรียมทัพเรือเพียง 2 - 3 เดือนก็สามารถต่อเรือยกทัพเรือมาทางอ่าวไทยได้ แสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีนั้นมีช่างต่อเรือชาวจีนจำนวนมาก

ในราวรัชกาลที่ 2 ยังพบหลักฐานประวัติศาสตร์ว่า จีนโกนายอากรเตาสูรา ได้เป็นพระยาราชาเศรษฐี เจ้าเมืองจันทบุรี ดังความว่า “ฝ่ายเมืองจันทบุรี เดิมโคจีนซึ่งเป็นนายอากรเตาสูรา มีความชอบทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระยาราชาเศรษฐี ที่เจ้าเมือง เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งภายหลัง (สมัยรัชกาลที่ 3) ทรงเห็นว่าเป็นจีน จะว่าราชการเมืองไม่มีผู้ใดจะเกรงกลัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (นิ่ม) ออกไปเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. 2367)” (กรมศิลปากร. 2481 : 10)

สมัยรัชกาลที่ 3 ยังพบว่าชาวจีนสอกเกี่ยวกับจีนแต่จิววิวาทกันจนเกิดเป็นกบฏตัวเหี้ยเมืองจันทบุรี ในครั้งนั้นพระยาปลัด (จินจั่น) สนับสนุนจีนช่วง (ตัวเหี้ย) จีนเกา (ยี่เหี้ย) ซึ่งเป็นกลุ่มจีนแต่จิว ทั้งพระยาปลัด (จินจั่น) และหัวหน้าตัวเหี้ยถูกจับส่งกรุงเทพฯ (ชวัช ปุณ โณธก. 2549 : 78-114) แสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีนั้นมีชาวจีนตั้งหลักแหล่งอยู่จำนวนมากมาแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างช้า และชาวจีนจำนวนหนึ่งเป็นชนชั้นหัวหน้า จึงมีกิจกรรมและเกิดการขัดแย้ง จนถึงขั้นวิวาทบาดหมางกัน เช่น กรณีพวกอั้งยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราที่ทรงอิทธิพลมากในท้องถิ่นถึงขนาดที่ฆ่าเจ้าเมืองตาย แล้วยึดเมืองฉะเชิงเทราไว้ ทำให้ทางรัฐบาลต้องใช้กำลังปราบปรามอย่างเฉียบขาด

สมัยรัชกาลที่ 3 ตอนปลาย พ.ศ. 2391 ชาวจีน กลุ่มจีนบู๊ จีนเซียงทอง เมืองฉะเชิงเทรา ไม่พอใจเจ้าเมืองพระวิเศษฤาไชย และไม่พอใจหลงจู๊ เล่าอี ฝ่ายตรงข้าม จึงพาสมัครพรรคพวกเข้าโจมตีเจ้าเมือง ฆ่าเจ้าเมืองและยึดกำแพงเมืองได้ วิกฤตการณ์ครั้งนั้นเรียกว่า กบฏตัวเหี้ย ข่าวจีนตัวเหี้ยเข้ายึดเมืองฉะเชิงเทราทราบถึงกรุงเทพฯ เป็นข่าวที่ตื่นตระหนกทั่วกรุง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ ยกทัพไปปราบกบฏจีนตัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 5 ขึ้น 10 ค่ำ (13 เมษายน 2391) เดินทัพตามคลองสำโรงไปออกแม่น้ำบางปะกงที่ท่าสะพาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เกรงกบฏตัวเหี้ยจะรุกรานมากขึ้น จึงโปรดฯ ให้เรียกกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์เดชา จากประเทศเขมรมาช่วยปราบกบฏตัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา (กรมศิลปากร. 2481 : 312)

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกของคนเชื้อสายจีน นอกจากได้นำแนวคิด การประกอบธุรกิจมาใช้ในการเกษตร เช่น การทำสวนผลไม้ สวนยาง สวนพริกไทย การทำประมง การต่อเรือ การทำน้ำตาลอ้อย เป็นต้น พ่อค้าจีนบางคนได้ไต่เต้าขึ้นในทางสังคม โดยการได้บรรดาศักดิ์ทางราชการ จากการเป็นเจ้าภาษีนายอากร หรือโดยการแต่งงานกับตระกูลเจ้าเมืองในอดีตจนกลายเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นในระยะเริ่มต้นของภาคตะวันออก

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

สนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อปี 2398 นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มสำหรับการสถาปนาโครงสร้างใหม่ อันได้แก่ ระบบเศรษฐกิจพาณิชย์นิยมแบบฟิงฟิงและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำให้ไทยถูกผนวกเข้ากับระบบทุนนิยมโลก ภายใต้การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ มีดังนี้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2533 : 86)

1. ให้ยกเลิกพระคลังสินค้าซึ่งทำการผูกขาดการค้าต่างประเทศของไทย และอนุญาตให้มีการส่งข้าวออกได้เสรี ซึ่งก่อนหน้านี้อข้าวถือเป็นยุทธปัจจัย รัฐบาลจึงห้ามส่งออก นอกจากได้รับอนุญาตเป็นกรณีๆ ไป
2. ให้รัฐบาลไทยเก็บอากรส่งออกและนำเข้าได้ไม่เกินร้อยละสาม
3. ให้พ่อค้าจากประเทศมหาอำนาจสามารถจ้างคนไทยเข้าทำงานในกิจการค้าและการลงทุน โดยไม่ถูกขัดขวางจากเจ้านายขุนนางไทย เพราะในอดีตการที่ไพร่จะไปทำงานอื่นได้นั้น ต้องได้รับอนุญาตจากมูลนายก่อน
4. มีข้อบังคับให้รัฐบาลไทยให้ความสะดวกแก่คนในบังคับประเทศคู่สัญญา ให้มีเสรีภาพในการเดินทางไปค้าขายทั่วราชอาณาจักร มีสิทธิในการเช่าที่ดิน ซื้อหรือสร้างบ้านบนที่ดินนั้นได้ภายในรัศมี 4 ไมล์ จากกำแพงเมือง อีกทั้งยังต้องคุ้มครองบุคคลเหล่านี้ให้พ้นจากการทำร้ายต่างๆ ด้วย
5. นอกจากภาษีและอากร ศุลกากรห้ามเก็บค่าธรรมเนียมหรือภาษีอื่นใดจากพ่อค้าของประเทศคู่สัญญา ยกเว้นกรณีที่ได้รับความเห็นชอบจากกงสุล
6. ให้พ่อค้าสามารถนำเข้าหรือส่งออก ซึ่งโลหะมีค่าใดโดยไม่มีข้อจำกัด

สาระสำคัญทั้ง 6 ข้อนี้เป็นผลให้ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ที่นำไปสู่การสถาปนาของระบบทุนนิยม โดยมีลักษณะแบบทุนนิยมรอบนอกหรือเศรษฐกิจพาณิชย์นิยมแบบพึ่งพิง

เศรษฐกิจพาณิชย์นิยมแบบพึ่งพิงในที่นี้หมายถึง โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีการค้าขายอย่างกว้างขวาง จนทำให้เกิดการสะสมความมั่งคั่งในรูปของเงินตราหรือวัตถุมิค่า ภายใต้การแบ่งงานระหว่างประเทศแบบอาณานิคมของระบบทุนนิยมโลก เศรษฐกิจไทยได้กลายเป็น “ผู้ผลิตสินค้าเฉพาะอย่างในสินค้าขั้นปฐมและวัตถุดิบ (ข้าว, ไม้สัก, ดีบุก, ยางพารา ฯลฯ) เพื่อส่งออกเป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูป (เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้า) เพื่อนำเข้ามาสำหรับการบริโภคภายในประเทศ”

การพึ่งพิงในที่นี้เป็นการพึ่งพิงในเชิงโครงสร้าง ซึ่งมีได้หมายความว่า พลังจักรวรรดินิยมจะเป็นผู้กำหนดและได้รับประโยชน์จากโครงสร้างเศรษฐกิจแบบนี้แต่เพียงผู้เดียว แต่การพึ่งพาในเชิงโครงสร้างเป็นเพียงสถานการณ์ในเชิงเงื่อนไข ซึ่งชนชั้นนำทั้งจากภายในและภายนอกจะต้องร่วมมือ และต่อสู้กันในการกำหนดและแสวงหาผลประโยชน์จากโครงสร้าง

ส่วนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็น โครงสร้างทางการเมืองที่อำนาจรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งระบอบการเมืองก่อนหน้านี้อันถึงแม้จะได้ชื่อว่าเป็นระบอบ

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็มีควมหมายในแง่ทฤษฎี เนื่องจากอำนาจทางการเมืองกระจายไปอยู่กับ กลุ่มขุนนางส่วนกลาง ขุนนางส่วนภูมิภาค เจ้าประเทศราชและสถาบันสงฆ์ด้วย เงื่อนไขที่เป็น ข้อจำกัดก็คือ รัฐยังขาดระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ ขาดการคลังที่ดี ขาดเทคโนโลยีการสื่อสาร คมนาคมสมัยใหม่ และขาดฐานทางเศรษฐกิจ แต่ในสมัยดังกล่าว (ช่วง พ.ศ. 2428 - 2475) ประเทศไทย ก็ได้ก้าวเข้าสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์ กระบวนการรวมศูนย์ อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและอำนาจสูงสุดอยู่ที่พระมหากษัตริย์ โดยเริ่มจากการจัดตั้งหอรัษฎาพิพัฒน์ (2416) การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ การเลิกระบบไพร่ การจัดตั้งกองทัพสมัยใหม่ และระบบการเกณฑ์ทหาร ในที่สุดจึงมีการจัดตั้งระบบเสนาบดีใหม่ 12 ตำแหน่ง และการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคแบบมณฑลเทศาภิบาล ในช่วงทศวรรษ 2430

ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจของสนธิสัญญาเบาว์ริงที่มีต่อพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ได้แก่ การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายที่เริ่มก่อตัวมาแล้วโดยชาวจีนอพยพ การขยายตัวดังกล่าว เริ่มในพื้นที่บางส่วนของลุ่มแม่น้ำบางปะกง เช่น เขตเมืองฉะเชิงเทรา และชลบุรี โดยมีพวกนายทุน ที่เข้าไปลงทุนประกอบการทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมขึ้นต้น เพื่อผลิตสินค้า ตามความต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ ในราวปี พ.ศ. 2433 รัฐได้ส่งเสริมให้ ขยายพื้นที่การปลูกข้าวในพื้นที่ภาคตะวันออกอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง เนื่องจากต้องการผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าส่งออก สนองความต้องการของตลาดโลก ซึ่งในขณะนั้น มีความต้องการข้าวสูงมากทั้งในยุโรปและเอเชีย (สุวิทย์ ไพบยวัฒน์, 2527 : 92)

การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายดังกล่าวได้นำไปสู่การพัฒนาตลาดในเมืองและ เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจเงินตรา ดังนั้น ในเวลาต่อมาจึงก่อให้เกิดระบบเจ้าภาษีนายอากรขึ้น การขยายตัวของเงินตรา การแบ่งงานกันทำในกิจกรรมการผลิต ทำให้ระบบทุนนิยมก่อตัวขึ้นและ เริ่มพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ามากขึ้นในชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก การเปลี่ยนแปลง เหล่านี้นับเป็นพื้นฐานสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมของภาคตะวันออก ในห้วงเวลาดังกล่าว เป็นจุดการเปลี่ยนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากระบบเศรษฐกิจ แบบยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการขายพร้อมๆ กับการบุกเบิกทรัพยากรท้องถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ ในภาคตะวันออก (บุญมา พงษ์ไหมค, 2537 : 85)

ในราวพ.ศ. 2413 - 2440 รัฐได้พยายามขยายอำนาจไปยังภูมิภาคภายใต้นโยบายการปฏิรูป การปกครองท้องถิ่น เพื่อต้องการสลายกลุ่มอำนาจท้องถิ่นและดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ขณะเดียวกัน รัฐก็ได้ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปยังภูมิภาคด้วย ในส่วนของภาคตะวันออกรัฐได้ส่งเสริมและ ขยายพื้นที่การปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลเพื่อเป็นสินค้าส่งออก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2522 : 28-38)

นอกจากนี้ รัฐยังได้ส่งเสริมการทำป่าไม้ในภาคตะวันออก เป็นจุดเริ่มต้นที่กลุ่มทุนชาติเข้ามาทำธุรกิจในการทำป่าไม้ในราว พ.ศ. 2441 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ผู้บัญชาการทหารบก อดีตข้าหลวงใหญ่แม่กองจับผู้ร้ายที่มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นในภาคตะวันออกในราว พ.ศ. 2433 - 2434 ได้รับสัมปทานโดยตั้งบริษัทป่าไม้กระยาเลย ที่ ต.บางละมุง อ.เมือง จ.ชลบุรี ซึ่งท่านได้รับสัมปทานครั้งแรกอยู่ระหว่างหนองคือไปจนถึง ต.โรงโป๊ะ ในราว พ.ศ. 2445 - 2451 โดยขอจดทะเบียนภายใต้ชื่อบริษัทศรีราชาทุน จำกัด

นโยบายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในประเทศ เพื่อทดแทนการนำเข้า โดยเฉพาะในเมืองชลบุรีรัฐส่งเสริมให้มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกอ้อย ทำให้โรงหีบอ้อยในเมืองชลบุรีมีจำนวนเพิ่มขึ้น คือ จากพ.ศ. 2458 มีโรงหีบน้ำตาลประมาณ 107 โรง ต่อมาใน พ.ศ. 2459 เพิ่มขึ้นอีก 16 โรง ตั้งแต่ช่วงเวลานี้ชลบุรีจึงกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลทรายแดงที่สำคัญ เนื่องจากรัฐกีดกันการลงทุนและการตั้งโรงงานน้ำตาลของต่างประเทศ ทำให้เมืองชลบุรีกลายเป็นแหล่งส่งออกน้ำตาลที่สำคัญของประเทศ (ศรัญญา คันธชาติพ. 2540 : 118-120)

ราว พ.ศ. 2460 รัฐบาลได้เข้ามาจัดกิจกรรมด้านสาธารณสุขปโภคในท้องถิ่น โดยเฉพาะในเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออก เช่น ชลบุรี ซึ่งเป็นที่รวมของอำนาจท้องถิ่น กลุ่มต่างๆ กิจกรรมสาธารณสุขปโภคที่ส่วนกลางขยายลงสู่ท้องถิ่น ได้แก่ การพัฒนาระบบการคมนาคม รัฐบาลได้สร้างถนนเชื่อมจังหวัด เริ่มจากตัวเมืองฉะเชิงเทราฝั่งซ้ายมาทางอำเภอพนัสนิคม แล้วสร้างถนนทับเส้นทางเก่ามาจนถึงตัวเมืองชลบุรี ถนนสายนี้มีชื่อว่า “ถนนสาย 22” เป็นถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่นเป็นครั้งแรก (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท. 2545 : 62)

การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตรา ภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริงนำไปสู่การบุกเบิกพื้นที่ภาคตะวันออกอย่างขนานใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อการส่งออก การขยายพื้นที่ส่งเสริมการปลูกอ้อย และกิจการป่าไม้ เป็นต้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจของภาคตะวันออกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้พัฒนาการทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกได้เจริญพัฒนาล่วงหน้ากว่าภูมิภาคอื่นๆ ของไทย นับตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังการสร้างถนนสุขุมวิทและสะพานบางปะกง

ทวีลักษณะของการผลิตในภาคตะวันออกดำเนินควบคู่กันเรื่อยมา จนกระทั่งถึงการตัดถนนสุขุมวิทและการสร้างสะพานเทพหัสดินทร์ (สะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง) ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นผลให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกเปลี่ยนจากการผลิตสองรูปแบบไปสู่การผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางการผลิตของประชากรในภาคตะวันออก โดยหันไปผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบทุนนิยมแห่งชาติ เช่น

การปลูกอ้อย มันสำปะหลัง ขางพารา ปอ ข้าวโพด เพื่อส่งขายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาตั้งในภูมิภาค

การสร้างถนนสุขุมวิทเป็นโครงการที่สำคัญของชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ที่มีกิจกรรมหลากหลาย และใช้เวลา 20 กว่าปีกว่าจะแล้วเสร็จ เริ่มต้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจ ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ และต่อเนื่องมายุคหลังสัญญาเบาว์ริง ทำให้รัฐบาลในขณะนั้นได้สร้างถนนเชื่อมจังหวัด เริ่มจากตัวเมืองฉะเชิงเทราฝั่งซ้ายมาทางอำเภอพนัสนิคม แล้วสร้างถนนทับเส้นทางเก่ามาจนถึงตัวเมืองชลบุรี ถนนสายนี้มีชื่อว่า “ถนนสาย 22” เป็นถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่นเป็นครั้งแรก ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ในขณะนั้นภาคตะวันออกเริ่มมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง การเดินทางคมนาคมสะดวกกว่าในอดีต ทำให้ภาคตะวันออกเชื่อมต่อกับส่วนกลางโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท. 2545 : 62)

ราว พ.ศ. 2476 - 2479 สมัยรัฐบาลคณะราษฎรได้สร้างถนนสายเลียบริมชายทะเลฝั่งตะวันออก เริ่มตั้งแต่กรุงเทพมหานครบริเวณเพลินจิต ตัดผ่านเขตคลองเตย เขตพระโขนง และเขตบางนา ก่อนเข้าเขตจังหวัดสมุทรปราการ ผ่านมาทางคลองด่าน - บางปะกง ผ่านพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา จากนั้นเข้าสู่จังหวัดชลบุรี ไปจนถึงสัตหีบอันเป็นที่ตั้งของกองทัพเรือ ผ่านระยอง จันทบุรี ไปสิ้นสุดที่จังหวัดตราด

โดยถนนสายนี้แต่ก่อนมีชื่อว่า “ถนนกรุงเทพฯ - สมุทรปราการ” เพราะปลายถนนนี้ไปถึงตัวเมืองสมุทรปราการ เปิดใช้งานเมื่อ 8 กันยายน 2479 ต่อมาถนนสายนี้ได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น “ถนนสุขุมวิท” ตามราชทินนามของพระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม) บุตรเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) และท่านผู้หญิงตลับ พระพิศาลสุขุมวิทที่ได้ทุ่มเทในการก่อสร้างทางหลวงสำคัญของประเทศเป็นอย่างยิ่ง คณะรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้มีมติให้ตั้งชื่อทางหลวงสาย กรุงเทพฯ - ตราด ว่า ถนนสุขุมวิท เพื่อเป็นเกียรติแก่พระพิศาลสุขุมวิท เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2493

แต่ในระยะเริ่มต้นของการตัดถนนสุขุมวิท ยังไม่ได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง การเดินข้ามแม่น้ำบางปะกงต้องอาศัยแพขนานยนต์ข้ามจากฝั่งท่าข้ามไปยังฝั่งบางปะกง ต่อมาในปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเป็นสะพานแรก มีชื่อว่า สะพานเทพหัสดิน ทำให้การเดินทางคมนาคมสะดวกขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจในภาคตะวันออก ถนนสายสุขุมวิท สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา เมื่อราว พ.ศ. 2483 หรือชาวบ้านเรียกว่า ถนนสายยุทธศาสตร์

ถนนสายดังกล่าวเป็นปัจจัยเร่งให้เกิดการบุกเบิกทรัพยากรในภาคตะวันออกเข้าสู่การผลิตตามวิถีทางทุนนิยม เป็นจุดที่ทำให้กลุ่มทุนชาติและกลุ่มทุนท้องถิ่น เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออก

ภายใต้โอกาสและนโยบายของรัฐบาล เช่น ในราว พ.ศ. 2480 - 2490 อุตสาหกรรมน้ำตาลพัฒนาขึ้น โดยที่รัฐบาลพยายามเร่งการผลิตอ้อยและน้ำตาลเพื่อทดแทนการนำเข้าน้ำตาลหรืออุตสาหกรรมป่า กิจกรรมเหล่านี้ทำให้เกิดการสถาปนาตัวของกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นที่มีความมั่งคั่ง โดยผ่านกระบวนการสะสมทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริมในขณะนั้น และต่อมากลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาททางสังคม และการเมืองในระดับท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนในเวทีระดับชาติ

ย้อนไปในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก อุตสาหกรรมน้ำตาลขยายตัวในทศวรรษ 2490 โดยรัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ เข้ามาจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลขนาดใหญ่ที่หนองซาก อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ในพ.ศ. 2497 และก่อสร้างแล้วเสร็จในพ.ศ. 2499 โดยเป็นโรงงานที่อยู่ในการควบคุมของบริษัทอุตสาหกรรมน้ำตาลแห่งประเทศไทย จำกัด (สมพงษ์ สัญญาวิรัตน์. 2530 : 88)

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลงราว พ.ศ. 2486 รัฐบาลได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมป่าไม้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก ขยายตัวขึ้นในทศวรรษ 2490 สะท้อนให้เห็นได้จากโรงเลื่อยไม้ในท้องถิ่นขยายการผลิต เช่น บริษัทศรีราชาทุน จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทแปรรูปไม้ขนาดใหญ่ที่สุด

นายทุนเริ่มขอสัมปทานทำป่าไม้ในป่าดงดิบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในยุคดังกล่าวเกิดโรงเลื่อยจักรจำนวนมาก โรงเลื่อยจักรเหล่านั้น มีเครื่องมือทันสมัยทั้งเลื่อยจักรขนาดใหญ่ รถยนต์ชักลากไม้ซุงจำนวนมาก พร้อมทั้งเรือเดินทะเลขนาดใหญ่บรรทุกไม้กระดานส่งขายกรุงเทพฯ ต่างประเทศ

ผลการบุกเบิกป่าดงดิบของภาคตะวันออกเฉียงเหนือระหว่าง พ.ศ. 2490 - 2510 เป็นผลให้เกิดชุมชนขึ้นจำนวนมาก มีประชากรต่างภูมิภาคได้เข้ามาจับจองพื้นที่ทำไร่ ทำสวน โดยการซื้อสิทธิ์จากผู้บุกเบิกไว้ก่อนในราคาถูก หรือเข้ามาจับจองบุกเบิกป่าเอง เป็นผลให้พื้นที่ตอนในของชายฝั่งตะวันออกกลายเป็นเรือกสวนไร่นาจนเกือบไม่เป็นพื้นที่ป่าสงวน และเกิดเป็นชุมชนระดับอำเภอจำนวนมาก ได้แก่ อำเภอสอยดาว อำเภอกาฬสินธุ์ อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี และอำเภอเขาชะเมา อำเภอท่าวังจันทร์ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง และอำเภอหนองใหญ่ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี รวมทั้งอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น (โอฬาร ถิ่นบางเตียว. 2554 : 75)

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) : จุดเริ่มต้นของการก่อรูปธุรกิจการเมืองในชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เด่นชัดมากที่สุด และมีผลสัมพันธ์ถึงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองของภูมิภาคแห่งนี้ คือ นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม

ในประเทศไทย ที่เริ่มต้นขึ้นในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 33 เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2501 และการดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในประเทศไทย ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 (สุริชัย หวันแก้ว, 2549 : 62)

ภายใต้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พยายามสร้างความเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในโลกเสรี ตามนโยบายทางการเมืองของสหรัฐอเมริกาที่ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยการสนับสนุนให้ประเทศไทยมีรัฐบาลที่เข้มแข็งและเป็นฐานในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ สหรัฐจึงสนับสนุนแนวทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ด้วยการเสนอนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ขึ้นในประเทศไทย ในปี 2504 (สันติ วิลาศศักดิ์, 2546 : 41) การสร้างฐานอุตสาหกรรมในภาคตะวันออก รัฐบาลได้ส่งเสริมระบบวิสาหกิจโดยเอกชนเพื่อรองรับแผนการพัฒนา เช่น การสร้างโรงกลั่นน้ำมันไทยออยล์ ที่ ตำบลอ่าวอุดม อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2506

นอกจากนี้ รัฐบาลได้พัฒนาเมืองโดยขยายเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออก ให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างครบวงจร เช่น การสร้างเมืองใหม่ในจังหวัดชลบุรี เมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยการสร้างเมืองเนรมิตในอาณาบริเวณตั้งแต่ศาลากลางจังหวัด อำเภอเมืองไปจรดแหลมยื่นที่อ่างศิลา โดยการถมทะเลในเนื้อที่ 2,000 ไร่ ดำเนินโครงการดังกล่าวทำให้นายทุนจำนวนหนึ่งเข้ามากว้านซื้อที่ดินในบริเวณที่ระดับน้ำทะเลลด ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ดินในโครงการสร้างเมืองเนรมิต การกว้านซื้อที่ดินสะสมไว้ของบรรดานายทุนเหล่านี้ก็เพื่อค้ำเก็งกำไร เนื่องจากเมื่อมีการถมที่ดินสำเร็จตาม โครงการสร้างเมืองใหม่จะทำให้ที่ดินรอบๆ บริเวณนี้มีราคาสูงขึ้น

นอกจากนี้ ในสถานการณ์สงครามเวียดนาม รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ขอสร้างฐานทัพอเมริกา และการสร้างสนามบินอู่ตะเภา ที่เป็นความร่วมมือทางทหารระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกา ในอำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี โครงการทั้งสองนี้เป็นส่วนหนึ่งของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในเรื่องเศรษฐกิจและการเมือง ระหว่างประเทศไทยและสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาช่วยเหลือทางการเงิน และจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การเข้ามาของทหารอเมริกันส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออก เนื่องจากเมื่อการสร้างสนามบินอู่ตะเภาสำเร็จลง สัตหีบได้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ในพ.ศ. 2511 ทำให้เกิดธุรกิจประเภทต่างๆ ขึ้นมามากมาย เพื่อรองรับความต้องการของทหารอเมริกัน เช่น ธุรกิจสถานเริงรมย์ประเภทไนต์คลับ ผับ บาร์ สถานบริการทางเพศ สถานอาบอบนวด เกิดอาชีพหญิงที่เป็นเมียเช่า และธุรกิจการค้าประเภทต่างๆ ส่งผลให้เงินดอลลาร์สะพัดภายในท้องถิ่น ทำให้กลุ่มผู้มีอิทธิพลเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในธุรกิจผิดกฎหมายต่างๆ ได้แก่ การค้ายาเสพติด อาวุธปืนเถื่อน การลักลอบนำคนต่างด้าวเข้าประเทศ และการลักลอบนำสินค้านำเข้าผิดกฎหมายเข้ามาขาย

ให้แก่ทหารอเมริกัน โดยส่งผ่านทางท่าเรือน้ำลึกสกัดหีบ เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่น กลุ่มใหม่อาศัยโอกาสดังกล่าวสะสมทุนทางเศรษฐกิจในธุรกิจผลิตกฎหมาย

การขยายตัวของเศรษฐกิจยุคพัฒนานี้ มีผลทำให้ชนชั้นกลางขยายบทบาทในการพัฒนา ประชาธิปไตยขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง โดยการนำของกลุ่มนิสิตนักศึกษาซึ่งถือว่าเป็นตัวแทน (Proxy) หรือต้นแบบ (Prototype) ของชนชั้นกลาง และกลุ่มนิสิตนักศึกษาได้เข้ามามีบทบาททางการเมือง ต่อต้านระบอบเผด็จการจนก่อให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และนำมาซึ่งสิทธิและเสรีภาพ ของประชาชน แต่หลังจากนั้น 3 ปี กลุ่มนักศึกษาเหล่านี้ก็ถูกปราบปรามในปี พ.ศ. 2519 อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของนักศึกษา ก็ได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยตรง จากการตั้งพรรคการเมืองแทนที่จะอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของชนชั้นนำข้าราชการต่อไป ซึ่งก็คือ การเกิดระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ ภายใต้รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2521 นั่นเอง (เสนห์ จามริก, 2542 : 386-387)

โครงสร้างอำนาจแบบประชาธิปไตยครึ่งใบ ได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำท้องถิ่นสามารถ ก้าวขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมือง โดยผ่านการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จากกระบวนการเลือกตั้ง ดังนั้น จังหวัดในชายฝั่งทะเลตะวันออกจึงได้ก่อรูปโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นขึ้นมาได้ ตัวอย่างเช่น การเกิดโครงสร้างอำนาจสามขั้วในระยของ ระหว่างขั้วของตระกูลอรุณเวสสเศรษฐ์ ตระกูลปิยะเตชะ และตระกูลการุณ หรือการเกิดโครงสร้างอำนาจขั้วเด่นขั้วเดียวในจังหวัดชลบุรี โดยการนำ ของกำนันเป๊าะ เป็นต้น

บทบาททางการเมืองของชนชั้นนำท้องถิ่นในภาคตะวันออกขยายตัวอีกครั้ง หลังการประกาศ ใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองในระดับชาติเกิดปรากฏการณ์ การก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นนำทางการเมืองของนายทุน ตั้งแต่การต่อต้าน รสช. ในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี พ.ศ. 2535 นายทุนดังกล่าวสร้างแนวร่วมกับชนชั้นกลางในรูปแบบมิตรทุนนิยมเลือกตั้ง ต่อมาพันธมิตรดังกล่าวได้ผลักดันกระบวนการปฏิรูปการเมืองโดยการนำกลุ่มเทคโนโลยี ภาคเอกชนเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมือง ผลการเคลื่อนไหวของพันธมิตรทุนนิยมเลือกตั้ง มีผลผลิตเป็นรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ในที่สุด (เสนห์ จามริก, 2542 : 93-100 ; เกษียร เตชะพีระ, 2540 : 105-106)

กลุ่มพันธมิตรดังกล่าว ได้แก้ไขรัฐธรรมนูญให้นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง ทำให้ ชนชั้นนำทหารไม่สามารถดำรงฐานะชนชั้นนำทางการเมืองได้อีกต่อไป การปฏิรูปการเมือง นอกจากกำจัดบทบาทของผู้นำทหารจากชนชั้นนำทางการเมืองแล้ว รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ยังจำกัด บทบาททางการเมืองของนักธุรกิจการเมือง ซึ่งมีฐานเป็นกลุ่มทุนต่างจังหวัดด้วย

ปัจจัยหลักอีกประการหนึ่ง ที่มีผลต่อการขยายตัวของธุรกิจการเมืองในภาคตะวันออก ก็คือ การขับเคลื่อน โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โครงการดังกล่าวมีผลต่อการวางรากฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออก รัฐบาลได้มีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรมขึ้น อันเป็นจุดเริ่มต้นในการพิจารณา กำหนดเขตที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม รวมทั้งได้ประกาศเขตส่งเสริมอุตสาหกรรม เพื่อให้อุตสาหกรรม ทำการลงทุนจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ที่กำหนดไว้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2510 - 2514) (สันติ วิลาศศักดานนท์, 2546 : 42) การพัฒนากิจการอุตสาหกรรมที่มีประสิทธิภาพ รัฐบาลในขณะนั้นได้นำแนวความคิดในการจัดระบบคลังสตอร์ มาใช้ในการรวมกลุ่ม อุตสาหกรรมประเภทที่เกี่ยวข้องกันเข้าไว้ในพื้นที่เดียวกัน อันจะก่อให้เกิดความประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุดในการดำเนินกิจการ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมที่รัฐบาล ได้เสนอต่อรัฐสภาไว้ว่า จะทำการปรับโครงสร้างการผลิตในภาค อุตสาหกรรมและการส่งเสริม การลงทุนให้สอดคล้องกับเป้าหมายและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ โดยคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรฝีมือ ภูมิปัญญาไทย ศักยภาพในการผลิตและการตลาด และการใช้วัตถุดิบภายในประเทศ ให้สอดคล้องกับการพึ่งพาจากต่างประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นฐาน และ เชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมต่อเนื่องที่จะก่อให้เกิดผลต่อเนื่องต่อการปรับโครงสร้างการผลิต ภาคอุตสาหกรรม

การพัฒนาภาคตะวันออก มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อเป็นฐานการผลิต ของประเทศ และพัฒนาเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร เริ่มดำเนินการพัฒนา ตามแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกระยะที่ 1 (พ.ศ. 2524 - 2537) และแผนพัฒนาฯ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2538 - 2547) จนถึงปัจจุบันใช้เวลาในพัฒนาเกือบ 30 ปีแล้ว ซึ่งผลการพัฒนาเมืองและ อุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วของภาคตะวันออก ทำให้การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในทุกๆ ด้าน

นับตั้งแต่รัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ได้ผลักดันโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Sea Board) เป็นโครงการที่บรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ฉบับที่ 5 (2524-2529) ต่อเนื่องมาถึงการพัฒนาระยะที่ 2 ตั้งแต่ปี 2538 จนถึงปัจจุบัน ทิศทาง การพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเริ่มก่อรูปให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น หลังจากที่รัฐบาล ของ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ มีนโยบายที่จะกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาค เนื่องจากผลจากการพัฒนา ที่ผ่านมามีได้ก่อให้เกิดการกระจุกตัวทางด้านเศรษฐกิจและภาคอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพฯ และ ปริมณฑล

ดังนั้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) รัฐบาลจึงได้กำหนดกลยุทธ์การพัฒนาเอาพื้นที่เป็นที่ตั้ง (Spatial Development Strategies) เพื่อที่จะกระจายความเติบโตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค รัฐบาลฯ ได้คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาตามแผนดังกล่าว จำนวน 5 พื้นที่ คือ พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ภาคตะวันตก ภาคเหนือตอนบน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง และจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคใต้

การพัฒนาอุตสาหกรรมตามโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program) ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่รัฐบาลให้ความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากมีความได้เปรียบและมีปัจจัยเกื้อหนุนที่เอื้อให้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ 3 ประการ ดังนี้ (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสนเศรษฐกิจ. 2530 : 68-69)

1. ภาคตะวันออกมีข้อได้เปรียบในด้านแหล่งที่ตั้ง คือ อยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก และมีพื้นที่เชื่อมโยงกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยการผลิต คือ แรงงาน และวัตถุดิบหลายอย่าง และติดต่อกับอ่าวไทยอันเป็นช่องทางเข้า-ออกของสินค้า นอกจากนี้ ภาคตะวันออกมีปัจจัยพื้นฐานค่อนข้างสมบูรณ์ มีโครงข่ายด้านคมนาคมและการสื่อสารที่ดี มีท่าเรือน้ำลึก และยังเป็นประตูที่นำก๊าซธรรมชาติขึ้นบก เป็นต้น สภาพภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาดังกล่าว นับเป็นแรงจูงใจให้เอกชนเข้ามาลงทุนอุตสาหกรรมต่อเนื่องทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่หลายประเภท

2. การค้นพบก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยและพัฒนาน้ำมันขึ้นฝั่งที่ทะเลตะวันออก ทำให้มีโอกาสที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมหลักที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบที่สำคัญ เช่น ปิโตรเคมี ปุ๋ย อุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นตัวเร่งให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่อง การพาณิชย์กรรมและการบริการอื่นๆ และสร้างโอกาสการจ้างงาน

3. ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การจัดตั้งอุตสาหกรรมในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกได้เปรียบกว่าที่อื่น (เมื่อเปรียบเทียบกับการลงทุนในกรุงเทพฯ และปริมณฑล ใกล้เคียงหรือเปรียบเทียบกับประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เช่น ฮองกง สิงคโปร์ และประเทศด้อยพัฒนาอื่นๆ เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์) ก็คือมีแรงงานชำนาญการ ราคาถูกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบในประเทศและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (สุริชัย หวันแก้ว. และคณะ. 2543 : 37)

ตามแผนการที่รัฐบาล โดยผ่านสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้วางไว้จะพบว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ดังจะเห็นได้จากเตรียม

การเวนคืนที่ดินเพื่อรองรับภาคอุตสาหกรรมถึง 200,000 ไร่ มีการประมาณการเงินลงทุนเฉพาะภาครัฐในระยะแรกประมาณ 100,000 ล้านบาท

รูปแบบการดำเนินงานจะเป็นการผสมผสานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนโดยภาคเอกชนจะเป็นผู้นำในการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ส่วนภาครัฐจะเป็นผู้นำในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ และร่วมลงทุนในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โครงการปุ๋ยแห่งชาติ โครงการปิโตรเคมีแห่งชาติ เป็นต้น การลงทุนของภาครัฐจะเป็นพื้นฐานรองรับการลงทุนของภาคเอกชน นอกจากนี้รัฐบาลยังมีนโยบายที่สนับสนุนและส่งเสริมการลงทุนในมิติต่างๆ เช่น การลดสิทธิประโยชน์ของการลงทุนในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ขณะเดียวกันก็เพิ่มความสำคัญในการส่งเสริมและให้สิทธิประโยชน์แก่การลงทุนในรูปแบบต่างๆ ในภาคตะวันออกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การผ่อนคลायกฎระเบียบของทางราชการ การลดภาษีการค้าและภาษีเงินได้นิติบุคคล เป็นต้น (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสนเศรษฐ. 2530 : 68-69)

พ.ศ. 2525 การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้ดำเนินการพัฒนาโครงการนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง ตามมติที่ประชุมคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ครั้งที่ 5/2525 (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย. 2525 : 13) ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2528 ประเทศไทยก็ถือเป็นแหล่งที่นักลงทุนญี่ปุ่นสนใจ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายส่งเสริมการลงทุนต่างประเทศของไทย โดยเฉพาะในโครงการ ESB ดังจะเห็นได้จากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก

แม้ว่ารัฐบาลมีมติให้ลดเงินทุนที่ใช้ในโครงการนี้เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานลง 30% แต่ก็ยังยืนยันประกาศเดินหน้าโครงการ ESB ต่อไป นอกจากนี้ ยังจัดลำดับความสำคัญของโครงการต่างๆ โดยโครงการที่ไม่ต้องชะลอออกไป เช่น ทางรถไฟสายสัตหีบ-มาบตาพุด เป็นต้น ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2529 ผลจากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งถูกกดดันให้พิจารณาโครงการ ESB อีกครั้งนั้น ปรากฏว่าที่ประชุมได้ให้ความสำคัญกับนิคมอุตสาหกรรมและท่าเรือน้ำลึกแหลมฉบัง โดยต้องการให้รองรับกับสถานการณ์ด้านการลงทุนในช่วงเวลานั้น

แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณทะเลตะวันออก ได้กำหนดให้ชลบุรีเป็นเมืองศูนย์กลางของภูมิภาคที่มีความสำคัญยิ่งขึ้น ทั้งในเชิงธุรกิจการค้าและการบริหารงานภาครัฐบาล โดยกำหนดให้แหลมฉบังเป็นเมืองท่าสมัยใหม่ของประเทศ และพัทยาเป็นเมืองท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการเป็นศูนย์พาณิชย์และธุรกิจการค้า แผนพัฒนาฯ ได้กำหนดโครงการสำคัญในจังหวัดชลบุรี คือ การสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี การศึกษาพบว่า วัตถุประสงค์สำคัญของการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังและนิคมอุตสาหกรรม เพื่อรับเรือขนาดใหญ่ที่ไม่สามารถเข้าเทียบท่าที่ท่าเรือ

กรุงเทพฯ ได้ และเพื่อให้เป็น โครงสร้างพื้นฐานของการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกและ การส่งเสริมการส่งออกที่สำคัญของไทยในอนาคต

แนวความคิดที่ว่าประเทศไทยควรจะสร้างท่าเรือพาณิชย์ขึ้นใหม่อีกแห่งหนึ่ง เริ่มขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2491 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เนื่องจากรัฐบาลตระหนักว่าท่าเรือกรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นท่าเรือซึ่งจะไม่สามารถตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในระยะยาว ได้อย่างเต็มที่ ได้มีการพิจารณาจะสร้างท่าเรือพาณิชย์ที่ศรีราชาเพื่อประโยชน์ทางการค้า อย่างไรก็ตาม โครงการก่อสร้างท่าเรือที่ศรีราชาถูกระงับไปในเวลาต่อมา

กระทั่ง พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้ว่าจ้างบริษัทวิศวกรที่ปรึกษาเนเคโกแห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ มาสำรวจการตกตะกอนในร่องน้ำสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา และสำรวจความเหมาะสมทางเศรษฐกิจ เกี่ยวกับการสร้างท่าเรือแห่งใหม่ที่ศรีราชา

เนเคโกได้เสนอรายงานว่า พื้นที่บริเวณแหลมฉบังเป็นพื้นที่เหมาะแก่การก่อสร้างท่าเรือ น้ำลึก เนื่องจากอยู่ตอนในอ่าวไทยคลื่นลมน้อย ดินใต้พื้นทะเลเป็นทรายขุดลอกไม่ยาก และ ใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างได้ อีกทั้งยังมีพื้นที่ราบชายฝั่งสำหรับขยายเป็นพื้นที่หลังท่าเรือได้มากด้วย แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการเพื่อการก่อสร้างท่าเรือในขณะนั้น ในระหว่างปี พ.ศ. 2509 - 2512 ได้มีการก่อสร้างท่าเรือสัตหีบเพื่อประโยชน์ทางการทหารของสหรัฐอเมริกา ซึ่งต่อมาท่าเรือแห่งนี้ได้โอน มาเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลไทย เมื่อปี พ.ศ. 2515

ในปี พ.ศ. 2516 บริษัทหลุยส์เบอร์เกอร์ได้รายงานต่อกระทรวงคมนาคมว่า การลงทุน เพื่อพัฒนาท่าเรือสัตหีบให้เป็นที่ท่าเรือพาณิชย์นั้น เหมาะสมกว่าการลงทุนก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกแห่งใหม่ที่ แหลมฉบัง อย่างไรก็ตาม กระทรวงคมนาคมก็มีความเห็นว่า การพัฒนาท่าเรือสัตหีบให้เป็นที่ท่าเรือ พาณิชย์จะประสบปัญหาเรื่องการรักษาความปลอดภัย ความคล่องตัวในการดำเนินงานท่าเรือ ตลอดจนการลงทุนและการขยายท่าเรือในอนาคต ฯลฯ

ฉะนั้นจึงเห็นควรให้สร้างท่าเรือแห่งใหม่ที่บริเวณแหลมฉบัง เพราะสามารถที่จะพัฒนา ให้เป็นที่ท่าเรือพาณิชย์ที่มีประสิทธิภาพ และให้ผลประโยชน์แก่ประเทศทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ เป็นอย่างมาก คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เห็นชอบในหลักการให้สร้าง ท่าเรือทะเล เพื่อการพาณิชย์ที่แหลมฉบัง แต่หลังจากนั้น เนื่องจากประเทศไทยประสบกับภาวะผันผวน ทางเศรษฐกิจ รัฐบาลยังไม่สามารถจัดสรรเงินทุนเพื่อการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังให้ทันกับ ความต้องการของปริมาณสินค้าที่มีมากจนคับคั่งที่ท่าเรือกรุงเทพฯ ได้ จึงได้มีมติใหม่ให้พัฒนา ท่าเรือสัตหีบเป็นที่ท่าเรือพาณิชย์ก่อน โดยเตรียมดำเนินการเพื่อการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังไว้ด้วย

ในปี พ.ศ. 2521 รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่ตำบลทุ่งสุขลา อำเภอศรีราชา และตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2521 ขึ้น เพื่อตระเวนคืนที่ดิน

ในท้องที่ดังกล่าว รวมทั้งหมดประมาณ 6,340 ไร่ โดยเป็นการเวนคืนที่ดินของทางราชการ และที่ราษฎรเพื่อให้มาเป็นทรัพย์สินของการท่าเรือแห่งประเทศไทย สำหรับใช้ในการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังต่อไป

สำหรับการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์สัตหีบ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2522 คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติให้หน่วยงานท่าเรือพาณิชย์สัตหีบ มีฐานะเป็นส่วนงานหนึ่งของการท่าเรือแห่งประเทศไทย เช่นเดียวกับท่าเรือกรุงเทพฯ โดยมีคณะกรรมการการท่าเรือแห่งประเทศไทยเป็นผู้กำหนดนโยบาย ควบคุมการดำเนินงาน และให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการที่จำเป็นทุกประการ ท่าเรือพาณิชย์สัตหีบเปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2522

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมพิจารณาถึงความเหมาะสมของโครงการก่อสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง และการก่อตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมในบริเวณแหลมฉบังอีกหลายครั้ง จนกระทั่งเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525 จึงได้มีมติให้เร่งรัดการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง สำหรับบริการสินค้าทั่วไป สินค้าบรรจุตู้ สินค้าเกษตรกรรมบางประเภท และส่งเสริมการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมขนาดเบาที่ไม่มีปัญหาต่อสถานะแวดล้อม โดยตั้งเป้าหมายให้สามารถเริ่มใช้งานได้ระยะแรกภายในปี พ.ศ. 2530 - 2533 และยังสามารถตั้งคณะกรรมการภายใต้คณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกขึ้นดำเนินงานนี้ด้วย โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมเป็นประธาน เพื่อรับผิดชอบดูแลการพัฒนาท่าเรือน้ำลึกชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยเฉพาะท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง

ต่อมาเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2526 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้กระทรวงคมนาคมเจรจาขอรับเงินกู้จากรัฐบาลญี่ปุ่น สำหรับการสำรวจออกแบบ การควบคุมงานก่อสร้าง และการก่อสร้างตามโครงการท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง และให้กระทรวงการคลังพิจารณาจัดหาแหล่งเงินบาทสมทบทั้งจากรายได้ของการท่าเรือแห่งประเทศไทยและจากงบประมาณเพื่อไม่ให้เป็นอุปสรรคต่อโครงการ

ปี พ.ศ. 2527 การท่าเรือแห่งประเทศไทย ได้ว่าจ้างกลุ่มบริษัทวิศวกรที่ปรึกษา PAAS Consortium ให้เป็นผู้ออกแบบรายละเอียดทางวิศวกรรม เพื่อการก่อสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง การออกแบบแล้วเสร็จในเดือนเมษายน พ.ศ. 2529 การท่าเรือแห่งประเทศไทย ว่าจ้าง PAAS Consortium ให้เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง พร้อมทั้งคัดเลือกให้กลุ่มบริษัท อิตาเลียนไทย, Daiho, Daito Kogyo และ Dredging International เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง

อย่างไรก็ตาม โครงการฯ ดังกล่าวต้องหยุดชะงักลงชั่วคราว เนื่องจากประเทศไทยประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางการคลัง ในปี พ.ศ. 2526 (เพ็ญ โฉม แซ่ตั้ง และวลัยพร मुखสุวรรณ. 2546 : 12-13) อันเป็นผลให้รัฐบาลต้องควบคุมงบประมาณรายจ่ายภาครัฐอย่างเข้มงวด ดังนั้นนโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น จึงต้องหันไปเน้นการรักษาเสถียรภาพ

ทางเศรษฐกิจ มากกว่าการกระตุ้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (นิภา ต.ตุ้มรสุนทร และคณะ. 2532 : 27-29)

แต่ด้วยแรงบีบจากภายในอันเกิดจากการรวมตัวของพันธมิตรระหว่างเทคโนโลยีจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นายทุนชาติและนายทุนท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวผ่านพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล ได้ร่วมกันกดดัน พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น ให้ดำเนินโครงการฯ ต่อไป รัฐบาลฯ ได้ปรับลดเงินลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานลงร้อยละ 30 และเป็นผลให้โครงการฯ เริ่มขับเคลื่อนอีกครั้งในช่วงกลางปี พ.ศ. 2528 ภายหลังจากเริ่มดำเนินงานโครงการฯ ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง (Take-Off) ในช่วงกลางทศวรรษ 2530 ภายหลังจากมีข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord)

ข้อตกลงดังกล่าวมีผลให้ค่าเงินเยนของญี่ปุ่นแข็งตัวขึ้น และยังคงส่งผลต่อค่าเงินในสกุลอื่นๆ ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมของเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นฮ่องกง ไต้หวัน เกาหลีใต้ ประเทศต่างๆ เหล่านี้ จึงต้องการขยายฐานการผลิตออกไปสู่ต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่มีแรงงานราคาถูก เช่น ประเทศไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย เป็นต้น โครงการฯ ยังทะยานขึ้นโดยได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศในรูปแบบต่างๆ เช่น โอกาสในการกู้ยืมเงิน เงินช่วยเหลือ และความช่วยเหลือทางด้านเทคโนโลยีจากต่างประเทศ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมทั้งสิ้น (ไพโรจน์ จันทรนิมิตร. 2531 : 48)

ผลจากมาตรการบังคับของภาครัฐจากส่วนกลางผู้ท้องถิ่นประกอบกับความจำเป็นที่ต้องพึ่งพิงเงินทุนและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ รวมถึงลักษณะการประกอบการของภาคอุตสาหกรรมที่เป็นอุตสาหกรรมหนัก ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในจังหวัดระยอง ส่วนใหญ่เป็นโรงงานอุตสาหกรรมประเภทที่ก่อมลพิษ (Dirty Industry) ดังนั้น ผลที่ตามมาคือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาเชิงสังคมที่เป็นผลเชื่อมโยง (Linkage Effect) จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ ซึ่งเป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ตกในปัจจุบัน (สุริชัย หวันแก้ว และคณะ. 2543 : 38)

แผนการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ผ่านการดำเนินโครงการมาแล้ว 2 ช่วง คือ โครงการฯ ระยะแรก พ.ศ. 2525 - 2537 และระยะที่สอง พ.ศ. 2538 - 2548 ผลการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกในระยะแรกจากการประเมินผลของภาครัฐ พบว่า ผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจถึง 3.8 เท่า ผลผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวเพิ่มขึ้นถึง 4.8 เท่า มีการลงทุนรวมทั้งสิ้น 420,000 ล้านบาท มีการจ้างงานประมาณ 460,000 คน โดยเป็นการจ้างงานทางตรงประมาณ 130,000 คน และการจ้างงานทางอ้อมประมาณ 330,000 คน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2546 : 84)

แต่โครงการในระยะที่ 1 ต้องประสบปัญหาด้านการพึ่งพิงภายนอก เช่น การเป็นบริวารของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะการต้องใช้ท่าเรือคลองเตย การพึ่งพิงเครื่องจักร อุปกรณ์และวัตถุดิบจากต่างประเทศ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเกิดการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและมลภาวะสูงขึ้น เช่น ผลกระทบต่อชายหาดท่องเที่ยว การสูญเสียป่าชายเลนและปัญหาด้านสังคม เช่น การไม่สามารถสร้างชุมชนเมืองใหม่ เพราะแรงงานมีฝีมือไม่ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่ ส่วนของโครงการฯ ระยะที่สอง พบว่าเป็นการขยายผลในเชิงปริมาณโดยการเชื่อมโยงการพัฒนาอุตสาหกรรมเข้าสู่พื้นที่ตอนใน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและประเทศกลุ่มอินโดจีน รวมทั้งเร่งรัดการก่อสร้างสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาแหล่งน้ำ การขยายท่าเรือแหลมฉบัง การพัฒนาสนามบินอู่ตะเภา ทั้งนี้เพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้แล้วยังได้ขยายพื้นที่เป้าหมายครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัดของอนุภาคตะวันออก รวมทั้งพื้นที่ภาคกลางตอนบน อันประกอบด้วย จังหวัดชลบุรี ระยอง ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี จันทบุรี ตราด สระแก้ว อุทัย สระบุรี และลพบุรี (พิชญา อนันตวงศ์ และเดชรรัตน์ สุขกำเนิด. 2547 : 69) หากจะพิจารณาถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก พบว่ามีการขับเคลื่อนอยู่บนฐานของทฤษฎีการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth Theory) โดยใช้การผลิตเพื่อการส่งออกเป็นตัวจักรสำคัญ เทคโนโลยีไทยได้ตัวแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว

จากประเทศที่ประสบความสำเร็จในการผลิตเพื่อส่งออก ไม่ว่าจะเป็นญี่ปุ่น เกาหลี ฮองกง สิงคโปร์ จีน ยุทธวิธีที่สำคัญที่ใช้ในยุทธศาสตร์นี้ได้แก่ การเปิดพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล การสร้างท่าเรือน้ำลึก และการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการขนส่ง ยุทธศาสตร์การเติบโตโดยการส่งออก (Export - Led Growth) ของโครงการฯ มีเป้าหมายของการพัฒนาอยู่ที่การเป็นประตูการค้าสำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ทันสมัยที่สุดของโลก แม้จะมีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะแรกครอบคลุม 3 จังหวัด คือ จ.ชลบุรี จ.ระยอง และ จ.ฉะเชิงเทรา แต่เมื่อถึงขั้นดำเนินการกลับมีการดำเนินงานเพียง 2 พื้นที่ คือ

1. พื้นที่บริเวณมาบตาพุด จ.ระยอง
2. พื้นที่บริเวณแหลมฉบัง จ.ชลบุรี

โดยกำหนดให้พื้นที่บริเวณมาบตาพุดเป็นเขตอุตสาหกรรมหนัก ส่วนพื้นที่บริเวณแหลมฉบังนั้นจะให้เขตอุตสาหกรรมเบา และเป็นเขตของการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม ทั้งนี้เพราะเป็นบริเวณที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาท่าเรือน้ำลึก ดังนั้นพื้นที่บริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง มีสถานภาพเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไปสู่การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ

ที่วัดโคจรายได้เริ่มต้นตั้งแต่การพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตมาบตาพุด จะพบว่ามาบตาพุดเป็นเขตที่มีการวางท่อก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทยมาขึ้นฝั่ง และเป็นเขตที่ตั้งแหล่งอุตสาหกรรมหนักหลายประเภท เช่น โรงแยกก๊าซธรรมชาติที่เป็นต้นกำเนิดของอุตสาหกรรมปิโตรเคมีและอุตสาหกรรมที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบ โรงงานผลิตโซดาแอช โรงงานปุ๋ยแห่งชาติ โรงงาน โอเลฟินส์ โรงงาน อะโรเมติกส์ โรงเหล็ก โรงงานผลิตเม็ดพลาสติก เป็นต้น อุตสาหกรรมเหล่านี้ยังถือว่าเป็นฐานการผลิตที่สำคัญในการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมอีกด้วย

นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้ก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด เพื่อรองรับอุตสาหกรรมหนักที่ตั้งอยู่ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ผลิตสามารถนำเข้าวัตถุดิบและส่งออกผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้อย่างรวดเร็ว พื้นที่อุตสาหกรรมมีเนื้อที่ทั้งหมด 10,000 ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับอุตสาหกรรม 8,000 ไร่ มีท่าเรือน้ำลึกขนส่งสินค้าที่สามารถรับเรือขนาด 20,000 ตัน 1 ท่า และท่าขนส่งวัสดุเหลวที่สามารถรับเรือขนาด 8,000 ตัน 2 ท่า เป็นที่ตั้งของอุตสาหกรรมที่สำคัญ ๆ คือ โรงแยกก๊าซธรรมชาติ กลุ่มอุตสาหกรรมปิโตรเคมี และอุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี เมื่อพิจารณาถึงมูลค่ารวมผลิตภัณฑ์ จังหวัดระยอง ในระหว่างปี พ.ศ. 2523 ถึง 2542 เป็นต้นมา จะพบว่าเส้นกราฟแสดงรายได้ของจังหวัด (GPP) และมูลค่าผลผลิตของอุตสาหกรรม มีค่าสูงขึ้นตามลำดับ กล่าวคือ ในขณะที่มูลค่าผลผลิตทางการเกษตรอยู่ในระดับต่ำและมีแนวโน้มลดลง การเติบโตของอุตสาหกรรมทำให้รายได้เฉลี่ยต่อหัวในระยองมีมูลค่าถึง 604,064 บาทต่อคนต่อปี ในปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน 2552 ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2523 ที่มีรายได้เพียง 14,878 บาทต่อคนต่อปี นอกจากนี้ยังพบอีกว่ามูลค่ารวมผลิตภัณฑ์จังหวัด (GPP) ของอุตสาหกรรม (รวมทั้งสาขาการผลิตเหมืองแร่และย่อยหิน ไฟฟ้าและประปา) ในปี พ.ศ. 2543 คิดเป็นร้อยละ 87.0 ในขณะที่เกษตรกรรมมีส่วนเหลือเพียงร้อยละ 2.79 (สำนักงานจังหวัดระยอง, ออนไลน์, 2547)

ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปของมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า ในการก่อรูปมูลนิธิมีขั้นตอนอยู่ 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนของการเป็นชมรมสิทธิกรรมธรรมชาติไทและขั้นตอนการจัดตั้งมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ ขั้นตอนการเป็นชมรมนั้น พบว่าชมรมสิทธิกรรมธรรมชาติไท ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2540 ภายใต้การดำเนินงานของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร และคณะ โดยขับเคลื่อนงานในเรื่องของเกษตรอินทรีย์ การแก้ปัญหาดินเค็ม การแก้ปัญหาหนังกุ้ง จนเกิดเป็นที่ยอมรับของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง หลังจากนั้นก็ได้มีการจัดตั้งมาเป็นมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2544 เมื่อพิจารณาทั้งสองขั้นตอนนี้รวมกัน จะพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ ได้แก่

1. วิฤตติเศรษฐกิจ ปี 2540

2. มาตรการปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
3. ภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน

วิกฤติเศรษฐกิจ ปี 2540

วิกฤตการณ์ทางการเงินในเอเชีย หรือเรียกทั่วไปในประเทศไทยว่า วิกฤติต้มยำกุ้ง เป็นช่วงวิกฤตการเงินซึ่งส่งผลกระทบต่อหลายประเทศในทวีปเอเชีย เริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2540 ก่อให้เกิดความกลัวว่าจะเกิดการล่มสลายทางเศรษฐกิจทั่วโลก เนื่องจากการแพร่ระบาดของทางการเงิน

วิกฤติดังกล่าวเริ่มขึ้นในประเทศไทย เมื่อค่าเงินบาทลดลงอย่างมาก อันเกิดจากการตัดสินใจของรัฐบาลไทย ซึ่งมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ลอยตัวค่าเงินบาท ทำให้ค่าเงินบาทอ่อนตัวอย่างทันทีทันใด จากเดิมประมาณ 25.60 บาท ต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ เป็น 28.75 บาท ต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ ในเวลาเพียง 24 ชั่วโมง และค่าเงินบาทอ่อนลงตามลำดับ ในช่วงต่ำสุดเคยตกลงถึง 55 บาทต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ ตัดการอิงเงินสกุลดอลลาร์สหรัฐ หลังจากความพยายามทั้งหมดที่จะสนับสนุนค่าเงินบาท เมื่อเผชิญกับการแผ่ขยาย แบบเกินเลยทางการเงิน (Financial Overextension) อย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนขับเคลื่อนอสังหาริมทรัพย์ ในเวลานั้น ประเทศไทยมีภาระหนี้สาธารณะซึ่งทำให้ประเทศอยู่ในสภาพล้มละลาย ก่อนหน้าการล่มสลายของค่าเงิน และเมื่อวิกฤตดังกล่าวขยายออกนอกประเทศ ค่าเงินของประเทศส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และญี่ปุ่นก็ได้ทรุดตัวลงเช่นกัน ตลาดหลักทรัพย์ปรับตัวลดลงและรวมไปถึงราคาสินทรัพย์อื่น ๆ และทำให้หนี้เอกชนเพิ่มสูงขึ้น

ความพยายามของธนาคารแห่งประเทศไทยในการพยุงค่าเงินบาท ทำให้เงินสำรองเงินตราต่างประเทศหมดคลัง จนต้องขอกู้จากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ จำนวน 17,200 ล้านดอลลาร์ เพื่อพยุงฐานะทางการเงินของประเทศ และรัฐบาลไทยจำต้องยอมรับเงื่อนไขต่างๆ ที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศกำหนดขึ้น

วิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้ นอกจากทำให้ธุรกิจเอกชน เช่น บริษัทบ้านจัดสรร อุตสาหกรรมก่อสร้าง อุตสาหกรรมผลิตวัสดุก่อสร้าง สถาบันการเงิน ธนาคาร ธุรกิจการพิมพ์การโฆษณา ถูกกระทบอย่างรุนแรง หลายแห่งต้องปิดกิจการ หลายแห่งมีหนี้ท่วมตัว พนักงานจำนวนมากถูกปลดออกจากงาน และรัฐบาลถูกกดดันให้ลาออก แล้ววิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้ยังส่งผลให้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย เกาหลี ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ รัสเซีย และประเทศอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ้างน้อยบ้างจนได้รับชื่อว่า “ต้มยำกุ้งดีซีส”

สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจ ปี 2540 (“สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

1. เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ คือ ระบบกลไกเศรษฐกิจ และการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจที่ผิดพลาด

2. เกิดจากปัจจัยที่ไม่ใช่ทางเศรษฐศาสตร์

1. วิฤตติเศรษฐกิจที่เกิดจากปัจจัยด้านเศรษฐศาสตร์

1.1 หนี้ต่างประเทศ

ประเทศไทยเกิดการขยายตัวทางระบบการเงิน เกิดการก่อหนี้ และการกู้เงินจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลมาจาก พ.ศ. 2533 ไทยเปิดระบบการเงินสู่สากล ตามพันธะสัญญาใน IMF ในปีพ.ศ. 2534 ไทยประกาศปฏิรูตรวดเงินตราต่างประเทศ (การปฏิรูตรวดเงินตราต่างประเทศ หรือ International Monetary System คือ แนวทางการควบคุมปริมาณเงิน โดยประเทศต่างๆ จะรักษาค่าของเงินให้คงที่ จากการเทียบกับสิ่งของบางอย่าง ส่วนใหญ่ใช้โลหะเงินและทองคำ) ส่วนปี พ.ศ. 2535 ธนาคารพาณิชย์ตั้งกิจการ “วิเทศธนกิจไทย” (BIBF – Bangkok International Banking Facilities คือ ธนาคารที่ทำธุรกรรมการกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ แล้วนำมาให้กู้ทั้งภายในและนอกประเทศไทย หรือการเคลื่อนย้ายเงินทุนอย่างเสรีนั่นเอง) และในปี พ.ศ. 2536 มีธนาคารพาณิชย์ 46 แห่ง ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการ แต่รัฐบาลไม่มีการดูแลที่มีประสิทธิภาพ (“สาเหตุของวิฤตติเศรษฐกิจ ปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

1.2 การหดตัวของ การส่งออกและดุลบัญชีเดินสะพัดขาดดุลในระดับสูง

ซึ่ง ในปี 2539 การส่งออกของประเทศไทยขยายตัวไม่ถึง 1% เมื่อเทียบกับปี 2537 และปี 2538 ซึ่งขยายตัว 23 % และ 21% ตามลำดับ การส่งออกที่ไม่ขยายตัวในปี 2539 ทำให้มีผลกระทบต่ออุปสงค์มวลรวม ส่งผลกระทบต่อด้านจิตวิทยา และความเชื่อมั่นของนักลงทุนต่างชาติ ในเรื่องปัญหาสภาพคล่องของทุนสำรองระหว่างประเทศและค่าเงิน เพราะประเทศไทยขาดดุลบัญชีเดินสะพัดมาตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 และมีขนาดของการขาดดุลเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้นำไปสู่การโจมตีค่าเงินและเกิดวิฤตติสถาบันการเงินในที่สุด

1.3 การลงทุนเกินควร ซึ่งเป็นรากฐานของฟองสบู่

ซึ่งปัจจัยที่ทำให้มีการลงทุนมากเกินไป ได้แก่ การเปิดเสรีทางการเงิน ทำให้ธุรกิจและสถาบันการเงินสามารถกู้ยืมเงินจากต่างประเทศได้ ทำให้มีการขยายการลงทุนมากเกินไป อีกประการหนึ่ง เกิดจากการที่ราคาอสังหาริมทรัพย์ และตราสารทางการเงินต่าง ๆ มีราคาสูงขึ้น ก่อให้เกิดอุปสงค์เพื่อเก็งกำไร และทำให้มีการลงทุนเพื่อผลิตสินค้าสนองตอบอุปสงค์เพื่อเก็งกำไร

1.4 ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ตกต่ำ ในช่วงปี 2530 - 2539

อาจเรียกว่าการลงทุนที่เกินตัว โดยช่วง พ.ศ. 2530 ถึง พ.ศ. 2539 ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย อาคารสำนักงาน สนามกอล์ฟ สวนเกษตร เติบโตอย่างมาก ในปี 2540

เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ เป็นผลมาจากการที่รัฐบาลอนุญาตให้มีธุรกรรมวิเทศธนกิจ (Bangkok International Banking Facilities : BIBF) ประกอบกับอัตราดอกเบี้ยในตลาดโลกต่ำกว่าในประเทศมาก จึงทำให้ผู้ประกอบการหันไประดมทุนจากต่างประเทศพร้อมกับระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์ โหมการลงทุนในโครงการอสังหาริมทรัพย์ทั่วประเทศ และจากการที่ราคาอสังหาริมทรัพย์และที่ดิน เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงก่อให้เกิดอุปสงค์เพื่อเก็งกำไร และดึงดูดให้ผู้ประกอบการสมัครเล่นหันมาทำ ธุรกิจประเภทนี้อย่างกว้างขวาง ซึ่งกล่าวได้ว่า ภาคอสังหาริมทรัพย์เป็นภาคที่เกิดภาวะฟองสบู่ หรือ “ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่” (Economic Bubble / Bubble Economy) เป็นภาวะที่ราคาอสังหาริมทรัพย์ เพิ่มขึ้นสูงกว่าความเป็นจริง และเพิ่มอย่างต่อเนื่อง ผู้ประกอบการลงทุนเพิ่มขึ้น มีการขยายตัว เหมือนฟองสบู่ เราอาจเคยเจอคำว่า “ภาวะฟองสบู่แตก” นั่นคือ ภาวะฟองสบู่ราคาสินทรัพย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมื่อราคาเริ่มลดลง ผู้ประกอบการจะเลิกลงทุน เกิดการหดตัวเหมือนฟองสบู่ที่หดตัวอย่างรวดเร็ว และเกิดปัญหาหนี้เสียขึ้นตามมา เหมือนฟองสบู่ที่แตก (หนี้เสีย คือ หนี้ที่เมื่อเราทวงจากลูกหนี้แล้ว ลูกหนี้ไม่สามารถชำระให้ได้ ความหมายคล้ายกับ สินเชื่อที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ - Non Performing Loan หรือ NPL ส่วนหนี้สูญ คือ หนี้ที่เราไม่สามารถทวงจากลูกหนี้ได้ เพราะลูกหนี้อาจหายสาบสูญ หรือเสียชีวิต)

1.5 ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาคที่ไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม

วิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2540 อีกสาเหตุหนึ่งคือ การผิดพลาดในการ ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาค ในส่วนที่รับผิดชอบโดยธนาคารแห่งประเทศไทย คือ การใช้ระบบ อัตราแลกเปลี่ยนคงที่และปล่อยให้เงินทุนเคลื่อนย้ายเสรี โดยขาดการกำกับดูแลที่มีประสิทธิภาพ ผลดีของระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่ คือ ช่วยให้มีการควบคุมเสถียรภาพด้านราคา แต่มีผลเสีย ต่อดุลบัญชีเดินสะพัด กล่าวคือ การกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนคงที่ ในขณะที่ระดับเงินเฟ้อในประเทศ ปรับตัวสูงขึ้น เท่ากับว่ารัฐบาลช่วยให้ราคาสินค้านำเข้าได้เปรียบในการแข่งขันกับสินค้าในประเทศ ทำให้ประสิทธิภาพของนโยบายการเงินในการควบคุมปริมาณเงินด้อยลง กล่าวคือ ตั้งแต่ประเทศไทย เปิด BIBF ในปี 2536 มีเงินทุนไหลเข้ามาในประเทศจำนวนมาก ทำให้ปริมาณเงินในระบบเศรษฐกิจ เพิ่มขึ้นสูงขึ้น ธนาคารแห่งประเทศไทยพยายามดูดซับปริมาณเงินที่มากเกินไป โดยการขายพันธบัตร การดำเนินนโยบายเช่นนี้ทำให้อัตราดอกเบี้ยภายในประเทศที่สูงอยู่แล้ว ไม่ลดลง ซึ่งเป็นปัจจัย ให้มีการนำเงินทุนเข้ามามากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดขบวนการเศรษฐกิจฟองสบู่ในที่สุด

1.6 ค่าเงินบาทและการโจมตีค่าเงินบาท

การโจมตีค่าเงินบาทเกิดขึ้นโดยนักลงทุนต่างชาติ มีการจัดตั้งกองทุน “Hedge Funds” เพื่อโจมตีค่าเงินบาทไทย ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงนำเงินทุนสำรองถึง 24,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ มาปกป้องค่าเงินบาท (ทุนสำรองที่นำมาใช้ปกป้องค่าเงินบาท ปี 2540 เท่ากับ 2/3 ของทุนสำรอง

ที่ประเทศมีอยู่) เมื่อเงินสำรองมีน้อยลง นายทง พิทยะ รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง จึงประกาศ “ลอยตัวค่าเงินบาท” เมื่อ 2 ก.ค. 2540 เป็นการเริ่มต้นวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง และรัฐบาลต้องขอกู้เงินจาก IMF จำนวน 17,200 ล้านดอลลาร์ เพื่อชดเชยทุนสำรองฯ

2. วิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดจากปัจจัยที่ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์ (“สาเหตุของวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

2.1 พฤติกรรมของธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุน

2.1.1 การจัดหาแหล่งเงินทุนและการบริหารสินเชื่อที่ไม่มีประสิทธิภาพ

นับตั้งแต่รัฐบาลอนุญาตให้ธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุนทำธุรกรรม BIBF (วิเทศธนกิจ) แต่แทนที่สถาบันการเงินจะระดมเงินทุนจากเงินฝากภายในประเทศ กลับนิยมกู้เงินจากต่างประเทศมาปล่อยกู้ในประเทศ เพราะอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ในต่างประเทศอยู่ในระดับต่ำและต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยเงินฝาก รวมทั้งไม่ต้องกังวลเรื่องความเสี่ยงจากการผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยน พฤติกรรมของสถาบันการเงินดังกล่าวทำให้สัดส่วนหนี้ต่อทุนอยู่ในระดับสูง ทำให้เกิดความเสี่ยงในการบริหารสภาพคล่อง และเกิดความเสี่ยงในเรื่องอัตราแลกเปลี่ยน ประกอบกับสถาบันการเงินปล่อยสินเชื่อกระจุกตัวอยู่ในตลาดที่มีสภาพฟองสบู่ในระดับสูง คือ ตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหุ้น ดังนั้น เมื่อเกิดวิกฤติในตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหุ้น จึงมีผลกระทบต่อสภาพคล่องของสถาบันการเงิน รวมทั้งนำไปสู่การสะสมหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ของสถาบันการเงินในที่สุด

2.1.2 พฤติกรรมของผู้บริหารสถาบันการเงินที่มีการบริหารงานในลักษณะที่คอร์รัปชั่น

โดยการช่วยเหลือญาติพี่น้อง หรือนักการเมืองด้วยการให้สินเชื่อในกลุ่มผู้บริหารญาติ ธุรกิจในเครือมากเกินไป หรือให้สินเชื่อในโครงการที่มีผลตอบแทนต่ำ การตกแต่งบัญชี หรือการสร้างลูกหนี้ปลอม

2.2 พฤติกรรมการระดมทุนของธุรกิจ เกิดขึ้นเนื่องจากมีความผิดพลาดในการระดมทุน

มีการกู้ยืมจากทั้งในและนอกประเทศ ทำให้สัดส่วนหนี้สินต่อทุนสูง ทำให้ธุรกิจมีความเสี่ยงสูง นอกจากนี้ธุรกิจยังได้นำเงินกู้มาลงทุนในโครงการที่ให้ผลตอบแทนระยะยาว ธุรกิจบางธุรกิจ เช่น อสังหาริมทรัพย์กู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุนในโครงการที่ให้ผลตอบแทนเป็นสกุลภายในประเทศ โดยไม่มีการประกันความเสี่ยงจากการผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยน เพราะเชื่อมั่นว่าธนาคารแห่งประเทศไทยจะยึดมั่นกับระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่ สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้บริษัทอยู่ในสภาพความเสี่ยงสูง โดยเฉพาะเมื่อการส่งออกหดตัว ความเชื่อมั่นของนักลงทุนและเจ้าหนี้ต่างประเทศลดลง จึงทำให้ธุรกิจล้มละลายนำไปสู่ภาวะฟองสบู่แตกในที่สุด

2.3 ธนาคารแห่งประเทศไทยบกพร่องในการกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน

พ.ศ. 2539 ถึง พ.ศ. 2540 รัฐบาลไม่เชื่อมั่นสถาบันการเงินในประเทศ และสั่งปิดสถาบันการเงินไปถึง 58 สถาบัน โดยรัฐบาลต้องใช้จ่ายเงินสนับสนุนสถาบันการเงินเหล่านั้นถึง 6 แสนล้านบาท จาก “กองทุนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาสถาบันการเงิน” ซึ่งเป็นหน่วยงานของธนาคารแห่งประเทศไทย

การเปิดเสรีทางการเงินโดยให้สถาบันการเงินสามารถกู้เงินจากต่างประเทศได้ง่าย ดังนั้นธนาคารแห่งประเทศไทยต้องมีระบบการตรวจสอบสถาบันการเงินในการปล่อยสินเชื่อที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2.4 ประชาชนขาดศรัทธาในรัฐบาล

ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 (“สาเหตุของวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

1. ด้านเศรษฐกิจ

บริษัทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นขนาดใหญ่ ขนาดกลาง หรือขนาดเล็ก ได้รับผลกระทบโดยถ้วนหน้า จากสาเหตุอำนาจซื้อที่ลดลงของประชาชน และด้วยสาเหตุนี้เองที่ส่งผลกระทบต่อการผลิตและการซื้อที่ลดลงอย่างต่อเนื่องอัด โนมัตติ แม้ว่าวิกฤติครั้งนี้จะส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวม แต่ผลเสียหายที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาประเทศมากที่สุด คือ ผลกระทบกับธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็ก ซึ่งเป็นภาคการผลิตที่เป็นแก่นและหัวใจหลักของขบวนการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจให้มีการเจริญเติบโตจากภายใน อันจะส่งผลต่อเนื่องสู่การเจริญเติบโตอย่างยั่งยืน

นอกจากปัญหาการล้มละลาย หรือการปิดกิจการของภาคธุรกิจทุกขนาดแล้ว ปัญหาหนึ่ง ที่เห็นได้ชัดมากจากวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 คือ ปัญหาการว่างงาน ทั้งจากสาเหตุการถูกปลดออกจากการเป็นพนักงานบริษัท รายได้ต่อหัวลดลง และปัญหาการไม่มีตลาดแรงงานรองรับนักเรียนนักศึกษาจบใหม่ อย่างไรก็ตามในช่วงภาวะวิกฤติเศรษฐกิจยังมีธุรกิจบางประเภทที่ได้รับผลดีหรือได้รับผลกระทบน้อยมากจากปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ เช่น ธุรกิจการเงินขนาดเล็ก

เมื่อพิจารณาในระดับมหภาคจะพบว่าวิกฤติ 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อภาวการณ์คลังของประเทศ คือ การเก็บภาษีอากรได้น้อยลง ซึ่งส่งผลต่อเนื่องสู่การใช้จ่ายภาครัฐเพื่อกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้น้อยลงตามไปด้วย

2. ด้านสังคม

ในด้านสังคมเป็นที่ทราบกันดีว่าหลังจากเกิดปัญหาวิกฤติ 2540 คนไทยโดยเฉพาะระดับกลางและระดับล่างมีคุณภาพชีวิตที่ลดลงเป็นอย่างมาก เกิดภาวะข้าวยากหามาแกง จำนวนคนจนมีสูงขึ้น ความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้มีมากขึ้น ตลอดจนปัญหาด้านการศึกษาและปัญหาด้านสาธารณสุขก็ได้มีมากขึ้นเป็นเงาตามตัว ส่งผลให้มีคนว่างงานสูงถึง 1.4 ล้านคน คิดเป็นอัตราการว่างงานสูงถึงร้อยละ 4.4 ของกำลังแรงงานรวม คนชั้นกลาง มีภาระหนี้สินในครัวเรือน

มากกว่าเงินออม เนื่องจากรอความหวังจากเงินโบนัสที่สูงลิบลิ่วในแต่ละปี ราคาที่ดินขยับสูงขึ้นมาเรื่อยๆ น่าใจหาย เนื่องจากมีการแย่งกันซื้อเพื่อเก็งกำไร เกิดอาชีพนายหน้าต่างๆ ขึ้นมากมาย เพราะซื้อง่ายขายคล่อง เกิดธุรกิจลูกโซ่โดยการชักจูงสมาชิกมาร่วมทำธุรกิจ โดยมุ่งหวังหาจำนวนสมาชิกให้ได้มากที่สุด มากกว่ามุ่งขายผลิตภัณฑ์

3. ด้านการเกษตร

ในด้านการเกษตรนี้จะได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจน้อย แต่จะได้ผลกระทบจากภาวะธรรมชาติ และราคาพืชผลมากกว่า บางส่วนของเกษตรกรขายที่ทำกินหรือกึ่งนี้ยืมเงินเพื่อซื้อสินค้าตามกระแสโลกาภิวัตน์ เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ TV เป็นต้น คนชนบทที่ไปทำงานนอกภาคเกษตร กลับมาทำเกษตรมากขึ้น แต่การพัฒนาเกษตรยังมีปัญหาด้านงบประมาณ ราคาปุ๋ยจากต่างประเทศสูงขึ้น ปรากฏการณ์เอลนีโญ และปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม สินค้าทางการเกษตรบางส่วนได้เปรียบ เพราะเงินบาทอ่อนตัว ราคาผลผลิตเกษตรไทยเลยถูกลง ทำให้ส่งออกได้มากขึ้น

4. เหมืองแร่

4.1 การผลิตแร่เชื้อเพลิง เช่น ก๊าซธรรมชาติขยายตัว

4.2 การผลิตยิปซัม หินปูน ลิกไนต์ ที่ใช้ในการก่อสร้างลดลงอย่างมาก

5. ด้านอุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมภายในและส่งออกชะลอตัวหมด โดยเฉพาะด้านยานยนต์ และอุปกรณ์ขนส่ง หมวดยาสูบ (เกิดจากเพิ่มภาษีสรรพสามิต วัตถุดิบและดอกเบี้ยจากต่างประเทศราคาแพง (ค่าเงินบาทลด) ด้านสิ่งทอขยายตัวน้อย เพราะอยู่ในช่วงปรับการผลิตมาเป็นเครื่องจักรที่มีราคาสูง ค่าแรงแพงกว่าประเทศคู่แข่ง คือ จีน อินโดนีเซีย เวียดนาม

6. การก่อสร้าง - ลดลงอย่างมาก

7. การค้า - ลดลงอย่างมาก

8. ด้านบริการ - การท่องเที่ยวมีรายได้เข้าประเทศไทยจำนวนมาก

จากวิกฤติต้มยำกุ้ง ปี 2540 ที่ส่งผลสะท้อนต่อประเทศ ขณะเดียวกันก็ส่งผลสะท้อนให้เศรษฐกิจพอเพียงมีบทบาทมากขึ้นในช่วงหลังจากนั้น เนื่องจากภาคการเกษตรของประเทศไทยภาคเดียวที่เป็นภาคธุรกิจและการค้าที่ไม่ได้รับผลกระทบมากนัก และเป็นภาคการเกษตรที่เริ่มต้นใช้ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง และการทดลองโครงการต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับทฤษฎีดังกล่าว การที่ภาครัฐนำเอาทฤษฎีไปบรรจุไว้ในแผนพัฒนาแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และ 10 จึงทำให้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในทั้งส่วนของภาครัฐและเอกชน

วาทกรรมปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

1. จุดเริ่มต้นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ผลจากการใช้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยอย่างมากในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงมีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

สำหรับผลของการพัฒนาในด้านบวกนั้น ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุ และสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัย หรือการขยายปริมาณและกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น แต่ผลด้านบวกเหล่านี้ส่วนใหญ่กระจายไปถึงคนในชนบท หรือผู้ด้อยโอกาสในสังคมน้อย

แต่ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบทได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลางในการสั่งสินค้าทุน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหา และสั่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกกลืนและเริ่มสูญหายไป

สิ่งสำคัญ ก็คือ ความพอเพียงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเอง และดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีศักดิ์ศรีภายใต้อำนาจและความมีอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ความสามารถในการควบคุมและจัดการเพื่อให้ตนเองได้รับการสนองตอบต่อความต้องการต่างๆ รวมทั้งความสามารถในการจัดการปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตนเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่เดิม ต้องถูกกระทบกระเทือนซึ่งวิกฤติเศรษฐกิจจากปัญหาฟองสบู่และปัญหาความอ่อนแอของชนบท รวมทั้งปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นล้วนแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี

2. ประเทศไทยกับเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง มุ่งเน้นให้ผู้ผลิต หรือผู้บริโภค พยายามเริ่มต้นผลิต หรือบริโภคภายใต้ขอบเขต ข้อจำกัดของรายได้ หรือทรัพยากรที่มีอยู่ไปก่อน ซึ่งก็คือ หลักในการลดการพึ่งพาเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมการผลิตได้ด้วยตนเอง และลดภาวะการณ์เสี่ยงจากการไม่สามารถควบคุมระบบตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เศรษฐกิจพอเพียงมิใช่หมายความว่า การกระเบียดกระเสียดจนกินสมควร หากแต่อาจพุ่มเพื่อได้เป็นครั้งคราวตามอัตภาพ แต่คนส่วนใหญ่ของประเทศ มักใช้จ่ายเกินตัว เกินฐานะที่หามาได้

เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำไปสู่เป้าหมายของการสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจได้ เช่น โดยพื้นฐานแล้ว ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม เศรษฐกิจของประเทศจึงควรเน้น

ที่เศรษฐกิจการเกษตร เน้นความมั่นคงทางอาหาร เป็นการสร้างความมั่นคงให้เป็นระบบเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่ช่วยลดความเสี่ยง หรือความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาวได้

เศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้ได้ทุกระดับ ทุกสาขา ทุกภาคของเศรษฐกิจ ไม่จำเป็นจะต้องจำกัดเฉพาะแต่ภาคการเกษตร หรือภาคชนบท แม้แต่ภาคการเงิน ภาคอสังหาริมทรัพย์ และการค้าการลงทุนระหว่างประเทศโดยมีหลักการที่คล้ายคลึงกัน คือ เน้นการเลือกปฏิบัติอย่างพอประมาณ มีเหตุมีผล และสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองและสังคม

3. ความเป็นมาของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ณัฐพงษ์ ทองภักดี, 2550 : 3-6)

เมื่อกล่าวถึง "เศรษฐกิจพอเพียง" ผู้ที่สนใจแต่ละคนย่อมมีความนึกคิด มีการตีความที่แตกต่างกันตามความเข้าใจและประสบการณ์ของตน ซึ่งความสนใจนี้เป็นสิ่งที่ดียิ่ง อย่างไรก็ตามการประยุกต์ใช้ให้เป็นทิศทางเดียวกัน จำเป็นต้องมีความเข้าใจพื้นฐานร่วมกัน บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะอธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ และการทำให้เกิดความกระจ่างชัดเจนนขึ้น ตามกรอบของคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นกรอบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และฉบับที่ 10 โดยชี้ให้เห็นความเป็นมา โครงสร้างและความหมาย เพื่อให้สามารถตีความเพื่อการประยุกต์ในบริบทที่แตกต่างกันได้เหมาะสม

ทศวรรษก่อนวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 เป็นช่วงที่ประเทศไทยมีการปรับโครงสร้างการผลิต โดยมีความเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น ซึ่งสินค้าอุตสาหกรรมเป็นสินค้าที่มีทักษะการผลิตสูงขึ้น ทั้งยังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่สูง ทั้งด้านการส่งออกและการผลิต ทั้งนี้อัตราการขยายของผลผลิตมวลรวมของประเทศไทย มีการขยายตัวสูงเมื่อเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในช่วงปี 2502 - 2516 เฉลี่ยร้อยละ 8.1 ต่อปี แม้ระหว่างปี 2517 - 2528 ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก อัตราการขยายของผลผลิตมวลรวมของประเทศไทยก็ยังสูงถึงร้อยละ 6.3 ต่อปี และปี 2529-2539 อัตราการขยายของผลผลิตมวลรวมของประเทศไทยเฉลี่ยต่อปีของประเทศไทย คือ ร้อยละ 9.1 การขยายตัวทางเศรษฐกิจ การส่งออก และการปรับโครงสร้างการผลิต มีผลมาจากการที่ประเทศไทยเปิดการค้าการลงทุนจากต่างชาติสูง มีการลงทุนจากต่างประเทศที่นำเทคโนโลยีและการตลาดมาสู่ประเทศไทย

นอกจากการขยายตัวที่ดีแล้ว เศรษฐกิจของประเทศไทยยังมีเสถียรภาพสูง ทั้งด้านระดับราคาสินค้า อัตราแลกเปลี่ยน และการมีงานทำ โดยในปี 2504 - 2513 ประเทศไทยมีอัตราเงินเฟ้อเฉลี่ยร้อยละ 2.3 ต่อปี ช่วงปี 2514 - 2523 อัตราเงินเฟ้อของประเทศไทย คือ ร้อยละ 10.0 ต่อปี และ

ในปี 2524 - 2533 ประเทศไทยมีอัตราเงินเฟ้อเฉลี่ยร้อยละ 4.4 ต่อปี ในช่วงก่อนวิกฤติปี 2540 อัตราเงินเฟ้อสูงขึ้นมาเป็นประมาณร้อยละ 5 ต่อปี ซึ่งก็ยังไม่สูงเมื่อเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ระบบเศรษฐกิจไทยก็มีความไม่สมดุลในหลายด้าน ในด้านการกระจายรายได้ ถึงแม้ว่าสัดส่วนคนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนจะลดลง แต่คนจนกลับมีสัดส่วนของรายได้ในระบบเศรษฐกิจน้อยลง ในปี 2518 คนที่จนที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้เพียงร้อยละ 6 ของรายได้ทั้งหมดของประเทศ ในขณะที่คนรวยที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้ถึงร้อยละ 49 ในปี 2539 คนรวยที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 56 ส่วนคนที่จนที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้เหลือเพียงร้อยละ 4 ของรายได้ทั้งหมดของประเทศ นั่นแสดงให้เห็นว่า การกระจายรายได้ของคนในประเทศแย่ง โดยในขณะที่เศรษฐกิจมีการขยายตัวสูงขึ้น ทั้งกลุ่มคนรวยและกลุ่มผู้มีรายได้ต่ำมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น แต่รายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้ คนรวยจะมีอัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้สูงกว่า

นอกจากนี้ ยังมีความไม่สมดุลด้านอื่นๆ เช่น ความแตกต่างของรายได้และความเจริญระหว่างเมืองกับชนบท ความไม่สมดุลของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการเจริญเติบโต ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความไม่พอดีของโครงสร้างการผลิตและการจ้างงาน ที่สัดส่วนการผลิตของภาคเกษตรลดลงไปไม่ถึงร้อยละ 10 ของผลผลิตมวลรวมประชาชาติ แต่สัดส่วนแรงงานในภาคเกษตรมีประมาณร้อยละ 50 ของแรงงานรวมในประเทศ ความไม่สมดุลของโครงสร้างการผลิตและระดับการศึกษาของคนงาน ที่แรงงานส่วนใหญ่มีการศึกษาดำกว่าระดับมัธยมศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจที่เป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น การลงทุนต่างประเทศมากขึ้น มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ทำให้การผลิตและการตลาดมีความซับซ้อนขึ้นกว่าการผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งมีพื้นฐานด้านการเกษตร ภาคการผลิตทั้งภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมต้องพึ่งพาตลาดเทคโนโลยี วัตถุดิบ และเครื่องจักรจากต่างประเทศสูงขึ้น ส่งผลให้ความผันผวนของระบบเศรษฐกิจโลกและระดับชาติ มีผลกระทบต่อประชาชนมากขึ้น สังคมมีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทั้งจากการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี การหลั่งไหลของข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมต่างชาติ การเคลื่อนย้ายประชากรทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วขึ้นทำให้มีความมั่นคงในชีวิตลดลง ความสามารถในการพึ่งตัวเองและสมดุลของชีวิตเปลี่ยนไป ทำให้ความสามารถในการกำหนดชีวิตของบุคคลอย่างอิสระทำได้ยากขึ้น

กล่าวได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยมีความสำเร็จในหลายด้าน แต่ก็ยังมีความไม่สมดุลของโครงสร้างในหลายมิติ โดยเฉพาะการมีพฤติกรรมที่ไม่พอดี มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาวิกฤติ

สังคมไทยมีการใช้จ่ายเกินความพอดี การใช้จ่ายที่เกินความพอดีมาจากทั้งภาคครัวเรือนที่ส่งผลให้สัดส่วนการออมต่อรายได้ประชาชาติลดลง สัดส่วนการออมของครัวเรือนลดลงจากประมาณร้อยละ 20 ในปี 2532 ลงมาเหลือเพียงประมาณร้อยละ 9 ในปี 2539 ภาคธุรกิจมีความไม่พอดีในการใช้จ่ายเงิน มีการกักกันมากกว่าที่ควรเมื่อเทียบกับการลงทุนด้วยตัวเอง การลงทุนรวมที่แท้จริงขยายตัวโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 14.9 ต่อปี การลงทุนอย่างมากนี้ทำให้ขาดความพอดีทางการเงิน ธุรกิจมีการกู้เงินมาลงทุนเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าการลงทุนโดยทรัพย์สินของตนเอง ทำให้สัดส่วนหนี้สินต่อทุนสูงมาก ทั้งยังมีการกู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุน โดยเฉพาะเป็นหนี้สินระยะสั้น แต่เงินที่กู้มานี้ นำมาลงทุนเพื่อหวังผลในระยะยาว เป็นความไม่พอดี ไม่คำนึงถึงความเสี่ยงที่อาจจะเกิดได้จากการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยน ทำให้อัตราส่วนหนี้สินระยะสั้นต่อเงินสำรองระหว่างประเทศสูงมาก ปริมาณของหนี้สินระยะสั้นในปีที่มีวิกฤติ มีมูลค่าสูงกว่าปริมาณเงินสำรองระหว่างประเทศที่มีอยู่

การใช้จ่ายที่เกินตัวทั้งภาคครัวเรือนและภาคธุรกิจ ทำให้เศรษฐกิจมหภาคไม่สมดุล จึงทำให้ประเทศไทยมีการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดอย่างต่อเนื่อง จากที่การออมภายในประเทศมีน้อยกว่าการลงทุน

การบริโภคและการลงทุนที่เกินตัวนี้ มีส่วนมาจากการมองภาพเศรษฐกิจไทยที่ดีเกินกว่าที่ควร เนื่องจากเศรษฐกิจไทยมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยระหว่างปี 2529 - 2539 เศรษฐกิจไทยมีการขยายตัวโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 9.4 ต่อปี นอกจากนี้เมื่อมีระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศที่คงที่ ทำให้เศรษฐกิจมีเสถียรภาพสูง จึงได้รับความคาดหวังทั้งจากคนไทยและต่างประเทศว่าเศรษฐกิจไทยจะพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เป็นที่น่าลงทุนอย่างมาก จึงมีการทำตัวเกินความพอดี มีพฤติกรรมที่ยอมรับความเสี่ยงทั้งด้านการลงทุน การบริโภคที่ไม่ควรจะมี

นอกจากนี้ยังมีปัญหาทางจริยธรรม มีการทุจริตในการดำเนินธุรกิจ โดยเฉพาะสถาบันการเงิน มีการปล่อยสินเชื่อให้กับกลุ่มผลประโยชน์ การปล่อยสินเชื่อโดยไม่มีการค้ำประกันที่พอเพียง ตัวอย่างเช่น กรณีของธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการ ทำให้ฐานะของธุรกิจมีความไม่มั่นคง ประกอบกับภาครัฐไม่มีความรู้ที่เพียงพอต่อการบริหารการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศ การกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสถานะเศรษฐกิจระหว่างประเทศ การจัดการกับสถาบันการเงินที่มีปัญหาความมั่นคง ทำให้ปัญหามีความรุนแรงมากขึ้น

ความเปราะบางทางเศรษฐกิจไทย ทำให้ขาดความเชื่อมั่นในระบบเศรษฐกิจ มีการถอนเงินจากสถาบันการเงินอย่างมากและรวดเร็ว นักลงทุนต่างชาติขาดความมั่นใจถึงความสามารถในการชำระหนี้ต่างประเทศ เงินทุนจากต่างประเทศไหลออกอย่างรวดเร็ว ส่งผลทำให้มีความไม่มั่นใจในเสถียรภาพของค่าเงินบาท ที่มีค่าคงที่มาเป็นเวลานาน มีแรงกดดันให้อัตราแลกเปลี่ยนเงินตรา

ระหว่างประเทศมีการปรับตัว ความพยายามในการรักษาค่าเงินบาท ทำให้เงินสำรองระหว่างประเทศลดลงอย่างมาก จนในที่สุดต้องเปลี่ยนระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศเป็นระบบลอยตัว ค่าเงินบาทเมื่อเทียบกับเงินตราต่างประเทศสกุลต่างๆ ลดค่าลงอย่างมาก ทำให้ประเทศไทยเข้าสู่วิกฤติ มีภาระต่อการชำระหนี้ต่างประเทศอย่างมาก สถาบันการเงินและธุรกิจจำนวนมากอยู่ในฐานะล้มละลาย ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ประเทศไทยจึงต้องเข้าสู่โครงการความช่วยเหลือของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสในวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ไม่กี่เดือนหลังวิกฤติเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศอย่างพอเพียง ไม่ก้าวกระโดด ดังเช่น

“การเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้ก็เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 10)

“ทำโครงการอะไร ก็จะต้องนึกถึงขนาดที่เหมาะสมกับที่เรียกว่า อัตภาพหรือกับสิ่งแวดล้อม ฉะนั้นการที่จะทำโครงการอะไร จะต้องทำด้วยความรอบคอบ และอย่าตาโตเกินไป” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 29)

ทุกฝ่ายมีความสนใจที่จะนำแนวทางตามพระราชดำรัสไปใช้ในการพัฒนาประเทศ มีการตีความนำไปประยุกต์ใช้ของหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะในภาคเกษตร อย่างไรก็ตามในขณะนั้นมีการนำไปประยุกต์ในหลายหน่วยงาน โดยมีความเข้าใจที่ไม่ตรงกันนัก ในปีต่อๆ มา ได้มีพระราชดำรัส ที่ทำให้มีความเข้าใจยิ่งขึ้น เช่น

“ให้พอเพียงนี้ ก็หมายความว่า มีกิน มีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ”

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : 4 ธันวาคม 2541 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 52)

“เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน เปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกตอกรองรับบ้านเรือน ตัวอาคาร ไว้แน่นอน สิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม แต่คนส่วนมากมองไม่เห็นเสาเข็ม และลืมเสาเข็มเสียด้วยซ้ำไป”

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว : สิงหาคม 2542 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 55)

“พอมีพอกินนี้ได้พูดมาหลายปี สิบกว่าปีแล้ว ให้พอมีพอกิน แต่ว่าพอมีพอกินนี้เป็นเพียงเริ่มต้นของเศรษฐกิจ เมื่อปีที่แล้วบอกว่า ถ้าพอมีพอกิน คือ Self-sufficiency คือพอมีพอกินของตัวเองนั้น ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจสมัยหิน สมัยหินนั้นเป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน แต่ว่าค่อยๆ พัฒนาขึ้นมา ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน มีการช่วยระหว่างหมู่บ้าน หรือระหว่างจะเรียกว่าอำเภอ, จังหวัด ประเทศ จะต้องมีการแลกเปลี่ยน มีการไม่พอเพียง จึงบอกว่าถ้ามีเศรษฐกิจพอเพียง เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอแล้ว จะใช้ได้เพราะถ้ามีเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ ถ้าสมมุติว่าปีนี้ไฟดับ ถ้าไม่มีเศรษฐกิจพอเพียง ไฟดับ ไฟฟ้าหลวงหรือไฟฟ้าฝ่ายผลิตก็ดับหมด จะทำอะไร ที่ต้องใช้ไฟฟ้าก็ต้องแย่งไป”

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : 23 ธันวาคม 2542 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 58-59)

“ทั้งหมดนี้พูดอย่างนี้ก็คือ เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง เศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ย้ำแล้วย้ำอีก แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Sufficiency Economy ใครต่อใครก็ต่อว่า ว่าไม่มี Sufficiency Economy แต่ว่าเป็นคำใหม่ของเราก็ได้ หมายความว่า ประหยัดแต่ไม่ใช่ประหยัด ทำอะไรด้วยความอะลุ่มอล่วยกัน ทำอะไรด้วยความเหตุและผล จะเป็นเศรษฐกิจพอเพียงแล้วทุกคนจะมีความสุขแต่พอเพียง”

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : 4 ธันวาคม 2543 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 59-60)

ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีแนวคิดที่จะนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากปัญหาความไม่สมดุลในการพัฒนา โดยเฉพาะการเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี 2540 ย้ำให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาของไทยยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ยั่งยืนและสมดุลได้ จึงจำเป็นต้องหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบที่เหมาะสม ทำให้เราหลีกเลี่ยงวิกฤติเศรษฐกิจได้ เพื่อให้มีความชัดเจนในความหมายของปรัชญาเพื่อการทำแผน และทำให้การดำเนินโครงการของหน่วยงานต่างมีทิศทางเดียวกัน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงได้ตั้งคณะทำงานโดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ ร่วมกันประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัสเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อสังเคราะห์ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

การศึกษพบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นเวลานานและต่อเนื่องกว่าสามสิบปีแล้ว ทรงมีกระแสพระราชดำรัสให้ผู้บริหารประเทศและ

ประชาชนเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาที่สมดุล มีการพัฒนาเป็นลำดับขั้น ไม่เน้นเพียงการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เช่น พระบรมราโชวาทเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2517 ที่ว่า

“ในการพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น เริ่มด้วยการสร้างพื้นฐาน คือ ความมีกินมีใช้ของประชาชนก่อน ด้วยวิธีการที่ประหยัดระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอควรแล้ว... การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ก่อนอื่นเป็นพื้นฐานนั้น เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งขาดเพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าระดับที่สูงขึ้นต่อไปได้ โดยแน่นอน ส่วนการถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับด้วยความรอบคอบ ระมัดระวังและประหยัดนั้น ก็เพื่อป้องกันการผิดพลาดล้มเหลว” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 4-5)

และพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2517

“..ให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่มีความพออยู่พอกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวด.....” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 6)

จากการประมวลพระราชดำรัสเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อเป็นแนวคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ คณะทำงานได้สรุปเป็นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และได้รับพระบรมราชานุญาตใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 โดยมีเนื้อหาดังนี้

“ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจ ในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม

จากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 97-99)

เนื้อหาตามที่ได้รับพระราชทานมานี้ ได้มาใช้เป็นหลักในการสัมมนาวิชาการประจำปี 2542 ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย โดยทำการศึกษาความหมายและการประยุกต์ใช้ เป็นการเผยแพร่ในวงกว้าง และนำไปใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 จนถึงฉบับที่ 10 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

คงได้กล่าวว่เนื้อหาของปรัชญาก่อนกรองมาจากกระแสพระราชดำริสว่า สามสิบปีที่ผ่านมาแล้ว และเมื่อประเทศไทยพบวิกฤติจึงตระหนักในเรื่องนี้ ก็นำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาสิ่งที่น่าสนใจ คือ แม้เวลาจะผ่านมาเป็นเวลารวม 10 ปี จากวิกฤติ และประเทศไทยอยู่ในขั้นที่ฟื้นตัวจากวิกฤติแล้ว แต่ความศรัทธาของปรัชญายังมีอยู่ แสดงว่าปรัชญานี้ได้รับการยอมรับว่าไม่เพียงแค่ว่าจะแก้ปัญหาวิกฤติระยะสั้น แต่มีองค์ความรู้ที่สามารถเป็นแนวทางพัฒนาระยะยาวที่เหมาะสมกับพื้นฐานของสังคมไทย

การที่ปรัชญาได้รับการยอมรับทั้งในแง่กรอบความคิดและการปฏิบัติในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง เป็นเพราะมาจากประสบการณ์ที่เป็นจริงของการพัฒนาทั่วทุกพื้นที่ ปรัชญานี้มาจากการกลั่นกรองพระบรมราโชวาท อันมีพื้นฐานจากพระราชกรณียกิจ และการดำเนินงานโครงการหลวง ที่พระองค์ท่านได้ทรงพัฒนาในภูมิสังคมต่างๆ ทั่วประเทศ จึงเป็นประสบการณ์ที่แท้จริงของประชาชนส่วนใหญ่ การพัฒนาให้ความสำคัญที่มุ่งไปสู่คน พัฒนาความเป็นอยู่ของปัจเจกชนในครอบครัวและชุมชน มิใช่เป็นการมองเฉพาะในระดับมหภาค ส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เช่น ความสามารถในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยลดการพึ่งพิงเฉพาะน้ำฝน การลดความจำกัดของผลผลิตทางการเกษตรที่มักจะมีปัญหาจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อเพิ่มความสามารถที่จะรับความผันผวนจากตลาด ทั้งยังเน้นการเป็นตัวของตัวเอง และความพออยู่พอกินของคนส่วนใหญ่ ตัวอย่างที่ชัดเจน จะเห็นได้จากทฤษฎีใหม่ที่เป็นการพัฒนาการเกษตรที่พึ่งตนเองและเป็นลำดับขั้นในพื้นที่ที่มีความเหมาะสม

นอกจากปรัชญาจะมาจากการสะสมองค์ความรู้จากประสบการณ์และการทดลองจริง มุ่งพัฒนาที่ปัจเจกชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ ปรัชญายังมีหลักทางสายกลาง มีการพัฒนาเป็นขั้นตอนไม่สุดโต่ง เป็นตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาของพุทธศาสนา ที่เป็นที่ยอมรับของประชาชน โดยทั่วไป ปรัชญายังให้หลักการพัฒนาที่เน้นองค์รวม โดยมุ่งความสุขของบุคคล ทั้งด้านวัตถุ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม จึงช่วยให้มีกรอบที่กว้างกว่าในอดีตที่มักจะมองภาพ โดยแยกส่วน ปรัชญาไม่ปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ แต่ชี้ว่าให้มีความรู้เท่าทัน ให้มีความสามารถที่จะรับความผันผวนของการเปลี่ยนแปลงได้ ความสนใจและยอมรับปรัชญา เพื่อใช้ในการดำรงชีวิตและการพัฒนา

ที่ยังมีอยู่แม้ว่าวิกฤติจะผ่านไปร่วมทศวรรษแล้ว เป็นความศรัทธาคู่กับความรู้อยู่ โดยปรัชญาให้แนวทางการดำรงชีวิตที่ให้อยู่ในโลก ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างพลวัตทั้งภายในประเทศและภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยใช้องค์ความรู้และประสบการณ์ของสังคมไทย มุ่งสู่ประชาชนส่วนใหญ่ โดยให้เห็นความสำคัญทั้งทางด้านวัตถุและจิตวิญญาณ ให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาแบบองค์รวม โดยมีแนวทางสายกลางตามหลักศาสนา

4. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับนโยบายของรัฐ

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และ 7 (พ.ศ. 2530 - 2539) เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนเกิดเป็นเศรษฐกิจฟองสบู่ ทุกคนเห็นโอกาสที่จะสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองได้ในระยะสั้น จึงไม่มีใครให้ความสนใจกับเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในช่วงนั้น ภายหลังจากที่ได้ทดลองด้วยพระองค์ในโครงการสวนพระองค์ โครงการหลวง และโครงการในพระราชดำริบางโครงการ จนบังเกิดผลสำเร็จในระดับหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเตือนประชาชนในประเทศให้พยายามสร้างภูมิคุ้มกันด้วย “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งมีความหมายตรงกันข้ามกับ “ทฤษฎีเก่า” ที่เน้นการแข่งขัน ทำให้เกิดความช้ำอายุ และเน้นการพึ่งตลาดมาเป็นการเน้นการผลิตเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนก่อนเหลือจึงขาย ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดสำหรับเกษตรกรรายย่อย ผู้ที่มีอำนาจต่อรองต่ำ ต่อจากนั้นก็ได้เตือนสติของประชาชนชาวไทยอย่างต่อเนื่อง และในปลายแผนที่ 7 ในปี พ.ศ. 2539 ก็ได้ทรงเตือนถึงความไม่พอเพียงอันเกิดจากความโลภ ซึ่งจะเป็นปัญหาใหญ่ ทำให้ในการวางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้มีการสรุปว่าการพัฒนาที่ผ่านมา “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” และได้เน้นการทำแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ให้เป็นแผนพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง

โดยเน้นการพัฒนามนุษย์เป็นสำคัญ เพื่อที่ผลพวงจากการพัฒนาจะกลับไปสู่มนุษย์ ในฐานะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ ซึ่งก็จะเป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แต่ทันทีที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในปี พ.ศ. 2540 ประเทศก็ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ การพัฒนาจึงมิได้เกิดขึ้นตามแผน แต่กลับไปเน้นการแก้ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจเป็นหลัก เน้นความพยายามที่จะกระตุ้นให้เศรษฐกิจฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว

ภายหลังจากพลาดการพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) จึงใช้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเป้าหมายในการกำหนดแผนพัฒนาดังกล่าว (อภิชาติ พันธเสน. 2549 : 3-5)

การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการวางแผนพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม และมุ่งให้ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาเป็นบูรณาการแบบองค์รวม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สมดุล ต่อมาแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) ได้อัญเชิญ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ควบคู่ไปกับกระบวนการทัศน์การพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ยังคงน้อมนำ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นแนวทางปฏิบัติ และให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 - 9 และการพัฒนาที่สมดุล ทั้งคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยมีการเตรียม “ระบบภูมิคุ้มกัน” ด้วยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนที่มีอยู่ในประเทศ ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการความเสี่ยงให้พร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกภายในประเทศ เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 นี้ สังคมไทยได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางทุกภาคส่วน ส่งผลให้ประเทศไทยเข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันสูงขึ้นในหลายด้าน และสามารถปรับตัวรับกับภาวะเศรษฐกิจโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) จึงเป็นการนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่ พร้อมทั้งเร่งสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเสริมสร้างทุนที่มีอยู่ของประเทศให้เข้มแข็ง รวมทั้งใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม เพื่อเตรียมพร้อมให้ประเทศสามารถปรับตัว รองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างยั่งยืน ทิศทางการพัฒนาและบริหารประเทศในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ได้น้อมนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นปรัชญานำทางตลอดมา โดยในปี 2542 นายสรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภายใต้ประธานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต) ในขณะนั้น ได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในทางเศรษฐศาสตร์ และสาขาอื่นๆ จำนวนหนึ่งร่วมกันยกร่าง หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยการรวบรวมประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัส เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกลั่นกรองเป็นนิยามความหมาย มีข้อความที่กะทัดรัดชัดเจน เพื่อเป็นกรอบความคิดให้ทุกฝ่ายมีความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกัน และสามารถน้อมนำไปปฏิบัติได้ และเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2542 สำนักงานฯ ได้นำพระบรมราโชวาทที่กลั่นกรองและประมวลเป็นนิยามความหมายเรียบร้อยแล้ว ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายและกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไข และ

ได้พระราชทานคืนพร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ เป็นแนวทางปฏิบัติของประชาชนทุกกลุ่มทุกฝ่ายโดยทั่วไป เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2542 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554 : 48-49).

5. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

จากการวิเคราะห์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 (2504 - 2509) ถึงฉบับที่ 10 (2550 - 2554) พบกลยุทธ์ในการพัฒนาประเทศแบ่งเป็น 3 ช่วง คือ (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา, 2552 : 57)

ช่วงที่ 1 : เน้นการสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 - 2514) เน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานในการรองรับ ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) เริ่มกำหนดเป้าหมายหลัก และกลยุทธ์การลดช่องว่างระหว่างรายได้และความเป็นอยู่ของประชาชน ในภูมิภาคและชนบท และแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) ซึ่งเป็นช่วงของสงครามเย็น ที่มีการต่อสู้ทั้งทางอุดมการณ์และทางการทหารระหว่างรัฐบาลที่ยึดมั่นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ตามแนวทางทุนนิยมเสรีกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ที่มีอุดมการณ์แบบสังคมนิยม เป็นผลให้แนวทางการพัฒนาในแผนพัฒนาฉบับที่ 4 มุ่งเน้นการช่วงชิงประชาชนให้มาสนับสนุน การพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมเสรีของรัฐ

แม้ว่าการพัฒนาในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 1 - แผนพัฒนาฉบับที่ 3 จะมุ่งเน้น การวางรากฐานทางเศรษฐกิจ เพื่อเร่งรัดให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจส่วนรวม และ เริ่มให้ความสำคัญกับการลดช่องว่างระหว่างรายได้ แต่ผลการพัฒนาใน 2 ทศวรรษแรก (พ.ศ. 2504 - 2524) ของการวางแผน ชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ในลักษณะที่ขาดความสมดุล ประกอบกับการวางแผนในช่วงนี้เป็นการกำหนดจากส่วนกลางและ เทคนิคการวางแผนยังจำกัดเฉพาะการพัฒนารายสาขา และเน้นการจัดทำโครงการโดยภาครัฐ เป็นลำดับ โดยขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ทำให้การปฏิบัติตามแผนไม่บรรลุผลเท่าที่ควร แม้จะทุ่มเทการพัฒนาจนสามารถลดสัดส่วนประชากรที่อยู่ในข่ายยากจนทั้งประเทศ จากร้อยละ 57 ในปี พ.ศ. 2505 - 2506 เหลือเพียงร้อยละ 39 ในปี พ.ศ. 2511 - 2512 และร้อยละ 31 ในปี พ.ศ. 2518 - 2519 แต่ก็ยังมีประชากรที่ยังยากจนอยู่อีก 1 ใน 3 ของประชากรทั้งประเทศ และกว่าร้อยละ 90 อยู่ในชนบท (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา, 2552 : 58-59)

ช่วงที่ 2 : เน้นการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคและการลดความยากจนในพื้นที่ เป้าหมาย ในระยะ 10 ปี ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 - ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2525 - 2534) มีการแปลงแผน และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบท รวมทั้งการลดความยากจน

ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ แต่นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนายังคงเป็นไปในแนวทางเดิมคือการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และการดำเนินงานก็ยังคงมีลักษณะแยกส่วนเป็นรายสาขาอยู่มาก การที่ทุนจากต่างประเทศไหลเข้ามามากในช่วงแผนดังกล่าว ทำให้อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง แต่เป็นการเจริญเติบโตแบบฟองสบู่ ไม่มีฐานที่มั่นคง เนื่องจากส่วนหนึ่งเป็นการลงทุนทางการเงินเป็นสำคัญ เกิดเป็นปัญหาความไม่สมดุลของการพัฒนา ความเหลื่อมล้ำของรายได้มีมากขึ้น ปัญหาการขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐาน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 60)

ช่วงที่ 3 : เน้นการกระจายรายได้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อม

เป็นช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 - ฉบับที่ 8 ซึ่งได้เริ่มมีแนวคิด “การพัฒนาอย่างทั่วถึง” ขึ้น โดยได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายการกระจายรายได้ และกำหนดแนวนโยบายและมาตรการต่างๆ ที่มีลักษณะผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างสาขาและพื้นที่อย่างเป็นระบบชัดเจนขึ้น ถึงแม้จะมีความพยายามแก้ปัญหาความยากจนอย่างเป็นระบบมากขึ้น เนื่องจากฐานะการคลังของรัฐอันเป็นผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ภาพเศรษฐกิจโดยรวมก็มีความเสี่ยงจากการลงทุนทางการเงินในสัดส่วนที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539)

ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 สถาบันการเงินภาคเอกชนล้มละลายจากการลงทุนที่มีความเสี่ยงมากเกินไป คือ ในปี พ.ศ. 2539 การส่งออกชะลอตัวลง ส่งชดถึงสัญญาอันตรายเมื่อเงินทุนต่างประเทศเริ่มไหลออก โดยรัฐบาลยังคงตรึงค่าเงินบาทไว้ในอัตราแลกเปลี่ยนเดิม คือ 25 บาท ต่อหนึ่งดอลลาร์สหรัฐ

การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนของทรัพยากรเหล่านั้น ตลอดจนมองข้ามคุณค่าของความเป็นคน ละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในบริบทที่สอดคล้องกับความเป็นจริง แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงมีเป้าหมายชัดเจนที่มุ่งจะลดความยากจนทั้งในเมืองและชนบท ทั้งนี้เนื่องมาจากการมองปัญหาความยากจนในช่วงนี้ มิได้เฉพาะความขาดส้นด้านรายได้ แต่มองครอบคลุมถึงความยากจนในเชิงโครงสร้างที่เกิดจากความขาดส้นในหลายมิติที่มีผลทำให้คนขาดศักยภาพในการดำรงชีวิต โดยคนส่วนใหญ่ขาดการศึกษาหรือได้รับการศึกษาน้อย ขาดที่ทำกินหรือมีที่ทำกินขนาดเล็ก ขาดการรวมกลุ่มและขาดข้อมูลข่าวสารความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ขณะที่มีการะการพึ่งพิงสูงและไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐและความช่วยเหลือต่างๆ ของรัฐ ยกเว้นบริการด้านสุขภาพที่ช่วยให้คนชนบทและคนยากจนจำนวนหนึ่งสามารถเข้าถึง

ได้บ้าง แต่เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในปี พ.ศ. 2540 ก็ได้เกิดปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้ปัญหาความยากจนกลับเพิ่มพูนอีกครั้งหนึ่ง โดยในช่วงสิ้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 มีสัดส่วนคนจนร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ หรือมีจำนวน 6.8 ล้านคน แต่หลังจากวิกฤติเศรษฐกิจ สัดส่วนคนจนกลับเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15.9 คิดเป็นคนจน 9.9 ล้าน คนในปี พ.ศ. 2542 โดยคนจนส่วนใหญ่ร้อยละ 69 ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม

จากวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ทำให้ต้องปรับแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เปลี่ยนวิกฤติที่เกิดขึ้นให้เป็นโอกาสในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายประชาสังคม โดยผ่านกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนและประชาคมในระดับต่างๆ ได้มีโอกาสเพิ่มพูนศักยภาพในการเรียนรู้และเลือกตัดสินใจหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม สอดคล้องกับศักยภาพของตนเองมากยิ่งขึ้น ผลก็คือมีชุมชนที่เข้มแข็งเพิ่มขึ้นในช่วงแผนดังกล่าว (จตุรงค์ บุณรัตน์สุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 60-62)

ช่วงที่ 4 : นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ อยู่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2544 - 2549) ที่เน้นให้เกิด “การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบองค์รวมและการพัฒนาอย่างมี “คุณภาพ” ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งพัฒนาสู่คุณภาพใน 3 ด้าน คือ สังคม คุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และสังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา 7 ยุทธศาสตร์ คือ 1) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการที่ดี 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม 3) ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้าง การพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน และ 4) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่อัญเชิญมาเป็นปรัชญานำในการพัฒนาประเทศ ในขณะที่เดียวกันอีก 3 ยุทธศาสตร์ที่เหลือ ได้แก่ 5) ยุทธศาสตร์การบริหารเศรษฐกิจส่วนรวม 6) ยุทธศาสตร์การเพิ่มสมรรถนะและขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ และ 7) ยุทธศาสตร์การพัฒนาความเข้มแข็งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กลับกลายเป็นยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศไปในทิศทางที่ต้องแข่งขันกับต่างประเทศในด้านการเพิ่มผลผลิต การสร้างอำนาจต่อรองทางการค้า การลงทุนระหว่างประเทศ และการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มุ่งประสิทธิผลให้นำไปประยุกต์ใช้ในเชิงพาณิชย์ได้ ทั้งหมดนี้ถ้านำมาปฏิสัมพันธ์อย่างสมดุล โดยคำนึงถึงช่วงของการเปลี่ยนผ่านย่อมช่วยให้เกิดคุณภาพได้ในกรอบของเศรษฐกิจพอเพียง แต่ในความเป็นจริงกลับเป็นการนำเศรษฐกิจฐานรากไปหนุนเสริมให้เศรษฐกิจแข่งขันมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ซึ่งล้วนเป็นการมุ่งไปสู่เป้าหมายที่มีทิศทางตรงกันข้ามกับเศรษฐกิจพอเพียงทั้งสิ้น

ถึงแม้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 มีการปรับทิศทางการพัฒนาประเทศมุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม เน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา แต่เนื่องจากรัฐบาลของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร สมัยแรก เน้นการพัฒนาศักยภาพของประเทศให้สามารถแข่งขันทางเศรษฐกิจ การลงทุน และการค้าทั้งในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และระดับโลก ถึงแม้จะมีกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากมากกว่าที่เคยมีมาในอดีต แต่จุดเน้นขั้นสุดท้ายยังคงเป็นการเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติเป็นหลัก ส่งเสริมการผลิตสินค้าที่เน้นการส่งออกได้เป็นสำคัญมากกว่าการสร้างความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจด้วยการพึ่งตนเองและสร้างภูมิคุ้มกันให้ พร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ ดังที่กำหนดไว้ในแผน การส่งเสริมเศรษฐกิจในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง มีผลทำให้ชนบทไม่สามารถพึ่งตนเองได้ อีกทั้งยังมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งความช่วยเหลือจากรัฐมากไปจากเดิมอีก

สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ได้ให้ความสำคัญกับเป้าหมายการพัฒนาที่มุ่งสู่ความ “มั่งคั่ง มั่นคง และยั่งยืน” โดยยังคงนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยจะสร้างความสมดุลของการพัฒนาให้เกิดขึ้นในทุกมิติ ขณะเดียวกัน จะสร้างความพอดีระหว่างความพอเพียงกับการแข่งขัน เนื่องจากได้ละเลยเป้าหมายนี้ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 จะเห็นได้ว่าทิศทางการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 จะสามารถสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนามตามกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งยังมีความจำเป็นในระยะเปลี่ยนผ่าน โดยเน้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดที่จะต้องถูกควบคุมโดยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมกับการสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็งให้ประชาชนในภาคดังกล่าวสามารถพึ่งตนเองได้ ผลจากการปฏิบัติจะดำเนินการให้เป็นไปตามแผนได้หรือไม่ นั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับการบริหารของรัฐบาลแล้ว ยังมีปัจจัยของสถานการณ์แวดล้อมทางการเมือง ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก (จตุรงค์ บุณรัตน์สุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 62-65)

5.1 นโยบายของรัฐบาลหลังวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ประเทศไทยอยู่ภายใต้การบริหารของ 4 รัฐบาล คือ รัฐบาลซึ่งมีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี 1 สมัย และรัฐบาลซึ่งมี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี 2 สมัย และรัฐบาลชุดปัจจุบันที่มี พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (จตุรงค์ บุณรัตน์สุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 67)

5.1.1 นโยบายของรัฐบาลชวน หลีกภัย (พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 – มกราคม พ.ศ. 2544) รัฐบาลชวน เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ในช่วงที่วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจกำลังประสบปัญหาอย่างรุนแรง โดยภาพรวม อาจสรุปได้ว่านโยบายของรัฐบาลชวนที่เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจ มุ่งฟื้นฟูและกระตุ้น

เศรษฐกิจทั้งในระดับมหภาค และจุลภาคเป็นสำคัญ ซึ่งยังอยู่ในกรอบของการใช้นโยบายทางการเงิน การคลังในการกระตุ้นและฟื้นฟูเศรษฐกิจ รวมทั้งการจัดตั้งกองทุนต่างๆ ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าเชิงสงเคราะห์เป็นหลัก โดยเสริมด้วยการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้าง จิตความสามารถในการพึ่งตัวเองในระยะยาวอยู่บ้าง

สำหรับการตอบสนองต่อพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะ การมีนโยบายที่ชัดเจน รัฐบาลชนกก็ได้มีการดำเนินการบ้าง แต่ไม่มากนัก ผลงานของรัฐบาลชนก เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนใหญ่เป็นการเริ่มต้นและทำในเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ ผลงานในเชิงปริมาณดังกล่าว สรุปได้เพียงว่า รัฐบาลชนก ได้มีการสนองตอบต่อปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียงบ้าง อย่างน้อยโดยเจตนาที่ว่าจะให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ แต่ไม่อาจสรุปได้ว่า ได้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจัง (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา 2552 : 67-73)

5.1.2 นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร 1 และ 2 (กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 - กันยายน พ.ศ. 2549) ในสมัยแรกของการเป็นนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ได้แถลงนโยบาย ของคณะรัฐมนตรีต่อสภาว่าจะเร่งแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ ปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตของระบบ เศรษฐกิจ การบริหาร สังคมและการเมือง โดยจะต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กัน เพื่อหยุดภาวการณ์ ถดถอยของเศรษฐกิจที่กำลังก่อปัญหาทางสังคมให้กับประเทศ และเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างใหม่ ให้กับระบบเศรษฐกิจ และสังคมไปสู่ความมีเสถียรภาพและความมั่นคงอันยั่งยืนของประเทศไทย ในสมัยที่สอง พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร กล่าวว่า การบริหารราชการในสมัยแรกของตนเป็นช่วงเวลา แห่งการซ่อมความเสียหายจากวิกฤติของประเทศ แต่ในสมัยที่ 2 จะเป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างชาติ ให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ทั้งสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 เป็นนโยบาย แบบประชานิยม คือ เน้นการเพิ่มสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิตให้แก่ผู้ที่ยากไร้และด้อยโอกาส ในการแถลงนโยบายเมื่อเข้ามาบริหารราชการแผ่นดินสมัยที่ 1 ส่วนหนึ่งของคำแถลงนโยบาย ได้กล่าวถึงการสนับสนุนแนวพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่” และ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งปรากฏ ในนโยบายเร่งด่วน และนโยบายการสร้างรายได้ด้านเกษตรกรรม เพื่อแก้ปัญหาความยากจน นับเป็นนโยบายที่สนับสนุนและแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ รวมไปถึงเกษตรกรรายย่อย ให้ช่วยตนเองได้ และเมื่อชนะการเลือกตั้งเป็นสมัยที่ 2 พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ก็ยังคงดำเนินนโยบาย แบบประชานิยมเช่นเดียวกับสมัยแรก ในความเป็นจริงนโยบายเหล่านี้ให้ประโยชน์แก่หัวคะแนน และผู้สนับสนุนพรรค รวมทั้งคนจนในชนบทและในเมืองโดยทั่วไปด้วย ข้อเสนออยู่ที่วิธีดำเนินงาน คือ การสร้างการพึ่งพาใหม่เป็นการสร้างปัญหา เพราะการแก้ปัญหาความยากจนและความไม่มั่นคง

ในชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องเน้นปัญญา ถึงแม้รัฐบาลทักษิณและกล่าวถึงการเข้าถึงฐานและความรู้ องค์ประกอบด้านความรู้มีน้อยมากกลับไปส่งเสริมการพึ่งพา อีกทั้งรัฐบาลทักษิณเน้นการเพิ่มรายได้ ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มรายจ่ายให้สูงกว่าแทนการลดรายจ่ายตามแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง นโยบายดังกล่าวจึงกลายเป็นนโยบายประชานิยมที่เพิ่มความนิยมให้รัฐบาลทักษิณ และการเพิ่มการพึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐ ผู้ยากจนและผู้ด้อยโอกาสเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ผู้ได้ประโยชน์ตัวจริง คือ กลุ่มธุรกิจในเมืองที่บุคคลในรัฐบาลหรือผู้สนับสนุนบุคคลในรัฐบาลเป็นเจ้าของทั้งหมด จึงเป็นการกระทำที่สวนทางกับเศรษฐกิจพอเพียงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในบรรดานโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วย

1) โครงการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โครงการนี้จัดตั้งขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนทั่วทั้งประเทศเข้าถึงแหล่งทุนเพิ่มมากขึ้น เงินที่รัฐบาลจัดสรรให้แก่กองทุนหมู่บ้านนั้น ไม่ได้เป็นเงินที่ให้เปล่า แต่เป็นเงินที่ให้แก่มูลบ้านและชุมชนในลักษณะของเงินทุนหมุนเวียนที่ใช้ภายในหมู่บ้าน และกำหนดให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านบริหารจัดการให้ชาวบ้านกู้ยืมดอกเบี้ยต่ำ หรือ ไม่มีดอกเบี้ย แล้วแต่การจัดการของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเอง ได้สร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยมุ่งเน้นพัฒนาอาชีพ ยกกระดับอุตสาหกรรมครัวเรือนและรัฐวิสาหกิจชุมชน เพื่อเปลี่ยนชุมชนให้เป็นแหล่งสร้างงาน สร้างรายได้ อันจะก่อให้เกิดความเชื่อมโยงอย่างสูงกับภาคเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีในการก้าวไปข้างหน้าพร้อมกัน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ ถ้าหากมีการบริหารจัดการให้ได้ผลตามโครงการนี้ย่อมถือได้ว่าช่วยส่งเสริมการเป็นเศรษฐกิจพอเพียง คือ ช่วยให้คนยากจนสามารถพึ่งตัวเองได้ แต่การกระจายเงินโดยไม่พิจารณาความพร้อมและขีดความสามารถในการบริหาร กลายเป็นการโปรยเงิน ไปสู่ชุมชนและหมู่บ้าน และสร้างภาระหนี้สินตามมา โดยมีผลสุดท้ายตรงข้ามกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนใหญ่

โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองได้รับความสนใจและถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการและพรรคฝ่ายค้านอย่างมากว่าจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ จึงมีหลายหน่วยงานทำการวิจัยและประเมินผล หน่วยงานแรกที่จะนำผลการวิจัยและประเมินผล โดยสรุปมากล่าวถึงในรายงานฉบับนี้คือ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ร่วมกับคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ซึ่งทำการประเมินผล โครงการนี้ พบว่าครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองร้อยละ 53.0 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมา ร้อยละ 23.7 ประกอบอาชีพค้าขาย โดยที่ส่วนใหญ่ กู้เพื่อลงทุนในอาชีพหลักร้อยละ 60.1 รองลงมาคือ กู้เพื่อลงทุนในอาชีพเสริมและขอกู้เพื่อดำเนินกิจการใหม่ ๆ ร้อยละ 23.9 และร้อยละ 16.0

ตามลำดับ แต่เมื่อพิจารณาข้อมูลในรายละเอียด พบว่าถึงแม้ครัวเรือนจะมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่สูงกว่า ซึ่งมีผลทำให้สัดส่วนเงินออมลดลงด้วย อีกทั้งผู้เข้าร่วมกองทุนก็มีโอกาสเข้าถึงกองทุนอื่นๆ เป็นจำนวนมากอยู่แล้ว การมีกองทุนจึงเป็นเพียงมีโอกาสดำเนินการซึ่งคิดเป็นต้นทุนก็ยังไม่มากนัก

ครัวเรือนจำนวนหนึ่งนำเงินส่วนหนึ่งไปใช้จ่ายในการบริโภคสินค้าคงทน (Durable Goods) เพิ่มขึ้น เช่น รถจักรยานยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า โทรศัพท์เคลื่อนที่ เป็นต้น ในขณะที่สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านการลงทุนนั้นไม่เพิ่มขึ้น เพราะว่าการที่ครัวเรือนเข้าร่วมโครงการนั้นเป็นกิจการขนาดเล็ก รวมทั้งเงินลงทุนที่ไปกู้ยืมมาก็ไม่สูงมาก จึงไม่สามารถขยายการลงทุนได้เท่าที่ควร จึงเป็นการกู้เพื่อให้มีเงินหมุนเวียนในกิจการและพอเลี้ยงครอบครัว ส่วนการชำระหนี้เงินกู้ยืมนั้นยังคงเป็นชำระหนี้เงินกู้ยืมในระบบมากขึ้น โดยการทำ Refinance ซึ่งเป็นการนำเงินบางส่วนที่ได้จากเงินกู้โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองมาชำระหนี้เงินกู้ยืมในระบบมากขึ้น เพื่อเป็นการลดภาระหนี้ในอนาคต ส่วนนี้นับว่าเป็นสิ่งที่ดี แต่เมื่อถึงงวดชำระแล้วกองทุนก็จะต้องยืมเงินในระบบมาชำระหนี้ดังกล่าว ดังนั้นภาพโดยรวมจึงมิได้เป็นการเรียนรู้เพื่อปรับไปสู่การประกอบอาชีพตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงแต่อย่างใด

จากการศึกษาครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการฯ โดยรวม พบว่าการที่มีโครงการนี้ส่งผลทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มขึ้น เนื่องจากการดำเนินงานของโครงการนี้ เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนมีความร่วมมือเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะระบบการตรวจสอบและการบริหารจัดการเงินทุนที่รัฐบาลจัดสรรให้แต่ละหมู่บ้าน แต่ถ้าหากไม่สามารถใช้หนี้คืนและกองทุนหยุดนิ่งไม่หมุนเวียนผลที่กล่าวถึงคงไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด

2) โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นอีกโครงการหนึ่งที่ต้องการให้แต่ละหมู่บ้านมีผลิตภัณฑ์หลักเป็นของตัวเอง มีการใช้วัตถุดิบ ทรัพยากรของท้องถิ่น มาทำการพัฒนาจนกลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่น และจุดขาย ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น เช่นเดียวกับกรณีของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ปัญหาที่พบภายหลังเกิดจากการมีสินค้าประเภทเดียวกันเป็นจำนวนมากและมีคุณภาพที่ไม่เด่นและทุกโครงการมีเป้าหมายตลาดนอกท้องถิ่น และตลาดต่างประเทศ ทำให้สินค้าส่วนใหญ่ที่คุณภาพไม่ถึงระดับมาตรฐานและกลุ่มเกิดความแตกแยก เนื่องจากไม่ได้เริ่มต้นตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นวัตถุดิบในท้องถิ่นและตลาดในท้องถิ่นเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งควรส่งเสริมให้มีการผลิตที่หลากหลายตามความต้องการของท้องถิ่น แต่ในความเป็นจริงเป็นเรื่องของการผลิตสินค้าน้อยประเภท โดยหวังให้เป็นสินค้าเด่นและหวังตลาดภายนอกเป็นสำคัญ เมื่อสินค้าไม่เด่นและตลาดภายนอกไม่มี จึงเป็นปัญหาแก่ธุรกิจเหล่านี้เป็นอันมากในภายหลัง

3) โครงการธนาคารประชาชน เป็นโครงการที่อยู่ในความรับผิดชอบของธนาคารออมสิน ทั้งนี้เพื่อเป็นกระจายโอกาสการเข้าถึงแหล่งเงินทุนในระบบและลดการพึ่งพาแหล่งเงินกู้นอกระบบของผู้ประกอบการรายย่อย และผู้ที่สนใจจะประกอบอาชีพอิสระรายย่อย รวมทั้งผู้ที่มีงานประจำอยู่แล้วแต่ต้องการประกอบอาชีพเสริม โดยโครงการนี้มุ่งสนับสนุนการให้กู้ยืมแก่ผู้ที่ไม่สามารถจะเข้าถึงระบบของธนาคารพาณิชย์ได้ เพราะการกู้ยืมเงินจากธนาคารพาณิชย์ จำเป็นต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้จำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้นอกระบบ ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบสูงมากอันเป็นภาระหนักสำหรับผู้กู้ โครงการธนาคารประชาชนเริ่มเปิดให้บริการทางการเงินแก่ผู้ประกอบการรายย่อยอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2544 แต่ได้มีการเปิดโครงการนำร่องโดยเปิดรับสมัครสมาชิกตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2544 ซึ่งปรากฏว่าได้รับความสนใจจากประชาชนที่เคยต้องพึ่งเงินกู้นอกระบบมากพอสมควร โครงการนี้อาจจะดีกว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากไปช่วยเสริมการเข้าถึงแหล่งทุนในระบบแทนที่จะพึ่งแหล่งทุนนอกระบบซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูง เนื่องจากปัญหาของคนเมืองนอกจากกองทุนชุมชนเมืองจะตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มการเงินอื่นๆ เพื่อช่วยเหลือกันทำให้ยากกว่าเพราะการย้ายถิ่นฐานเกิดขึ้นบ่อย และโอกาสรู้จักกันคิมีน้อย เนื่องจากต่างฝ่ายต่างใช้เวลาในการประกอบอาชีพเป็นส่วนใหญ่ โครงการนี้จึงมีส่วนช่วยบรรเทาปัญหาหนี้นอกระบบได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่มีข้อมูลล่าสุดมาแสดงให้เห็นว่า หนี้นี้ไม่ก่อให้เกิดรายได้จากโครงการดังกล่าวมีมากนักน้อยเพียงใด

กล่าวโดยสรุป นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณชั่งสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 เป็นนโยบายที่เน้นการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประชาชนที่ยากจน ซึ่งได้รับความนิยมาจากประชาชนในชนบทที่เป็นฐานเสียงของพรรคไทยรักไทยเป็นอย่างมาก แต่ในความเป็นจริงนโยบายดังกล่าวไม่สอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากไม่ได้สร้างโอกาสในการพัฒนาสติปัญญาให้กับประชาชนส่วนใหญ่ นอกจากนั้นยังเน้นการเพิ่มรายได้โดยไม่ให้ความสำคัญกับการลดรายจ่ายเท่าที่ควร การเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนในที่สุดกลายเป็นประชาชนผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้จะต้องเป็นฝ่ายพึ่งพารัฐบาลในการออกมาตรการที่ช่วยเหลือทางการเงินอย่างต่อเนื่อง ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง ในขณะที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการใช้จ่ายเงินเกินตัว และการที่ประชาชนฐานรากมีปัญหานี้สินเพิ่มขึ้นจากการใช้จ่ายเงินเพิ่มขึ้น ตกเป็นของผู้ประกอบการในเมืองที่มีธุรกิจเครือข่ายในฐานะที่เป็นกลุ่มทุนที่สนับสนุนรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ หรือเป็นครอบครัวและบริวารของ พ.ต.ท. ทักษิณ โดยตรง

ในขณะเดียวกันสิ่งที่รัฐบาลทักษิณเน้นเป็นพิเศษ คือ นโยบายด้านการต่างประเทศและเศรษฐกิจการค้าที่กลุ่มธุรกิจที่สนับสนุนนายกทักษิณมีผลประโยชน์โดยตรง ดังนั้นการเปิดการค้าเสรีและนโยบายเปิดรับเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์เต็มที จึงถือเป็นงานสำคัญที่สุด

ของรัฐบาลทักษิณ ลักษณะดังกล่าวได้สร้างความขัดแย้งทางความคิดในสังคมไทยเป็นอย่างมาก รัฐบาลทักษิณ 2 มีนโยบายในการสานต่อการจัดทำข้อตกลงการค้าเสรี (FTA) กับประเทศต่างๆ โดยกล่าวถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับประเทศโดยรวม ซึ่งประกอบด้วย การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของผู้ประกอบการไทยอย่างต่อเนื่อง การดำเนินนโยบายการค้าเสรีทั้งในตลาดเดิมและตลาดใหม่ เพื่อส่งเสริมให้สินค้าและบริการของไทยเป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายจากผู้บริโภคในต่างประเทศ นโยบายนี้จะมีผลต่อการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอย่างมาก หากสามารถทำข้อตกลงทางการค้ากับประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจได้สำเร็จ เพราะการทำข้อตกลงการค้าเสรีเป็นการแสดงให้เห็นถึงนโยบายที่แท้จริงของรัฐบาลทักษิณ 2 ที่หันเหจากแนวทางพหุภาคีนิยม (Multilateralism) และหันเข็มมุ่งสู่แนวทางภูมิภาคนิยม (Regionalism) และแนวทางทวิภาคีนิยม (Bilateralism) โดยมีได้ตระหนักว่า แนวทางพหุภาคีนิยมเท่านั้นที่เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดที่ก่อประโยชน์สู่ทุกประเทศโดยส่วนรวม ในขณะที่แนวทางภูมิภาคนิยมก็ดี และแนวทางทวิภาคีนิยมก็ดี มีผลในการเติมเชื้อเพลิงให้แก่ลัทธิการกีดกันทางการค้า (Protectionism) เพราะแม้จะส่งเสริมการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศภาคีสมาชิกภายในเขตการค้าเสรี แต่ก็กีดกันสินค้าจากประเทศนอกเขต ด้วยเหตุนี้ ผลเสียอันเกิดจากการเบี่ยงเบนด้านการค้า อาจหักกลบลบหรือท่วม ผลดีอันเกิดจากการขยายตัวทางการค้าได้ คำถามพื้นฐานมีอยู่ว่า เหตุใดรัฐบาลทักษิณ จึงเลือกเส้นทางภูมิภาคนิยมและทวิภาคีนิยม ทั้งๆ ที่ข้อตกลงการค้าเสรีเหล่านั้นมิได้ให้หลักประกันว่าจะก่อประโยชน์สู่ทุกประเทศโดยส่วนรวมไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเด็นการเจรจาอำนาจต่อรองในการเจรจาและรายละเอียดของข้อตกลง

การเลือกประเทศที่จะเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรีคราวละหลายๆ ประเทศ เป็นการสร้างกระแสให้ประชาสังคมไทยเข้าใจว่าการทำข้อตกลงการค้าเสรีนั้นมีแต่ได้ประโยชน์ ไม่มีโทษ แท้ที่จริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะการทำข้อตกลงการค้าเสรี แม้จะได้ประโยชน์จากการเปิดตลาดของประเทศคู่สัญญา แต่ก็มีต้นทุนที่ต้องจ่ายในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้นทุนการปรับโครงสร้างการผลิต หากข้อตกลงการค้าเสรีเป็นพาหนะในการเดินทางไปสู่ความเสมอภาคทางการค้าจริง เหตุใดรัฐบาลบางประเทศ ดังเช่นลาว จึงหลีกเลี่ยงการทำข้อตกลงการค้าเสรีกับไทย แท้จริงแล้ว ผู้นำลาวคงประเมินแล้วว่า การทำข้อตกลงการค้าเสรีกับไทยจะทำให้ลาวเสียผลประโยชน์สุทธิมากกว่า ทั้งนี้เพราะลำดับขั้นในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศทั้งสองแตกต่างกันมาก การเปิดตลาดยอมทำให้สินค้าอุตสาหกรรมจากประเทศไทยจะเข้าไปครอบงำตลาดลาว ทำลายโอกาสในการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศลาว ในขณะที่ลาวไม่มีสินค้าที่จะขายให้ไทยได้มากนัก กรณีตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นประจักษ์พยานที่ดีว่าข้อกล่าวอ้างที่ว่า การทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจสูงกว่าไทย ไม่ทำให้ประเทศไทยเสียหายนั้นจึงไม่เป็นความจริง

ทั้งหมด ทั้งนี้ผู้ที่ได้ประโยชน์แท้จริงจากการเปิดการค้าเสรีก็คือ บรรษัทข้ามชาติ และธุรกิจการเมืองที่เกี่ยวข้องเพราะทำให้ตลาดใหญ่ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ทำหน้าที่ในการส่งออกและนำเข้า หรือผู้ที่อยู่ในภาคบริการการค้า เพราะจะได้ประโยชน์ทั้งจากการส่งออกและนำเข้า ส่วนผู้ผลิตและประชาชนผู้เสียภาษีไม่มีความชัดเจนว่าจะเป็นผู้ที่ได้ผลประโยชน์เสมอไป

การดำเนินนโยบายทำข้อตกลงการค้าเสรี จึงถูกคัดค้านจากเกษตรกร และนักวิชาการอย่างกว้างขวาง เพราะการกำหนดประเทศที่เลือกเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรีปราศจากหลักเกณฑ์ที่โปร่งใส ไม่มีหลักเกณฑ์และเหตุผลอันแน่ชัดว่า เหตุใดรัฐบาลจึงเลือกทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศหนึ่ง แต่ไม่ทำกับอีกประเทศหนึ่ง ในเมื่อบุคคลในคณะรัฐบาลหรือที่ซิดิกัดกับรัฐบาลจำนวนมาก มีผลประโยชน์ทางธุรกิจทับซ้อนกับอำนาจทางการเมือง สาธารณชนจึงอดตั้งข้อกังขาว่า การเลือกประเทศเพื่อเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรี โดยปราศจากหลักเกณฑ์ที่โปร่งใสเช่นนี้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลผลประโยชน์ทางธุรกิจของบุคคลในคณะรัฐบาล หรือซิดิกัดกับรัฐบาลหรือไม่ อีกทั้งยังไม่มีการศึกษาวิจัยล่วงหน้าว่า การทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศคู่สัญญาแต่ละประเทศก่อประโยชน์สุทธิแก่สังคมเศรษฐกิจไทยหรือไม่และมากน้อยเพียงใด และในกรณีที่มีผู้เสียผลประโยชน์ พวกเขาเหล่านั้นจะได้รับการชดเชยอย่างไร รวมทั้งเงินชดเชยเหล่านั้นจะมาจากไหน ถ้าไม่มาจากภาษีอากรของประชาชนทั้งประเทศ เนื่องจากการเอาเงินภาษีอากรจากคนทั้งประเทศมาชดเชยให้แก่ผู้เสียประโยชน์ โดยไม่มีมาตรการเก็บภาษีจากผู้ได้รับประโยชน์ย่อมไม่มีความเป็นธรรมแก่ประชาชนทั้งหมด นอกจากนี้ ยังไม่มีชุดความรู้ที่ชัดเจนว่า ไทยควรทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศต่างๆ ในประเด็นสำคัญอะไรบ้าง และในแต่ละประเด็นไทยควรมีจุดยืนอย่างไร อีกทั้งคณะผู้แทนการเจรจาการค้าไทยมีขีดจำกัดทั้งด้านกำลังคน ศักยภาพทางวิชาการ รวมทั้งทักษะและประสบการณ์ในการเจรจาการค้าระหว่างประเทศ รัฐบาลที่ผ่านมา รวมทั้งรัฐบาลของ พ.ต.ท.ทักษิณ มิได้ให้ความสำคัญเรื่องนี้

นโยบายของรัฐบาลทักษิณ จึงมีทั้งนโยบายประชานิยมที่มุ่งไปช่วยให้คนยากจนมีสภาพคล่องเพิ่มขึ้นและสามารถลดรายจ่ายได้บางด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาพยาบาล แต่ไปเพิ่มลัทธิบริโภคนิยม และเพิ่มปัญหาหนี้สิน ขณะที่การเพิ่มเสรีภาพทางเศรษฐกิจที่ให้ผลประโยชน์โดยตรงกับกลุ่มทุน ไม่ว่าจะการแปรรูปรัฐวิสาหกิจที่เกินขอบเขตความจำเป็น การเปิดเสรีการค้าระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการทำข้อตกลงการค้าเสรีดังที่กล่าวมา ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมอย่างรุนแรง ประกอบกับการที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร มีผลประโยชน์ทับซ้อนในการดำเนินธุรกิจของครอบครัว ทำให้ประชาชนจำนวนมากตั้งข้อสงสัยนำไปสู่ความขัดแย้งที่มีที่ท่าที่จะรุนแรงมากยิ่งขึ้น จนเป็นเหตุผลที่นำไปสู่การรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 อันเป็นจุดจบของรัฐบาลทักษิณในที่สุด (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 74-117)

5.1.3 นโยบายของรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2549 พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ได้แถลงนโยบายต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เนื้อหาความยาว 26 หน้า นโยบายทั้งหมด แบ่งเป็น 5 ด้าน ได้แก่ นโยบายการปฏิรูปการเมือง การปกครองและการบริหาร นโยบายเศรษฐกิจ นโยบายสังคม นโยบายต่างประเทศ และนโยบายการรักษาความมั่นคง จากการศึกษารายละเอียดแต่ละด้านแล้วเห็นว่า รัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ มีความตั้งใจ โดยประกาศหลักการทำงานไว้ 4 ป. คือ เปิดเผยและโปร่งใส เป็นธรรม ประหยัด มีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งระบุถึงสิ่งที่รัฐบาลมุ่งหวังจะทำชัดพอสมควร

ภาพรวมของนโยบาย ที่พบมากเป็นพิเศษในนโยบายทั้ง 5 ด้าน คือ การจัดทำแผนแม่บท มีทั้งหมด 6 แผน ได้แก่ 1) แผนแม่บทพัฒนาการเมือง 2) แผนแม่บทการใช้ทรัพยากร การสื่อสารของชาติ 3) แผนแม่บทโครงการลงทุนขนาดใหญ่ 4) แผนแม่บทโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา 5) แผนแม่บทการสร้างเสริมประสิทธิภาพแห่งชาติ และ 6) แผนปฏิรูปสังคมอยู่เย็นเป็นสุข ร่วมกันอย่างสมานฉันท์

ถึงแม้แผนแม่บทจะมีความสำคัญและจำเป็น เพราะเป็นกรอบทิศทางการทำงานให้เชื่อมโยงหรือบูรณาการระหว่างส่วนงานต่างๆ เข้าด้วยกัน แต่ประเด็นที่เป็นข้อสังเกต คือ ประเทศไทยเคยทำแผนแม่บทต่างๆ ไว้มากมาย แต่ไม่ได้รับการผลักดันไปสู่การปฏิบัติเท่าที่ควร ดังนั้นจึงน่าติดตามต่อไปว่า แผนแม่บททั้ง 6 แผนนั้น จะมีรายละเอียดอย่างไร และจะเชื่อมโยงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ที่จัดทำขึ้นในสมัยรัฐบาลทักษิณหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายการขจัดความยากจน และการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่กำหนดให้เป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เคยกล่าวว่า จะเป็นนโยบายหลัก ที่อยากทำในระหว่างที่ตนเป็นนายกรัฐมนตรี จึงเป็นเรื่องที่ควรติดตามดูกันต่อไปว่าจะมีการผลักดันไปสู่การการปฏิบัติมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม หลังจากเป็นรัฐบาลมาเป็นเวลา 5 เดือน เนื่องจากรัฐบาลนี้คิดว่าตนเองเป็นรัฐบาลรักษาการ จะเน้นการทำงานเฉพาะที่จำเป็นเป็นหลัก แต่เมื่อถูกโหมกระหน่ำด้วยปัญหาการเมือง ประกอบกับความพยายามในการแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันเป็นหลัก ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้ข้าราชการที่เกี่ยวข้องในรัฐบาลก่อนหน้านี้ไม่ตอบสนองและอาจมีท่าทีต่อต้าน ประกอบกับคณะรัฐมนตรีเกือบทั้งหมดไม่มีประสบการณ์ทางการเมือง จึงทำให้งานที่กำหนดไว้ดำเนินไปอย่างล่าช้า ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกก่อให้เกิดปัญหาด้านเสถียรภาพแก่รัฐบาลชุดปัจจุบัน ซึ่งอาจจะเป็นสาเหตุสำคัญที่นโยบายเศรษฐกิจพอเพียงจะไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ในรัฐบาลนี้จะมีส่วนที่เป็นประเด็นทางด้านสังคมที่เน้นคุณธรรมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยรองนายกรัฐมนตรีฝ่ายสังคมและรัฐมนตรีกระทรวงพัฒนาสังคม

และความมั่นคงของมนุษย์ (พ.ม.) ที่ทำหน้าที่ผลักดัน ประกอบกับรัฐมนตรีช่วยที่มีประสบการณ์ทางด้านนี้ ซึ่งอาจจะช่วยให้มีผลงานที่วางรากฐานอย่างเป็นรูปธรรมได้บ้างจากรัฐบาลปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันมีสถานการณ์ที่บีบรัดรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ต้องเร่งแก้ไขปัญหาหลายประการ ได้แก่ การแก้ปัญหาความไม่สงบใน 3 จังหวัดภาคใต้ ปัญหาการต่อต้านรัฐบาลของกลุ่มต่างๆ ที่ไม่เห็นด้วยกับการรัฐประหาร ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่เรื้อรังมานาน อีกทั้งรัฐบาลก็ได้กำหนดระยะเวลาที่จะบริหารประเทศไว้ 1 ปี เพื่อจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีการเลือกตั้งใหม่ การประกาศว่าจะบริหารประเทศโดยใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลัก จึงยังไม่เห็นรูปธรรมเกิดขึ้นอย่างชัดเจนแต่อย่างใด (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 117-118)

ด้วยเหตุนี้ความพยายามที่จะขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในความหมายที่ตรงกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยไม่มีการบิดเบือนในปัจจุบันจึงยิ่งมีความจำเป็นเพิ่มมากขึ้น ภาคส่วนต่างๆ ของสังคมเริ่มมีความเห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงควรจะเป็นยุทธศาสตร์หลักในการพัฒนาประเทศและเป็นแนวทางสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศ เพื่อความผาสุกของสังคม จึงถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะช่วยผลักดันให้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ปรากฏเป็นจริงให้ได้ในที่สุด ถึงแม้ว่าภาคส่วนต่างๆ จะเห็นความสำคัญ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติอย่างจริงจัง จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทย (ภายใต้การนำของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร) ซึ่งชมรมได้นำหลักการนี้มาปรับใช้และปฏิบัติอย่างจริงจัง ต่อเนื่องจนเกิดผลเป็นที่ประจักษ์และเกิดการยอมรับจากผู้คนรอบข้าง

นโยบายเศรษฐกิจพอเพียงนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันให้การก่อรูปของมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อราวทศวรรษที่ผ่านมา คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” มีความหมายที่ค่อนข้างคลุมเครือ เข้าใจยาก และจะมีวิธีปฏิบัติได้อย่างไร จนกระทั่งกำเนิดผู้รู้ อย่างอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร ผู้รับใช้ใกล้ชิดได้เบื้องพระยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในหน่วยงาน สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) สำนักนายกรัฐมนตรีกว่า 16 ปี ได้สัมผัสกับชีวิตของเกษตรกรในทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งได้พบกับปัญหาต่างๆ ของเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดินทำกิน ความยากจน ความรู้ในเรื่องการเกษตร ตลอดจนปัญหาสุขภาพ การศึกษา และอื่นๆ ประกอบกับการที่ได้ถวายการรับใช้พระองค์ท่าน ได้เห็นพระองค์ท่านทุ่มเทพระวรกาย กำลังทุนทรัพย์ อีกทั้งเวลาโดยส่วนใหญ่ เพื่อการพัฒนา ค้นคว้าและทดลองในสิ่งต่างๆ ภายใต้โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อันเกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืช การทำนาข้าว การปรับปรุงดินและน้ำ การศึกษาการปลูกป่าและพืชสมุนไพร การปลูกหญ้าแฝก โรงสี และเทคโนโลยีชีวภาพ

การวิจัยเรื่องพลังงาน และ โครงการอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งทรงลงมือปฏิบัติการด้วยพระองค์เอง ดังได้พระราชดำรัสกับกลุ่มชาวนาวา

“ข้าพเจ้ามีโอกาสได้ศึกษาและทดลองทำนาบ้าง และทราบดีว่าการทำนานั้น มีความยากลำบากเป็นอุปสรรคอยู่มิใช่น้อย จำเป็นต้องอาศัยพันธุ์ข้าวที่ดี และต้องใช้วิชาการต่างๆ ด้วย จึงจะได้ผลเป็นล่ำเป็นสัน อีกประการหนึ่ง ที่นานั้นเมื่อสิ้นฤดูทำนาแล้ว ควรจะปลูกพืชอื่นๆ บ้าง เพราะจะเพิ่มรายได้ให้อีกไม่น้อย รวมทั้งจะช่วยให้ดินร่วน ช่วยเพิ่มปุ๋ยจากพืช ทำให้ลักษณะเนื้อดิน ดีขึ้นเหมาะสำหรับจะทำนาในฤดูถัดไป”

พระองค์ท่านทรงเน้นให้ประชาชนและเกษตรกรรู้จักพึ่งตนเอง จึงได้พระราชทานแนวคิด เรื่อง “ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเป็นหลักคิดให้กับทุกๆ คน ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ประกอบกับประสบการณ์จากการทำงานในการติดตามการทำงานเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้พบ จุดอ่อนของโครงการพระราชดำริที่เกิดจากหน่วยงานราชการทำนั้น ไม่สามารถขับเคลื่อนได้ อย่างแท้จริง ไม่มีผลสู่การปฏิบัติเชิงลึก และไม่สามารถขยายผลงานที่ทำได้ เนื่องจากติดกรอบ ของระบบราชการ จึงมีการปรึกษาหารือกันในกลุ่มเพื่อนฝูงถึงการที่จะขับเคลื่อนในเรื่อง ของเศรษฐกิจพอเพียงและเรื่องเกษตรอินทรีย์ ที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติจริง เห็นผลได้จริง และ สามารถต่อยอดขยายผลงานออกไปได้ (ธีระ วงษ์เจริญ, สัมภาษณ์, 2555)

อาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร จึงได้รวบรวมกลุ่มคนในหลายๆ อาชีพที่มีแนวคิด แนวอุดมการณ์ ในการที่จะฟื้นฟูประเทศ โดยการนำแนวคิดเรื่องทฤษฎีใหม่ เศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับ การทำการเกษตรและการดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการรณรงค์ให้เกษตรกรเลิกใช้ สารเคมี หุุดการพึ่งพาชาติตะวันตก และหันกลับมาพึ่งพาตนเอง โดยใช้เทคโนโลยี และภูมิปัญญา ชาวบ้านที่เคยสืบทอดกันมา เพื่อนเน้นการทำเกษตรที่ยั่งยืนบนผืนแผ่นดินไทย จึงได้จัดตั้งเป็น “ชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทย” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540

กิจกรรมในชมรม เริ่มจากการที่ วิวัฒน์ ศัลยกำธร ได้ลงมือทำการเกษตรด้วยตนเอง เพื่อพิสูจน์ว่าสามารถอยู่อย่างพอเพียงได้จริง บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง ในกระบวนการนั้น มีกิจกรรมการผลิตและการทดลองหลายอย่างเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ เช่น การผลิตเอ็นไซม์ สมุนไพรธรรมชาติใช้เองในนาข้าวและใช้กับพืชชนิดอื่นๆ ทั้งพืชผักและไม้ผล รวมถึงการเพาะเลี้ยง สัตว์น้ำ โดยทำการทดลองที่ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี และนำประสบการณ์ที่ปฏิบัติจริงไปเผยแพร่ความรู้ให้แก่เกษตรกร ขณะเดียวกัน ก็ทำการศึกษาค้นคว้า วิจัย และพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตเอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ สมุนไพรไล่แมลง โดยทำการทดลองและเผยแพร่ในพื้นที่ของเกษตรกรกว่า 50 จังหวัด ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

“ผมเองรับราชการได้ถูกคัดไปอยู่กับพระองค์ท่าน 16 ปี แล้วมองเห็นอัจฉริยภาพ ได้เห็นความมุ่งมั่นทุ่มเทของท่านแล้ว โลกก็ยอมรับ อย่างเรื่องดินเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ มนุษย์สูญพันธุ์หรือไม่ อย่างถ้าคุณตัดป่าหมดอย่างมาบเอื้องนี้ถ้าคุณตัดป่าหมด ดินกลายเป็นคาร์บอน อย่างที่เห็น แน่นอนจุดจบของมันก็คือ อุตสาหกรรมก็ต้องอพยพหนีหมด เกษตรก็ต้องอพยพหนี สุดท้ายมนุษย์ก็อยู่ไม่รอด

พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงมองเห็นจนถึงโลกเอววันเกิดพระเจ้าแผ่นดินไทยยกให้เป็นวันดินของโลก (Soil Day) แต่แปลกคนไทยไม่เอา ทูกรัฐบาลประกาศจะเปิดแต่การค้าเสรี ทุ่มทุนจะเปิดแต่อาเซียน ทุ่มทุนจะเปิดการค้าเสรีชักชวนมหาเศรษฐีมาลงทุน ทำลายดิน ทำลายน้ำ ฆ่าประชาชน ทิ้งไปเท่าไรก็ไม่สน ปลาตายแผ่นดินไม่มีเหลืออะไรเลย แม่น้ำตายทั้งสาย เนาก็ไม่สนใจ รัฐก็จะเอาแต่ GDP จะเอาแต่ตัวเลขรายขึ้น สุดท้ายคุณรวชขนาดไหนก็อยู่ไม่รอด เราก็เห็นพระเจ้าแผ่นดินก็เดือนไม่มีคนฟัง ทำยังไงเรารู้เลยกลไกภาครัฐฟังไม่ได้ ภาคธุรกิจเอกชนพุ่งไปหาเงินเหมือนกัน สื่อมวลชนก็รับใช้ธุรกิจเหมือนกัน แล้วจะฟังใคร ภาคประชาชน ทำยังไงภาคประชาชนจะเติบโตตั้งชมรมขึ้น

ประสบการณ์ผมตั้งแต่เป็นเด็กนักเรียน การขับเคลื่อนงานเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัย เริ่มจากชมรม ตั้งชมรมขึ้นก่อนเลย ไม่ต้องมีทุน ไม่ต้องกฎหมายบังคับ อิสระ ตั้งชมรมภคิกรม ธรรมชาติไทยขึ้น ก็เริ่มทำให้คิดว่าสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้พูดแล้ว โลกยกย่องเอารางวัลสารพัดมาให้ คนไทยไม่ทำตามไม่เป็นไร มีคนไทยกลุ่มหนึ่งทำตาม บางคนพูดตาม บางคนเขียนตามแต่ไม่ทำ เราจะเป็นคนทำ ใครพูดเก่งพูดไป ใครเขียนเก่งเขียนไป เราเขียนไม่เก่งพูดไม่เก่ง แต่เราอยากจะทำ สร้างต้นแบบให้ดูว่าวิถีชีวิตแบบนี้มันอยู่ได้ แต่คิดแต่พูดกัน ไม่มีใครทำจริง ประชาชนก็ช่วยกันเผา ขับรถขึ้นตลอดเส้นทางภาคอีสานภูเขาเหนือต้นน้ำทุกสายล้นหมดแล้ว นี่กำลังถึงจุดจบของมนุษยชาติ เราเห็นชัดก็เลยช่วยกันสอนช่วยกันส่งเสริมเอาพันธุ์ไปให้ เอาปู่ เอายาไปให้ ชาวบ้านก็หันมาเผาป่าทิ้ง แล้วหันมาปลูกข้าวโพด ปลูกพืชไร่ ปลูกกะหล่ำ ก็แล้วแต่นักการค้าจะไปส่งเสริมอะไร เขาก็ปลูกตามแล้วพอป่าหมดสุดท้ายก็ปลูกอะไรไม่ได้กิน ทั้งหมดเป็นคำเตือนของพระเจ้าแผ่นดิน เดือนมาแล้ว 30 กว่าปี ไม่มีใครฟัง นี่รัฐบาลก็จะพยายามทุ่มเงินไม่น้อยกว่าสองล้านล้านบาท เพื่อที่จะสร้างคอร์ริดอร์ สร้างความเชื่อมโยงให้มันสะดวกในการที่จะมีมหาเศรษฐีมาลงทุน ขนส่งกันทำฮับ(HUB) ทำการค้าให้มันสะดวกกันอย่างสุดๆ ป่า แหล่งน้ำจะถูกทำลายอีกเท่าไร ทะเลจะไม่เหลืออะไร ประมงก็เสกกันจับกุ้ง หอย ปู ปลา จนในทะเลแทบจะไม่มีเหลืออะไรเลย ทำลายมันทุกอย่าง จนไม่เหลือต้นพันธุ์ไว้ให้รุ่นลูกรุ่นหลานกินเลย กินกันชาติเดียวชาตินี้ ลูกหลานไม่มีอะไรจะกินช่างมัน ความโลภมันได้ทำให้มนุษย์ทั้งโลกเหมือนกัน วิ่งเฮไปเอาความมั่นคง โดยไม่คำนึงถึงว่าจะอะไร จะตามมาถึงลูกหลาน ทุกวันนี้ชัด

ฉะนั้นกระแสน้ำมันต้องถูกปล่อยไปให้ประชาชนเห็นทั้งโลกให้มากที่สุด แล้วก็ลุกขึ้นรวมตัวกันเป็นหย่อมเล็กหย่อมน้อยทำกัน เราก็พิสูจน์ให้เห็นว่าชมรมของเราทำกันมาเพียง 2 - 3 ปี ตอนเริ่มทำใหม่ๆ ที่นี้กลายเป็นโอเอซิส (Oasis) ก่อนอื่น ทุกเขื่อนก็จะบินเฮลิคอปเตอร์ไปได้อาศัยสัตว์จะได้อาศัยก่อน เพราะว่าคนจะยังไม่สนใจในระยะแรกๆ พอต้นไม้ขึ้นเขียวร่มรื่นผมก็ปลูกต้นไม้ชვნกมาอยู่ก่อน มีไทร ไกร กว้าง ตะขบ ว่าน สารพัดที่นกชอบกิน กล้วยอย่างนี้ ตกเขื่อนเฮกันมากินบางคนมากินนี้แล้วก็อยู่ไม่ไหนเลย กินอยู่ที่นี้ ขี้ ไปกินพริก กินผักที่ไหน ก็มาช่วยกันปลูกไว้ให้รานกก็ดูมู มันก็เกิดเป็นความสมบูรณ์เรื่องอาหาร เรื่องอากาศ เรื่องสภาพแวดล้อมที่นี้ก็เริ่มสมบูรณ์ขึ้น น้ำก็เริ่มมี ปลาเริ่มมี ที่นี้จึงเป็นแหล่งพักพิงของคนทุกซี่ยาก น้ำท่วมกรุงเทพปีที่แล้วซัด คนทุกซี่ยากเป็นเศรษฐียัง ใจก็หมด โรงงานจมหมด บ้าน โรงเรียน โรงพยาบาลจม ไม่รู้จะไปไหน เปิดที่นี้เป็นที่พักพิงของคนทุกซี่ยาก อันเกิดมาจากถูกน้ำท่วมซัดจน คนเขาจึงมารวมตัวที่นี้มาพักพิงหลังจากน้ำแห้งแล้วก็เริ่มไปมาหาสู่ ก็เริ่มจะเห็นแล้วว่าวิถีของพระเจ้าแผ่นดินที่สอนเอาไว้มันเป็นสิ่งที่พึ่งได้ยามยากจริงๆ จากนั้นคนก็มารวมตัวกันเป็นชมรม” (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

หลังจากชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทยได้ก่อตั้งขึ้น จึงได้มีออกรณรงค์เรื่องการทำกสิกรรมธรรมชาติ นำความรู้และประสบการณ์ที่ได้ไปเผยแพร่ให้แก่เกษตรกร ทั้งในรูปแบบการฝึกอบรม การฝึกทดลองปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในขณะเดียวกันก็ขยายการศึกษาค้นหาไปด้วย มีการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตเอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ สมุนไพรไล่แมลง โดยทำการทดลองและเผยแพร่ในพื้นที่ของเกษตรกรกว่า 50 จังหวัด ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

ประเภทพืชที่ทำการทดลอง ได้แก่ ข้าว พืชตระกูลแตง พืชตระกูลถั่ว หอมแดง หอมแบ่ง หน่อไม้ฝรั่ง ข้าวโพด มันสำปะหลัง ไม้ไผ่ตง อ้อย ยางพารา ทุเรียน มังคุด ลองกอง ส้ม มะม่วง ขนุน ลำไย มะไฟ ฯลฯ ส่วนด้านการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ได้แก่ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม การเลี้ยงปลาดุก การเลี้ยงปลานิล เป็นต้น

หัวใจของความสำเร็จของชมรมฯ ที่คนเชื่อถือ คือ เรื่องเปลี่ยนดินดาร์ที่หญ้าขึ้นไม่ได้ ให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ได้ กล่าวคือ ดินเสื่อมโทรมจนปลูกพืชแล้วจึง เพราะที่นี้เป็นเขตเงาฝน น้ำฝนมาแต่ไม่ตกตามฤดูมันไปตกฤดูเก็บเกี่ยว ฤดูแล้งที่เขาไม่ต้องการฝนดันไปตก นี่ก็ปัญหาของมาบเอื้อง ที่เรียกว่าพื้นที่เงาฝน ปีหนึ่งก็มีน้ำฝนไม่ถึง 1,000 แล้วแต่บางปีก็ 500 - 800 ต่ำมาก อีกสาเหตุหนึ่งเกิดจากมนุษย์จัดการเอาสัตว์ป่าออกหมด แล้วเอาปุ๋ยเคมีลงปลูกพืชเดี่ยว ปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลังสลัดกันจนไม่เหลืออะไรเลย เอาปุ๋ยเคมีใส่ยาฆ่าหญ้าละเลงลงไปจนไม่เหลืออะไรเลยค่อยๆ เป็นกรดแข็งขึ้นทีละนิด ชาวบ้านไม่รู้ตัว พอรู้สึกตัวอีกทีตายหญ้าก็ขึ้นไม่ได้แล้ว สายไปซะแล้ว ผู้คนอพยพทิ้งดินถูกพัฒนาจนไปเป็นดินดาร์ ดินดาร์โหดร้ายยิ่งกว่าทะเลทรายบนดาร์ ขุดลงไป 10 เมตร ไม่มีน้ำเลยแห้งสนิท มันเสื่อมไปจนคุณจะไม่ปลูกต้นไม้ต้นหนึ่งใช้เวลาขุดหลุม

1 วันเต็มๆ คือ หมดสภาพแล้วเค้าก็ทิ้งกลายเป็นทิ้งร้างไม่มีใครทำประโยชน์ ดินเสื่อมพัฒนากลับมาสมบูรณ์มีป่า มีอาหารได้ คือ ความมหัศจรรย์ที่คนเขาเริ่มทิ้ง นี่คือจุดความสำเร็จที่มีคนดี ชมรมฯ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ทำป่า ทำนาก็ได้ เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง ปลูกผัก ปลูกหญ้า ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ทำให้หมดดินกลับมาอุดมสมบูรณ์อันนี้เป็นจุดเด่นของที่นี่ ก็เลยกลายเป็นเรื่องที่คนทิ้งแล้วมาดูกัน มีสถานีทุกอย่างอยู่ในนี้เบ็ดเสร็จ ผลจากดินดีมันไปทำให้อาหารดี อากาศดี สภาพแวดล้อมดี ทุกอย่างมันดีหมด มีความมั่นคงด้านอาหาร ปลูกอะไรก็งามหมด

ความสำเร็จของชมรมอีกประการหนึ่งที่ทำให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย คือ การแก้ไขปัญหา กุ้ง โดยใช้น้ำหมักชีวภาพใส่ลงในบ่อเลี้ยงกุ้ง จนสามารถทำให้กุ้งหายจากเป็นโรคได้ และได้มีหนังสือเกศรนำเรื่องราวการแก้ปัญหากุ้งไปลงในหนังสือ ลงว่าเป็น 1 ใน 5 เลือกกุ้งชีวภาพ จึงทำให้ชมรมเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายเริ่มมากขึ้น

“บางวัดจัดฟังบรรยายเรื่อง ดิน พืช เลี้ยงกุ้งตายผมเดินเข้าไป 15 นาที กุ้งเป็น 20 นาที กุ้งกลับมาหาย มันมหัศจรรย์ตอนนั้น อือฮากันไปจนหนังสือเกศรลงเลย 1 ใน 5 เลือกกุ้งชีวภาพ ผม โนเนมนะ ตะลุยแค่ปีเดียวกลายเป็น 5 เลือกลงเลย เป็น 1 ใน 5 ของประเทศ เรื่อง กุ้งชีวภาพ” (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

กิจกรรมก่อนการก่อตั้งมูลนิธิฯ ดำเนินงานภายใต้ “ชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทย” มีดังนี้ (มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ. ออนไลน์. 2554 ข)

กิจกรรมที่ 1 ศึกษาวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพเพื่อใช้ในกิจกรรมทางการเกษตร การประมง การปศุสัตว์ และการแก้ปัญหาลิ่งแวดล้อม มีผลิตภัณฑ์ชีวภาพซึ่งผลิตจากสมุนไพรธรรมชาติ

กิจกรรมที่ 2 ให้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชน และศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ความรู้ในการทำเกษตรกรรมไร้สารพิษ ส่งเสริมการผลิตและการตลาดสินค้าจากชุมชน โดยให้ความรู้และคำแนะนำในภูมิภาคต่างๆ ที่ตั้งของศูนย์ดังกล่าวมีดังนี้

- 2.1 ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี
- 2.2 ศูนย์กสิกรรมไร้สารพิษวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
- 2.3 ชมรมเกษตรอินทรีย์ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์
- 2.4 ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติแก่ง อำเภอกา่ง จังหวัดระยอง
- 2.5 ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนชมพู อำเภอนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก
- 2.6 ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติลำปาง อำเภอมือง จังหวัดลำปาง

กิจกรรมที่ 3 การเผยแพร่ความรู้ ทั้งในรูปแบบของการผลิตเอกสาร และการอบรมสัมมนา ให้แก่เกษตรกร นิสิต นักศึกษา ข้าราชการ พนักงานของรัฐ และประชาชนทั่วไปในหัวข้อต่างๆ ดังนี้

- 3.1 เทคโนโลยีปุ๋ยน้ำชีวภาพ ทางเลือกใหม่ของการเกษตรที่ยั่งยืน
- 3.2 การพัฒนาเกษตรในแนวคิดทฤษฎีใหม่
- 3.3 การพัฒนากสิกรรมสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง
- 3.4 การทำกสิกรรมธรรมชาติ
- 3.5 เศรษฐกิจพอเพียงกับการเกษตร
- 3.6 เทคโนโลยีปุ๋ยน้ำชีวภาพและเอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ
- 3.7 ทางเลือกใหม่ของการทำเกษตรยั่งยืน
- 3.8 เทคโนโลยีชีวภาพกับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ
- 3.9 การเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบยั่งยืนโดยการนำเทคโนโลยีชีวภาพมาใช้
- 3.10 ทบทวนเกษตรกรไทยคืนสู่สามัญ
- 3.11 หลύาแฝกกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ
- 3.12 การอนุรักษ์ดิน โดยการคลุมดิน

ชมรมฯ เผยแพร่ความรู้ในรูปการสาธิต การปฏิบัติจริงและการอบรมให้แก่เกษตรกรในกลุ่มต่างๆ กว่า 50 จังหวัด อาทิ

ภาคกลาง : นนทบุรี นครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี อุทัยธานี สิงห์บุรี ชัยนาท อุทัยธานี นครสวรรค์ พิจิตร เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ นครนายก สระบุรี ลพบุรี สมุทรปราการ และกรุงเทพฯ

ภาคตะวันออก : ระยอง จันทบุรี ตราด ชลบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี และสระแก้ว

ภาคใต้ : ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ตรัง สตูล สงขลา ปัตตานี และยะลา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี มหาสารคาม ยโสธร ขอนแก่น และอุดรธานี

ภาคเหนือ : เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน สุโขทัย และพิษณุโลก

การดำเนินกิจกรรมของชมรมฯ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้ให้ความรู้และได้ช่วยเหลือเกษตรกรในหลายๆ จังหวัด จนกระทั่งมีประชาชนและเกษตรกรที่สนใจและพร้อมให้การสนับสนุนการดำเนินงานของชมรมฯ มาเป็นแนวร่วมทวีมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งสมาชิกเห็นพ้องต้องกันว่าควรจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ เพื่อให้การดำเนินงานของชมรมฯ เป็นไปอย่างยั่งยืน คล่องตัว และชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงได้จดทะเบียนเป็น มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

โดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการดำเนินงาน ดังนี้

1. เพื่อส่งเสริมการผลิตอาหาร ไร้สารพิษ ปราศจากสารเคมี สำหรับมวลมนุษยชาติ

2. สนับสนุน ฝึกอบรม ศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ เพื่อการลดผลกระทบเฉพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การปลูสัตว์ การพลังงาน การแพทย์เภสัชกรรม และการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเน้นภูมิปัญญาตะวันออก

3. สนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ พึ่งพาอาศัยกัน และการพึ่งพิงกันกว้างขวางยิ่งขึ้น ตามแนวพระราชดำริ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทฤษฎีใหม่

4. สนับสนุนให้เกษตรกร ชุมชน และองค์กรธุรกิจดำเนินการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชีวภาพ เพื่อทดแทนสารเคมี และสารพิษทางการเกษตร

5. ส่งเสริมงานวัฒนธรรม

6. ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือร่วมมือกับองค์กรการกุศลอื่นๆ

7. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด

เป้าหมายของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ดำเนินการรณรงค์ ส่งเสริม และสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ โดยพึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีกัน และดำรงอยู่อย่างพอเพียงภายใต้พระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายในการดำเนินการ ดังนี้

1. ดำเนินการจัดตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ ซึ่งเป็นศูนย์เครือข่ายของมูลนิธิฯ ในแต่ละภูมิภาค ให้ได้ไม่น้อยกว่า 25 แห่ง ภายในระยะเวลา 5 ปี เพื่อให้ศูนย์ทำหน้าที่ในการจัดการฝึกอบรม ให้ความรู้ กับเกษตรกรในภาคการเกษตร

2. ทำการศึกษาค้นคว้าวิจัย พัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ ได้แก่ เอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ ทั้งชนิดน้ำ ชนิดเม็ด ฮอร์โมน และสมุนไพรไล่แมลง เพื่อทดแทนเทคโนโลยีเคมี

3. สนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ ทั้งในเรื่องปัจจัยการผลิต การแปรรูปและการตลาด ให้ครบวงจร โดยจัดให้มีการจัดตั้งร้านค้า สหกรณ์ประจำชุมชน

4. สนับสนุนให้ความร่วมมือ และคำปรึกษากับองค์กรต่างๆ ทั้งกลุ่มเกษตรกร ชมรม และสหกรณ์ ในการปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า เพื่อพัฒนาและขยายการผลิต รวมถึงเศรษฐกิจของชุมชน

ผลการดำเนินงานของมูลนิธิฯ ที่ผ่านมา แบ่งออกเป็น 4 ด้านใหญ่ๆ ดังนี้ (ผลการดำเนินงาน ที่ผ่านมาถึงเมษายน 2555)

1. งานจัดตั้งและพัฒนาศูนย์ฝึกอบรม เครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียง

1.1 งานพัฒนาหลักสูตรอบรม

1.1.1 หลักสูตรอบรมผู้นำพอเพียงร่วมกับสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัย

ราชภัฏราชนครินทร์ และ มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ปี 2554

1.1.2 หลักสูตรอบรมเยาวชนรักษ์ต้นน้ำ ปี 2554 - 2556

1.1.3 หลักสูตรอบรม โครงการพัฒนาศักยภาพผู้นำอาสาสมัคร เพื่อการป้องกัน
เดือนภัย พื้นฟูภาคประชาชน ปี 2554 - 2555

1.1.4 หลักสูตรการพัฒนาเครือข่าย โครงการอบรม หลักสูตรการบริหารโครงการ
แบบมีส่วนร่วม (Integrated Project Management) ปี 2554

1.1.5 หลักสูตรอบรม โครงการพัฒนาทักษะในการทำงานด้วยพื้นฐานเศรษฐกิจ
พอเพียง (กลุ่มเป้าหมายภาคอุตสาหกรรม) ปี 2555

2 งานจัดกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติจริงในรูปแบบเบญจภาคี

2.1 งานประจำปี : งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน เดือนมีนาคมของทุกปี

2.1.1 งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน ปี 2553 ตอนปฏิบัติการหยุดวันสิ้นโลก
กู่กุดชาติด้วยศาสตร์พระราชา

2.1.2 งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน ปี 2554 ตอนวิถีบ้าน ผ่านวิกฤตได้จริง

2.1.3 งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน ปี 2555 ตอนน้ำท่วม น้ำแห้ง แล้งน้ำใจ...

อยู่ด้วยขยยย!

2.2 งานตามวาระ/ประเด็น : การจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2.2.1 งานมหกรรมเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช
อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ สวนสัตว์เปิดเขาเขียว
(ปี 2552)

2.2.2 งานมหกรรมฟื้นฟูลุ่มน้ำและทะเลไทย จากภูผาสู่หอนที่ ที่หนองใหญ่
(ปี 2552)

2.2.3 งานมหกรรมฟื้นฟูลุ่มน้ำและทะเลไทย จากเขาใหญ่ผ่านทุ่งข้าว สู่อ่าวไทย
ร่วมกับสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ จ.ฉะเชิงเทรา (ปี2552)

2.2.4 งานมอบรางวัล “คนพอเพียง” พร้อมเปิดตัวเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียง
โดยสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองโบราณ (ปี 2553)

2.2.5 ร่วมจัดแสดงนิทรรศการกลางแจ้ง และเวทีเสวนา ในส่วนของ “วัฒนธรรม
พอเพียง” กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองโบราณ

2.2.6 งานจัดสัมมนา เราจะส่งมอบประเทศไทยแบบไหนให้ลูกหลานถอดบทเรียน
การแก้ปัญหาความขัดแย้งในแอฟริกาใต้ โคลัมเบียและที่อื่นๆ โดย อัดัม คาเฮน (ปี 2553)

2.2.7 การบรรยายให้ความรู้ในโอกาสต่างๆ โดยการรับเชิญจากหน่วยงานภาครัฐ
ภาคเอกชน ภาควิชาการ มหาวิทยาลัย โรงเรียน สถานศึกษาทั้งในและนอกสังกัด ฯลฯ

2.2.8 จัดกิจกรรม ชุมนุมปราชญ์เกษตรทฤษฎีใหม่ ร่วมกับจังหวัดสระบุรี

2.2.9 จัดกิจกรรม รมรงค์หยดน้ำเนาเข้าบางปะกง

2.3 กิจกรรมต่อเนื่อง เพื่อการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ

2.3.1 โครงการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน ร่วมกับวิริยะประกันภัย (Mobile Unit) ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน พื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกง โครงการนำร่อง ระยะเริ่มต้น 1 ปี

2.3.2 โครงการอบรมเยาวชนรักษ์ต้นน้ำ ในโครงการ “เรารักษ์ต้นน้ำกับ AIS สานรัก” ร่วมกับ บริษัท แอดวานซ์ อินโฟ เซอร์วิส จำกัด (มหาชน) อบรมเยาวชนปีละ 6 โรงเรียน จากการประกวดโครงการ โครงการระยะเวลา 3 ปี

2.3.3 โครงการพัฒนาศักยภาพผู้นำอาสาสมัคร เพื่อการป้องกัน เตือนภัย ฟื้นฟู ภาคประชาชน ร่วมกับ สสส.

2.4 การขยายผลผ่านสถาบันการศึกษา

2.4.1 การจัดตั้ง โปธิวิชาลัย ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จ. สระแก้ว ในปี 2550 สถาปนามหาวิชาลัยเพื่อพ่อ ในการฟื้นฟูปฏิไทยด้วยศาสตร์ของพระราชา โดยมี เป้าหมายจัดตั้ง โปธิวิชาลัย ณ ที่อื่นๆ ทั่วประเทศ เพื่อถ่ายทอดศาสตร์ของพระราชาให้เต็มแผ่นดิน

2.4.2 สนับสนุนการขยายผลให้เกิดศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง/สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ

- 1) สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
- 2) ศูนย์เรียนรู้เกษตรอินทรีย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม (ศูนย์ทะเลแก้ว)

2.4.3 งานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ศาสตร์ของพระราชาในการก้าววิกฤติชาติผ่านสื่อ

ต่างๆ อาทิ

- 1) สื่อรายการ โทรทัศน์ และสารคดีโทรทัศน์
 - (1) รายการคนหวงแผ่นดิน จารึกไว้ในแผ่นดิน
 - (2) เวทีชาวบ้าน
 - (3) รายการคนละไม้คนละมือ
 - (4) รายการสารคดี 108 วัน มหัทศจรย์พอเพียง
 - (5) รายการทำดีให้พ่อคุณ
 - (6) รายการคนพอเพียง
 - (7) รายการคลินิกเจ้าแก้ว

(8) ละครเรื่องหัวใจแผ่นดิน

2) ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อหนังสือพิมพ์

บทความในหนังสือพิมพ์คมชัดลึก คอลัมน์ “พอแล้วรวย” ทุกวันเสาร์

3) จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์

(1) หนังสือประชาสัมพันธ์รณรงค์ความรู้ 9 ฐานเรียนรู้

(2) หนังสือปฏิบัติการหยุดวันสิ้นโลกด้วยศาสตร์พระราชาร่วมกับ

สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชรินทร์ และมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

(3) วารสารจุดเปลี่ยน

(4) โปสเตอร์บันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง

(5) แผ่นพับแนะนำสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

(6) โปสเตอร์การแปลงทฤษฎีสู่การปฏิบัติ ภาษาอังกฤษ จำนวน 4 รูปแบบ

(6.1) บันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง

(6.2) 9 ฐานเรียนรู้สู่ความพอเพียง

(6.3) การแปลงทฤษฎีสู่ภาคเกษตรกรรม

(6.4) การแปลงทฤษฎีสู่ภาคอุตสาหกรรม

4. งานด้านวิชาการ

4.1 โครงการวิจัยเพื่อค้นหายุทธศาสตร์ในการจัดการและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรลุ่มน้ำบางปะกงแบบมีส่วนร่วม

มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ซึ่งจัดเป็นองค์กรสาธารณะประโยชน์หนึ่ง ในสามองค์กรหลัก นอกเหนือจากสถาบันเศรษฐกิจพอเพียงและมูลนิธิเศรษฐกิจพอเพียง ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงลงสู่ภาคปฏิบัติ โดยทั้งสามหน่วยงานจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2544 โดยมีเป้าหมายดำเนินการรณรงค์ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ โดยการพึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีกัน และดำรงอยู่อย่างพอเพียง ภายใต้พระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

บทบาทภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน

ภาวะผู้นำในการขับเคลื่อนให้เกิดมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึง บทบาทของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร ในฐานะที่เป็นผู้นำหลักของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ภาวะผู้นำของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร พัฒนามาจากการทำงานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงการพระราชดำริ เราจะพบว่าในช่วงระยะเวลากว่า 16 ปี ของการทำงานพัฒนาเป็นเงื่อนไขทางสังคมที่ช่วยพัฒนาภาวะผู้นำให้แก่ อาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร เนื่องจากอาจารย์ได้รับราชการรับใช้ใกล้ชิด

เบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในสำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ท่านได้เรียนรู้และเจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาท โดยนำแนวคิดเรื่อง “ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง” ของพระองค์มาประยุกต์ใช้ โดยพระองค์ทรงเน้นให้ประชาชนและเกษตรกรรู้จักพึ่งตนเอง และดำรงชีวิตให้อยู่รอดอย่างยั่งยืน ท่ามกลางความผันผวนของเศรษฐกิจโลก

หลังจากลาออกจากราชการอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร (อาจารย์ยักษ์) ได้รวบรวมกลุ่มคนหลากหลายอาชีพที่มีอุดมการณ์ในการฟื้นฟูประเทศ จัดตั้งเป็น “ชมรมกสิกรรมธรรมชาติ”

หลังจากที่นำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ภาวะผู้นำของอาจารย์วิวัฒน์ จะพบว่า อาจารย์วิวัฒน์จะมีลักษณะผู้นำแบบ “นักยุทธศาสตร์และนักปลุกระดมมวลชน” (ธีระ วงษ์เจริญ. สัมภาษณ์. 2555) ตัวอย่างเช่น การเป็นผู้นำในการอบรมโน้มน้าวให้คนมีอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง อาจารย์วิวัฒน์ได้ให้ผู้เข้าฝึกอบรมได้ความรู้ภาคทฤษฎีแล้ว ต้องฝึกภาคปฏิบัติด้วย โดยโครงการได้กำหนดเป็นฐานให้ผู้เข้าอบรมปฏิบัติจริง ซึ่งบางรุ่นอาจมีการเปลี่ยนแปลงบ้างขึ้นอยู่กับวิทยากรด้วย โดยตั้งชื่อแต่ละฐานด้วยความที่สามารถจูงใจได้เป็นอย่างดี อาทิ. คนเอาถ่าน คนหัวเห็ด คนรักสุขภาพ คนรักขี้ป่า คนเผาถ่าน คนมีไฟ คนมีน้ำยา เป็นต้น นอกจากนี้ บริเวณภายในศูนย์มาบเอื้อง มีการแขวนป้ายไม้ข้อความโน้มน้าวใจตามจุดต่างๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ในห้องฝึกอบรมหรือตามฐานต่างๆ หรือตามต้นไม้ใหญ่

นอกจากนั้น อาจารย์ยักษ์ยังมีกลยุทธ์ในการสร้างสารโน้มน้าวใจผู้รับสารให้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง จากการศึกษา (วไลทิพย์ จันต๊ะ. 2553 : 75) พบว่า ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง (รวมถึงศูนย์เครือข่ายฯ) ใช้กลยุทธ์การสร้างสาร โดยการสร้างภาษาที่มีความหมายทั้งประเภท ความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) หรือความหมายนัยตรง เป็นตัวหมายถึง (Signified) ที่ถูกประกอบสร้างขึ้น เป็นความหมายที่เข้าใจตรงกันตามตัวอักษร และความหมายโดยนัยประหวัด (Connotative Meaning) เป็นตัวหมายถึงที่ประกอบสร้างอย่างตรงกันข้าม กับความหมายโดยอรรถ เช่น การสร้างกิจกรรมการฝึกอบรมของแต่ละศูนย์ฯ ส่วนใหญ่จะสร้างเป็นฐาน การเรียนรู้โดยอาจใช้ชื่อฐานแบบความหมายโดยอรรถ เช่น ฐานบัญชีครัวเรือน (ฝึกทำบัญชีรายรับ/รายจ่ายในครัวเรือน) หรือฐานปฎิบัติสุขภาพและเอ็นไอเซน แต่หากใช้ความหมายโดยนัยประหวัด อาจใช้ชื่อฐานคนมีไฟ เพราะเป็นความหมายประกอบสร้างขึ้นมาที่มีสัญลักษณ์ สามารถดึงอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงศักยภาพของผู้เข้าอบรมได้มากกว่า ในทำนองเดียวกัน ยังมีชื่อฐานอื่นๆ อีก เช่น ฐานคนมีน้ำยา (ฝึกให้ทำน้ำยาซักผ้า แชมพูสระผม) ฐานคนเอาถ่าน (ฝึกสร้างเตาเผาอย่างง่าย สำหรับเผาถ่านจากเศษไม้ นอกจากจะได้ถ่านที่มีคุณสมบัติดูดกลิ่นและสารพิษแล้ว ยังได้น้ำส้มควันไม้สำหรับไล่แมลงอีกด้วย)

รวมถึงการตั้งฉายาที่สามารถสร้างอารมณ์ร่วมและก่อความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เช่น “ชาวคืนชีวิตให้แผ่นดิน” เป็นต้น

รวมทั้งใช้ช่องทางการสื่อสาร สำหรับช่องทางการสื่อสารที่สามารถเข้าถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ขอมรับการดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียงของผู้รับสาร มุลนิชกสิกรรมธรรมชาติเลือกใช้ช่องทางการฝึกอบรม ผ่านหลักสูตรที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกลุ่มที่เข้าอบรม โดยผู้เข้าอบรมจะได้ความรู้ ทั้งภาคทฤษฎีและเกิดการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง โดยอาศัยส่วนบุคคล (วิทยากร) ที่มีประสบการณ์ตรงในแต่ละหัวข้อ ซึ่งสามารถสร้างการเรียนรู้จากการใช้สัมผัสทั้ง 5 ของผู้เข้าอบรมได้ดีที่สุด เช่น การปลูกหญ้าแฝก ฝึกรดดินด้วยเศษวัชพืช การเพาะถั่วงอก การทำปุ๋ยอินทรีย์ ฯลฯ

องค์ประกอบการสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อการอบรม สามารถยืนยันถึงอิทธิพลของวิทยากรผู้ส่งสาร อันเกิดจากคุณลักษณะด้านความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ความซื่อสัตย์ ความอดทน ความเสียสละ ฯลฯ จนเป็นที่เชื่อถือศรัทธา รวมถึงการสร้างสารโน้มน้าวใจด้วยการสร้างภาษา ทั้งภาษาพูดของวิทยากร ภาษาเขียน กระตุ้นเตือนใจผ่านข้อความต่างๆ บทเพลงที่คล้องจอง รวมถึงการใช้สัญลักษณ์อื่นๆ อาทิ. เสื้อ สี รหัสมือ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ล้วนมีนัยยะกระตุ้นเตือนให้ผู้เข้าอบรมตระหนักรู้ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ทำให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง ทั้งการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ การรดดิน การใช้ปุ๋ยชีวภาพ การทำบัญชีครัวเรือน การเพาะถั่วงอกรับประทานเอง โดยมีสติเป็นตัวกำกับ เกิดความพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมทุกประเภท อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าความสำเร็จของผู้เข้าอบรมสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อนำไปสู่วิถีพอเพียงได้นั้น ล้วนระเบิดจากข้างใน (สภาพจิตใจที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลง) ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ผู้ผ่านการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในหัวข้อเรื่อง “การพัฒนาเกษตรกรรมธรรมชาติสู่ระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง” ของศูนย์ศึกษาศาสตร์เกษตรธรรมชาติมาบเอื้อง นอกจากได้รับความรู้/ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ยังสามารถนำสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อมุ่งสู่วิถีการดำเนินชีวิตแห่งความพอเพียง ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียงจึงมิใช่เป็นเพียงแนวคิดอีกต่อไป แต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง

ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมุลนิชกสิกรรมธรรมชาติ

“ศูนย์ศึกษาศาสตร์เกษตรธรรมชาติมาบเอื้อง” นับเป็นศูนย์ฝึกอบรมกสิกรรมธรรมชาติแห่งแรกที่มุลนิชกสิกรรมธรรมชาติจัดตั้งขึ้น ณ ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี เพื่อจัดการฝึกอบรม สร้างความรู้ ความเข้าใจ ผนวกรวมให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรแบบพึ่งพาตนเองตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีผู้นำไปปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จ

ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและศรัทธา ภายในชุมชนและประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง และมีการขอเข้าศึกษาคุณานอย่างต่อเนื่องหลายๆ แห่ง จึงได้ขอจัดตั้งเป็นศูนย์ฝึกอบรม เพื่อเปิดให้การอบรมเอง โดยยึดหลักสูตรของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง เป็นหลักสูตรที่ใช้ในการอบรม และมีทีมงานวิทยากรเป็นผู้ที่รับการอบรมจาก “ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง” โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยการจัดตั้งศูนย์ฝึกกิจกรรมธรรมชาติ ให้กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ
2. สร้างให้เกิดความสามัคคีในแต่ละชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนความรู้ ภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่น
3. เป็นแหล่งในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างศูนย์ฯ

นอกจากนั้น มูลนิธิฯ มีเป้าหมายที่จะดำเนินการร่วมกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรทั่วประเทศ จัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมกิจกรรมธรรมชาติให้ได้ 25 ศูนย์ กระจายทั่วประเทศภายใน 5 ปี ทั้งนี้ศูนย์ต่างๆ จะเกิดขึ้นหลังจากที่มูลนิธิฯ ได้ไปรณรงค์ในแต่ละท้องถิ่น แต่ละจังหวัด โดยผู้ที่สนใจและสนับสนุนการขยายผลของกิจกรรมธรรมชาติ ดำเนินการจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรม โดยใช้ศูนย์ฝึกอบรมกิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง เป็นต้นแบบในการขยายศูนย์ต่างๆ ออกไป

“เครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ (คกช.)” ขึ้นในปี 2548 เพื่อรองรับศูนย์ฝึกอบรมและศูนย์เตรียมการทั้งประเทศ ให้คำปรึกษาและแนะนำในเรื่องการบริหารจัดการศูนย์ฝึก เป็นแกนเชื่อมร้อยศูนย์ฝึกแต่ละแห่งเข้าด้วยกัน พัฒนาหลักสูตร พัฒนาวิทยากร เพื่อความเป็นเอกภาพและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน เป็นศูนย์ฝึกที่แข็งแกร่ง ร่วมสร้างชุมชน องค์กรสังคมให้แข็งแรงตามลำดับ โดยในปี 2551 มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติได้จัดตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติทุกภูมิภาคทั้งประเทศกว่า 20 ศูนย์ และมีศูนย์เตรียมการกว่า 40 ศูนย์ นอกจากนี้ ยังมีศูนย์กิจกรรมธรรมชาติกรุงไพลินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ประเทศกัมพูชาอีก 1 แห่ง ภายใต้อัตนัยความร่วมมือ (MOU) ระหว่างมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติกับผู้ว่าราชการจังหวัดไพลิน ประเทศกัมพูชา และมีแนวโน้มจะก่อตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติแห่งใหม่ ขึ้นในประเทศกัมพูชาอีกในอนาคต ขณะเดียวกันก็ได้ประสานงานกับ เอกอัครราชทูตประเทศไนจีเรีย ประจำประเทศไทย และอดีตเอกอัครราชทูตไทย ประจำประเทศไนจีเรีย เพื่อจัดตั้งศูนย์ฝึกกิจกรรมธรรมชาติเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ในประเทศไนจีเรียต่อไป

การขยายตัวของศูนย์ฯ ในเครือข่ายเกิดผลมากกว่าที่คาดไว้ ในปี 2554 มีศูนย์กิจกรรมธรรมชาติที่พัฒนาเป็นศูนย์ฝึกอบรมของเครือข่ายแล้ว 52 ศูนย์ (มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ, ออนไลน์, 2554 ก) กระจายอยู่ในทุกภาคของประเทศ และมีศูนย์เตรียมการที่มุ่งจะเป็นศูนย์ฝึกอบรมกิจกรรมธรรมชาติอีกจำนวน 27 ศูนย์

นอกจากนี้มูลนิธิฯ ยังได้สานต่อการดำเนินงานของชมรมฯ และเผยแพร่ ขยายให้กว้างไกลยิ่งขึ้น เป็นโครงการที่ยังดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ โครงการดังต่อไปนี้

โครงการการทำกิจกรรมแบบพึ่งตนเอง เป็นโครงการที่รณรงค์ให้เกษตรกรไทยทุกคนและผู้เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงความสำคัญของการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง ลด ละ เลิก การใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ซึ่งเป็นการลดการนำเข้าจากต่างประเทศ หันกลับมาพึ่งตนเองโดยใช้ของที่ผลิตได้ภายในประเทศ อาทิ การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ ฯลฯ โดยร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน สถาบันการศึกษา นักวิชาการ ผู้นำชุมชน ในการเปิดสัมมนาหัวข้อต่างๆ ให้กับชุมชน หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ทั่วประเทศ

โครงการปลูกรักกิจกรรมธรรมชาติ เป็นโครงการที่มุ่งสร้างจิตสำนึก สร้างองค์ความรู้ เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงทางความคิดในการทำการเกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง โดยเปิดอบรมในหลักสูตรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรร่วมกับสถาบัน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนต่างๆ เป็นประจำทุกเดือน เช่น ร่วมมือกับสถาบันราชภัฏจันทรเกษม จัดส่งนักศึกษาเข้าฝึกงานเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ ร่วมมือกับสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) มูลนิธิหมู่บ้าน เครือข่ายภูมิปัญญาไทย กลุ่มอินแปง จังหวัดยโสธร และจังหวัดสกลนคร กลุ่มพัฒนากิจกรรมยั่งยืน จังหวัดกาญจนบุรี กรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี สถาบันเอดส์แห่ง มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด กลุ่มสหข่ายเมนู 5 จังหวัดนครราชสีมา และกลุ่มเกษตรกรจากจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ โดยมูลนิธิฯ ดำเนินการอบรมต่อไปอย่างต่อเนื่อง

โครงการเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ เป็นโครงการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่ม ชุมชน หรือศูนย์กิจกรรมในท้องถิ่น มุ่งเน้นการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ และเชื่อมโยงศูนย์ต่างๆ เข้าด้วยกัน เป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนความรู้ โดยจัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ เพื่อเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นศูนย์ฝึกอบรมของเครือข่าย

โครงการเรารักเกษตร เป็นโครงการที่มุ่งสร้างจิตสำนึกและรณรงค์ให้กับเด็ก เยาวชน ประชาชน และผู้สนใจทั่วไป ตระหนักถึงความสำคัญของการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ รวมทั้งเข้าใจวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายให้มีผู้เข้าร่วมโครงการไม่น้อยกว่า 6,000 คน ภายใน 3 ปี

โครงการอบรมความรู้เรื่องสมุนไพร เป็นโครงการที่มุ่งรณรงค์สร้างจิตสำนึกให้ความรู้ และส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยในเรื่องสมุนไพร โดยร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ในการจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและการนำไปประยุกต์ใช้ อาทิ ร่วมมือกับคุณดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ ประธานชมรมสมุนไพร อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง ในการจัดการอบรม ฯลฯ

โครงการชุมชนเป็นสุขด้วยกิจกรรมธรรมชาติ เป็นโครงการส่งเสริมให้ชุมชนมีความสามัคคี และรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มหรือสหกรณ์ มีการปลูกพืชผัก พืชไร่ พืชสวน โดยการทำเกษตรแบบธรรมชาติ และดำเนินการจัดหาตลาดรับซื้อเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งในชุมชน โดยจะเริ่มจาก อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดชลบุรี และขยายไปยังส่วนต่างๆ ทั่วประเทศ

โครงการมาตรฐานผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร เป็นโครงการออกใบรับรองให้กับผลิตภัณฑ์ การเกษตร ที่ผ่านการตรวจสอบ ตามระเบียบโครงการของมูลนิธิฯ โดยจะออกเป็นเอกสาร และอนุญาตให้นำตราสัญลักษณ์ไปใช้เพื่อการตลาดได้

โครงการเรียนรู้วัฒนธรรมแผ่นดินแม่ เป็นโครงการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงาม ตลอดจนสืบสานวิถีชีวิต และภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยการเข้าค่าย สำหรับลูกหลานคนไทยที่อยู่ต่างประเทศ โดยจะจัดเป็นรุ่นๆ ร่วมกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง

โครงการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นโครงการที่มุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยว ที่ชอบการท่องเที่ยว และพักผ่อนในรูปแบบของธรรมชาติ โดยการพักผ่อนในแถบชนบทเครือข่าย เศรษฐกิจพอเพียง รับประทานอาหารไร้สารพิษ เรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมไทย

โครงการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม เป็นโครงการที่จะรณรงค์ให้ประชาชนมีจิตสำนึก ร่วมดำเนินการป้องกัน แก้ไขและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยนำแนวพระราชดำริ มาประยุกต์ให้เป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ เช่น การป้องกัน และ แก้ไขปัญหาหมอกภาวะในพื้นที่ลุ่มน้ำ ไม่ให้เสื่อมโทรมไปมากกว่าปัจจุบัน รวมทั้งปัญหาขยะมูลฝอย และสิ่งปฏิกูลต่างๆ โดยรณรงค์ให้หน่วยงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน โดยทั่วไป ให้มีการตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาหมอกภาวะ การทำจุลินทรีย์สำหรับบำบัดน้ำ และย่อยสลายขยะ ที่จะเป็นแหล่งแพร่พันธุ์เชื้อโรค

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการสร้างพลังงานทดแทน เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ศึกษา เพื่อหาผลผลิตของเกษตรกรและทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ มาพัฒนาคุณภาพให้เป็นพลังงาน ทดแทนน้ำมันเชื้อเพลิง หรือพลังงานปิโตรเลียมซึ่งต้องนำเข้าจากต่างประเทศปีละหลายแสนล้านบาท เช่น น้ำมันไบโอดีเซลจากปาล์มมะพร้าว เอทานอลจากอ้อย และมันสำปะหลัง ฯลฯ ถ้าหุงต้มจาก มูลสัตว์ เป็นต้น เป็นการช่วยเกษตรกรได้อีกทางหนึ่ง เพราะจะทำให้ราคาผลผลิตสูงขึ้น รายจ่ายลดลง ลดการนำเงินตราออกนอกประเทศ ช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น

โครงการคืนชีวิตให้แผ่นดิน เป็นโครงการที่รณรงค์เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกร และประชาชนทั่วไป ทราบถึงปัญหาและผลกระทบอันเนื่องมาจากภาคเกษตรกรรม รณรงค์ให้ เกษตรกร ลด ละ เลิก การใช้ปุ๋ยเคมีและสารพิษทางการเกษตร ส่งเสริมในเรื่องของแนวพระราชดำรัส “ทฤษฎีใหม่ เศรษฐกิจพอเพียง” ให้สามารถทำการเกษตรแบบยั่งยืน

จากปรากฏการณ์ของการขยายตัวของเครือข่ายมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ผู้วิจัยพบว่า มีปัจจัยหลักที่สนับสนุนการขยายเครือข่ายที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. ประสิทธิภาพของการอบรม
2. การประกาศนโยบายวาระเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ

1. ประสิทธิภาพของการอบรม

องค์ประกอบของกระบวนการฝึกอบรม (Implementation) ประกอบด้วย ระยะเวลาในการอบรม เนื้อหาหลักสูตร วิทยากร สภาพแวดล้อม สื่อกิจกรรม รวมทั้งมีการติดตามประเมินผล หลังจากเสร็จสิ้นการอบรม

1.1 หลักสูตรการฝึกอบรม การอบรมเรื่อง “การพัฒนาเกษตรกรสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง” ใช้ระยะเวลาทั้งหมด 5 วัน 4 คืน โดยแบ่งเนื้อหาและกิจกรรมตามรายละเอียดดังตาราง 1

ตาราง 1 ตารางฝึกอบรมหลักสูตรการพัฒนาหลักสูตรสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เครือข่ายกิจกรรม
 ธรรมชาติ (กษ) มุลินธิกสิกรรมธรรมชาติ หลักสูตร (5 วัน 4 คืน)

เวลา วัน	5.00-8.00 น.	9.00-10.00 น.	10.30-12.00 น.	พักเที่ยง	13.00-15.00 น.	15.00-17.00 น.	19.00-22.00 น.
1		ลงทะเบียน			ปฐมนิเทศ บรรยาย “หลักการ/ปรัชญา/ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง” อ.วิวัฒน์ ศัลยกำธร		เปิดสมอง บ่งหนอง ความคิด
2	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	บรรยาย “หลักการ ทำกสิกรรมธรรมชาติ” อ.วิวัฒน์ ศัลยกำธร			ชมศูนย์เรียนรู้ เศรษฐกิจ พอเพียง	ฝึกภาคสนาม ลงแปลง สาธิต	ชีวิตในดิน
3	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	เศรษฐกิจพอเพียง ของคนแถวหน้า			ฝึกปฏิบัติ/เทคนิคการทำ ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ/คนเอาถ่าน - คนรักแม่ธรณี - ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง - คนเอาถ่าน		สรุป/ ทบทวน/ นำเสนอ
4	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ วาระแห่งชาติ			วิถีมุลินธิกสิกรรมไทยกับการพึ่งตนเอง/ ปฏิบัติ “คนมีน้ำยา” - น้ำยาอเนกประสงค์ - น้ำมันมะพร้าวบริสุทธิ์ - แชมพูสมุนไพร - คนมีไฟ (Bio Diesel)		ทำแผน ยุทธศาสตร์
5	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	กระบวนการ ขับเคลื่อน เกษตรอินทรีย์/ เส้นทางสู่ ความสำเร็จ - บันได 5 ขั้น - สัจจะอธิษฐาน	ปิดการอบรม - มอบวุฒิบัตร - มอบรรยพรรณ - มอบภารกิจ		เดินทางกลับ		

- หมายเหตุ : 1. รับประทานอาหารว่างระหว่างการฝึกอบรม
 2. กำหนดการอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม
 3. ค่าใช้จ่าย อัตราหมาจ่าย 500 บาท/ท่าน/วัน (ไม่รวมค่าพาหนะ)

ที่มา : มุลินธิกสิกรรมธรรมชาติ. ออนไลน์. 2554 ก

เนื้อหาของหลักสูตรการฝึกอบรม “การพัฒนาเกษตรกรผู้ระบบเศรษฐกิจพอเพียง” ประกอบด้วยเนื้อหาภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1.1 ภาคทฤษฎี

1) ปรับกระบวนการทัศน์ ในช่วงปฐมนิเทศผู้เข้าฝึกอบรมได้เปิดวิทัศน์เรื่อง “คืนชีวิตให้แก่ดิน” ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับแรงคล้อยและความเป็นมาของการก่อตั้งเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ ที่ผ่านการบุกเบิกทดลองสิ่งที่เคยได้รับการสอนมาด้วยตนเองจนสำเร็จ และได้ตั้งประเด็นปัญหาท้าทายชวนให้คิด

2) หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิทยากรบรรยายใช้ภาษาที่ชาวบ้านเข้าใจง่าย พร้อมยกตัวอย่างประกอบ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับกลยุทธ์การเรียนรู้แบบบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง ได้แก่

(1) ทฤษฎีบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง หมายถึง การทำตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ต้องทำเป็นขั้น ทำขึ้นพื้นฐานให้ได้ก่อน แล้วค่อยไปขั้นก้าวหน้า

ขั้นพื้นฐาน “4 พอ” คือ พอกิน พอใช้ พออยู่ พอมี

ขั้นก้าวหน้า คือ ขั้นที่ 5 บุญ ให้พ่อแม่ พระ ครู ญาติผู้ใหญ่ ผู้มีพระคุณ

ขั้นที่ 6 ทาน มีเหลือ ให้แบ่งปัน มีเมตตา รู้จักให้ ขั้นที่ 7 เก็บรักษา ใช้ความรู้ ภูมิปัญญา แปรรูป สะสมไว้ใช้ยามจำเป็น เป็นภูมิคุ้มกัน ขั้นที่ 8 ขยาย บริหารจัดการให้เป็นรายได้ และขั้นที่ 9 ขยาย เชื่อมโยง ขยายเครือข่าย

(2) คุณธรรมและความรู้ เป็นเงื่อนไขของทฤษฎีบันได 9 ขั้น สู่ความพอเพียง

คุณธรรม : ความเพียร ฯลฯ

ความรู้ : รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง

3) หลักกิจกรรมธรรมชาติ มีเนื้อหาเกี่ยวกับ

เรื่องของดิน ใช้แนวคิด “เลี้ยงดิน ให้ดินเลี้ยงพืช” ซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างความอุดมสมบูรณ์และโครงสร้างที่เหมาะสมให้แก่ดิน โดยไม่ใช้สารเคมี แต่ใช้วัตถุดิบอินทรีย์ เช่น ฟาง ใบไม้ เปลือกถั่ว เปลือกมัน เป็นต้น และใช้พืชคลุมดิน ใช้หญ้าแฝก ใช้มูลสัตว์ ใช้เทคโนโลยีชีวภาพ โดยวิธีการห่มดิน การทำปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมักชีวภาพ ในการแก้ไขความเสื่อมสภาพของดิน และรักษาความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ในดิน

เรื่องของระบบการปลูกพืชใช้แนวคิด “ป่าสามอย่างประโยชน์สี่อย่าง”

คือ การปลูกพืชเพื่อวัตถุประสงค์สามแบบ คือ เพื่อเป็นอาหาร เพื่อใช้สร้างบ้าน และเพื่อใช้สอย เช่น เป็นยา เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ไม้สอย แต่ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนสี่อย่าง คือ ตามวัตถุประสงค์โดยตรงสามอย่าง กับได้รับความร่มเย็นและอุดมสมบูรณ์ จากระบบนิเวศที่สมดุลกลับคืนมา

อีกอย่างหนึ่ง “ป่าห้ำหั่น” เป็นโครงสร้างการปลูกพืชหลายระดับ ห้ำระดับ หมายถึง การแบ่งพืชตามความสูง คือ สูง กลาง เตี้ย เรียกดิน ใต้ดิน เป็นรูปแบบของการเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลาย โดยหลักคิดที่ว่า พืชต่างชนิด ต่างความสูง และรูปทรง สามารถปลูกไว้ร่วมกัน โดยไม่แย่งอาหารกัน เพราะต่างก็เลือกกินอาหารจากดินที่มีองค์ประกอบเฉพาะตัว ที่ระดับความลึกที่ต่างกัน และสามารถจัดวางตำแหน่งให้ได้รับแสงอาทิตย์ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ตามความเหมาะสมกับความต้องการของพืชในแต่ละวันได้ ซึ่งการปลูกเช่นนี้ ทำให้เกิดการเกื้อกูลกัน ลดพื้นที่โล่งที่จะมีหญ้าขึ้นในระหว่างต้นไม้ ใช้น้ำที่รดต้นไม้อย่างคุ้มค่า และสามารถปลูกต้นไม้ได้มากทั้งจำนวนและชนิด

การจัดการตามระบบของธรรมชาติ การพึ่งพากันเองและความคุ้มกันเอง ในธรรมชาติ เช่น พืช-แมลง-จุลินทรีย์ คน สัตว์ ความสมดุลของดินน้ำลมไฟ

4) การจัดทำแผนยุทธศาสตร์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การวางแผนหลักในการจัดทำยุทธศาสตร์ ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งกลุ่มให้ผู้ที่มาจากพื้นที่เดียวกันอยู่กลุ่มเดียวกัน เพื่อว่าจะได้กลับไปทำจริงในพื้นที่

5) การวางแผนการใช้พื้นที่ มีเนื้อหาที่เรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ต้องคำนึงถึง คือ ทิศของแสง ทิศของลม เส้นทางการขนานน้ำ ปัญหาทางธรรมชาติของท้องถิ่นในฤดูต่างๆ นิสัยและความชอบของผู้อยู่ พร้อมทั้งให้ตัวอย่างการทำพื้นที่แบบ โคก-หนอง-นา เป็นต้น

6) ความรู้เพื่อการเท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลก เช่น สถานการณ์และอนาคตเกี่ยวกับอาเซียน และ โลก

1.1.2 ภาคปฏิบัติ

1) ภาคสนามบนพื้นที่เพาะปลูกทุกเช้า โดยแบ่งพื้นที่ให้แต่ละกลุ่มและมอบหมายงานให้แต่ละกลุ่มลงมือทำ ได้แก่ เตรียมดิน ขุดกล้วย ขุดเผือก ปลูกเผือก ปลูกป่าห้ำหั่น ปลูกดอกไม้ ไล่ปุ๋ยแห้งและปุ๋ยน้ำ และการดูแลอุปกรณ์ในการเพาะปลูก รวมทั้งให้แนวทางทำงาน โดยเป็นคำคมเพื่อท่องขณะลงมือทำงานทุกครั้ง เช่น เลี้ยงดินให้ดินเลี้ยงพืช เป็นต้น

2) ฐานเรียนรู้ ประกอบด้วย

สอนเรื่องดินและปุ๋ย สิ่งมีชีวิตในดิน การอนุรักษ์ดิน การปรับปรุงดิน จุลินทรีย์ การทำปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพ โดยให้รู้จักองค์ประกอบของปุ๋ยเคมีและผลที่เกิดจากการใช้กับดิน ให้รู้จักโครงสร้างที่ดีของดิน การใช้ปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพ แบบต่างๆ กับพืชลักษณะต่างๆ แล้วพาลงปฏิบัติที่ “ฐานอนุรักษ์แม่ธรณี”

สอนเรื่องน้ำ ระบบการจัดการน้ำ การมีสระเก็บน้ำ ร่องน้ำ แก้มลิง ขนมหครก การไหลของน้ำ การชะลอน้ำ การทำฝาย การเก็บรักษาน้ำ และดึงน้ำเข้าพื้นที่ การหมุนเวียนการใช้น้ำ แล้วพาลงปฏิบัติที่ “ฐานอนุรักษ์น้ำ”

สอนเรื่องต้นไม้ เรียนรู้เรื่องป่าสามอย่างประโยชน์สื่ออย่าง และการปลูกพืช 5 ระดับ ตามที่ได้กล่าวถึงในเรื่อง “หลักกสิกรรมธรรมชาติ” และพาเดินดูที่ “ฐานคนรักป่า”

สอนเรื่องข้าว การเลือกพันธุ์ การปลูกข้าว การปฏิบัติในขั้นตอนต่างๆ และลงปฏิบัติที่ “ฐานคนรักทุ่ง”

สอนเรื่องเตาเผาถ่านความร้อนสูง เป็นการเผาด้วยความร้อนสูงถึง 1,000 องศา เพื่อให้ได้ถ่านคุณภาพสูงคือ ใช้ก่อไฟให้ควันน้อยไฟแรง ใช้ดูดกลิ่นและใช้ดูดพิษ และเป็นการเผาเพื่อดักน้ำส้มควันไม้ ซึ่งจะนำมาใช้กับพืชในการไล่แมลง กระตุ้นฮอร์โมน และหากไม้ที่เข้าเตาเป็นไม้ไผ่ ก็สามารถจะใช้กับสุขภาพของคนได้ ทั้งถ่านและน้ำส้มควันไม้ ทั้งนี้ยังเป็นการรองรับเรื่องการตัดแต่งกิ่งไม้ในสวนไม้ให้เป็นขยะแต่เอาไปทำเชื้อเพลิง และให้ประโยชน์อื่นได้ พาลงดูวิธีก่อเตา และลงมือปฏิบัติเผาถ่านที่ “ฐานคนเอาถ่าน”

สอนเรื่องการผลิตเครื่องอุปโภคในบ้าน เช่น น้ำยาซักผ้า/ล้างจาน สบู่ แชมพู น้ำมันนวด ยาสีฟัน น้ำมันมะพร้าวสกัดเย็น เป็นต้น อธิบายส่วนประกอบของเครื่องอุปโภคที่เราซื้อใช้ทั่วไป ผลดีผลเสีย แล้วอธิบายส่วนประกอบและวิธีทำของที่เราจะทำเอง ลงปฏิบัติที่ “ฐานคนมีน้ำยา”

สอนการผลิตไบโอดีเซล อธิบายส่วนประกอบ วิธีทำ ข้อดี ข้อเสีย การนำไปใช้ และพาลงปฏิบัติที่ “ฐานคนมีไฟ”

สอนการสร้างบ้านดิน อธิบายวัสดุที่ใช้ การปั้นดิน ก่อกำแพง ระยะเวลา การดูแล การเก็บ และพาลงปฏิบัติที่ “ฐานคนติดดิน”

สอนการดูแลสุขภาพ สาธิตและร่วมกิจกรรมบางอย่าง ในการดูแลสุขภาพด้วยตนเองขั้นพื้นฐาน เช่น ทำน้ำคลอโรฟิลล์ ทำดีท็อกซ์ พอก นวด กายบริหาร เป็นต้น ที่ “ฐานคนรักสุขภาพ”

อาจมีการสอนอื่นๆ ตามบริบทของศูนย์ และตามสถานการณ์ เช่น การเพาะถั่วงอก มีกิจกรรมการหาอยู่หากินจากป่า

1.2 วิทยากร

วิทยากรหรือครูของเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติ มี 3 ประเภท คือ

ประเภทที่หนึ่ง ครูประจำชั้น หรือเรียกว่า วิทยากรกระบวนการ เป็นผู้ควบคุมระเบียบวินัย เนื่องจากเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติเน้นเรื่องวินัย เช่น ระเบียบแถวหน้าเสาธง เคารพธงชาติ การตบมือแสดงพลังพร้อมเพรียงกัน การวางรองเท้าให้เป็นระเบียบ การช่วยเหลือตนเอง เรื่องล้างจาน การเปลี่ยนแนวคิดให้คนทำเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้น “วินัย” เป็นคุณธรรมที่จำเป็นอย่างหนึ่ง นอกเหนือจากความรู้

ประเภทที่สอง ครูบรรยายทฤษฎีในห้องหรือวิทยาการประจำวิชา ได้แก่ ผู้ที่บรรยายเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เรื่องหลักกลไกกรรมธรรมชาติ และการบรรยายหลักทฤษฎีที่จะมีการปฏิบัติที่ฐานเรียนรู้ เช่น เรื่องเตาเผาถ่านความร้อนสูง เป็นต้น

ประเภทที่สาม คือ ครูประจำฐาน ต้องมีการบรรยายเล็กน้อย (Lecturing) ให้เข้าใจหลักวิชา แล้วจึงสาธิต (Demonstrating) ให้อู คือ ต้องพูดไปทำไปให้เห็นด้วย ต่อจากนั้นจึงให้ผู้รับการอบรมลงมือปฏิบัติ นอกจากนั้น ในบางศูนย์อาจมีวิทยาการประจำฐาน โดยใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ในลักษณะทำให้อู อยู่ให้เห็นจริง การบรรยายของวิทยาการก็ยังมีพลัง ผู้ที่จะมาเป็นวิทยาการได้ต้องผ่านขั้นตอน ดังนี้

- 1) ผ่านการฝึกขั้นพื้นฐานทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ
- 2) ผ่านการนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิต
- 3) ผ่านการฝึกหลักสูตรเพื่อเป็นวิทยาการ

วิทยาการทั้งสามประเภทที่ร้อยเรียงการสอนการฝึกที่สอดคล้องกัน รับผิดชอบต่อกัน เป็นทอดๆ ช่วยให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างสัมพันธ์ เชื่อมโยงระหว่างภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

1.3 สภาพแวดล้อมทางกายภาพเพื่อการเรียนรู้

1.3.1 สภาพแวดล้อมในห้องเรียน

อุปกรณ์โดยทั่วไปในห้องอบรม มีกระดานไวท์บอร์ด ปากกาเขียนไวท์บอร์ด ไมโครโฟน แอล.ซี.ดี โปรเจกเตอร์ ลำโพง และในห้องคุมเครื่องเสียงและสื่อ มีคอมพิวเตอร์ เครื่องเสียง มัลติมีเดีย วิดีทัศน์ กระจายแผ่นใหญ่

การทำกิจกรรม “ละลายพฤติกรรม” สภาพห้องอบรมจะถูกเคลียร์เก้าอี้เก็บออกด้านข้างหรือด้านหลังทั้งหมด อุปกรณ์ที่ยังมีอยู่ภายในห้องมีไมโครโฟนที่วิทยาการใช้ วัสดุที่ใช้เล่นเกมส์ เครื่องดนตรี (ถ้าจะมีการใช้)

ในเวลาที่ไม่มีพิธี องค์ประกอบสำคัญในห้องซึ่งมีอยู่ประจำอยู่แล้วคือ ธงชาติ โต๊ะหมู่บูชา พระบรมฉายาลักษณ์ของพระมหากษัตริย์

การสอนวิชา “หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ใช้การบรรยายและเขียนโมเดลเศรษฐกิจพอเพียงของเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ บนกระดานประกอบการบรรยาย และยกตัวอย่างประกอบบางช่วงบางตอน ให้อูเข้าอบรมได้โต้ตอบบ้างในบางครั้ง

การสอนวิชา “หลักกลไกกรรมธรรมชาติ” ภายสื่อวีดิทัศน์ “ชีวิตในดิน” ซึ่งเป็นการสอนวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับดินและสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในนั้น จากนั้นวิทยาการจึงบรรยายโดยวาดภาพประกอบการอธิบาย มีการถามโต้ตอบกับอูเข้าอบรมในบางครั้ง เกี่ยวกับประสบการณ์ที่ปฏิบัติต่อดิน และการปฏิบัติอื่นๆ เกี่ยวกับการเกษตร ที่สามารถเชื่อมโยงมาสู่การเรียนรู้ในเนื้อหาได้

การสอนเรื่อง “บัญชีครัวเรือน” ผู้เชี่ยวชาญด้านบัญชีมาสอนโดยการบรรยาย และใช้สื่อคือ สมุดลงบัญชี ใช้การเขียนบนกระดานประกอบบ้างในการอธิบาย และให้ผู้เข้าอบรม ทดลองลงบัญชีในสมุดที่แจกให้ และหาคำตอบด้วยกัน

การสอน “การวางแผนการใช้พื้นที่” เป็นการบรรยายโดยวาดภาพประกอบการอธิบาย เกือบตลอดช่วงการสอน เปิดโอกาสให้ซักถามได้ มีการโต้ตอบกับผู้เข้าอบรมในบางครั้ง นอกจากหลักการวางแผนที่เป็นพื้นฐาน ยังมีการสอนที่ตอบสนองสถานการณ์ เช่น พื้นที่ในแบบที่จะอยู่กับภัยธรรมชาติได้ด้วย แล้วให้งานสำหรับกลุ่มสี่ให้วางแผนพื้นที่ร่วมกัน และลงกระดาษเขียนแผ่นใหญ่ที่แจกให้ พร้อมสี่เทียน เพื่อมานำเสนอในช่วงต่อไปซึ่งอาจเป็นช่วงคำ การนำเสนอ นั้นจะต้องมีคำอธิบายที่ชัดเจนถึงสาเหตุที่ออกแบบอย่างที่น่าเสนอด้วย

การสอน “การจัดทำแผนยุทธศาสตร์” เป็นการบรรยายซึ่งใช้กระดาน วาดโมเดลประกอบในบางครั้ง ให้แบ่งกลุ่มตามพื้นที่ แล้วให้งานวางแผนยุทธศาสตร์ร่วมกันว่าจะกลับไปทำอะไรในพื้นที่ และลงกระดาษเขียนแผ่นใหญ่ที่แจกให้ พร้อมสี่เทียน เพื่อมานำเสนอในช่วงต่อไป

การบรรยายให้ความรู้เพื่อการเท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลก (เช่น สถานการณ์และอนาคตเกี่ยวกับอาเซียน และ โลก) เป็นการบรรยายโดยใช้การนำเสนอเป็นสไลด์ ใน Slide Presentation ประกอบ

การบรรยายช่วงปรับกระบวนทัศน์ หรือ “เปิดสมองบ่งหนองความคิด” เป็นการบรรยายที่มีการตั้งปัญหาถามบุคคลในที่ประชุมอยู่เป็นระยะ

กิจกรรมช่วงพลังกาย พลังใจ พลังปัญญา จะอยู่ในตอนเช้ามีด มีการให้ข้อคิด คำสอน การทำสมาธิ กายบริหาร และใช้สื่อวีดิทัศน์ฉายเรื่องราวที่มีเนื้อหาปลูกจิตสำนึก

1.3.2 สภาพพื้นที่

ในการฝึกอบรมนี้ สิ่งสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติ ไปควบคู่พร้อมกันได้ คือ การเตรียมความพร้อมรูปธรรมของความสำนึก ซึ่งเป็นอุปกรณ์การสอน และสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ มีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงความคิดและสร้างความรู้ความเข้าใจ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเรียนรู้และการเสริมพลัง ช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธาได้ว่า ถ้าตนดำเนินตามแนวทางกิจกรรมธรรมชาติและเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว สามารถทำให้เกิดผลได้จริง และช่วยเสริมให้เข้าใจได้อย่างเป็นรูปธรรมว่าจะทำให้สำเร็จได้อย่างไร

ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติเป็นสถานที่ที่แวดล้อมด้วยสภาพธรรมชาติ มีต้นไม้ นานาชนิดให้ความร่มเย็นอยู่ทั่วไป ทั้งต้นไม้นานาชนิด ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดย่อม ไม้เลื้อย และพืชหัว เหล่านี้ปลูกปะปนกันอยู่ รวมทั้งดอกไม้ก็เห็นมีอยู่บ้างทั่วๆ ไป เช่น หลายคนเข้ามาในศูนย์กิจกรรม

ธรรมชาติมาบเอื้องรู้สึกเหมือนอยู่ในป่า แต่เป็นป่าที่คนดำรงชีวิตอยู่ได้ มีความสวยงาม มีคำอธิบาย มีให้กิน มีให้ใช้สอย และมีทุนสะสมไว้สำหรับอนาคต สำหรับศูนย์กิจกรรมธรรมชาติอื่นๆ ก็เช่นกัน มีส่วนของป่าหลายระดับ มีสวนผลไม้ผสมผสาน มีนาข้าวอินทรีย์ และมีอีกหลายสิ่งหลายอย่าง ให้เรียนรู้จากสภาพพื้นที่ตั้งแต่แรกที่เข้าไปในศูนย์ อาจมีแตกต่างกันบ้างตามบริบทของภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และภูมิสังคม แต่ทุกศูนย์จะอยู่ในมาตรฐานของศูนย์แม่

ภูมิทัศน์โดยทั่วไปของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ พื้นที่ที่มีระดับสูงเป็นที่ตั้ง อาคารอบรม ส่วนบริเวณอื่นๆ มีสระน้ำขนาดใหญ่ หนองน้ำขนาดเล็ก ที่เชื่อมต่อกับคลองหรือร่องน้ำ มีต้นไม้และพืชพรรณต่างๆ ขึ้นอยู่ริมแหล่งน้ำ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางการเรียนรู้ของผู้เข้าอบรม และสำหรับศูนย์ที่มีลานสุขภาพ เช่น ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง บริเวณรอบๆ ลานจะมีพืชสมุนไพร นานาชนิด อาทิ ฟ้ายะลวย โจร เสดด พังพอน แสยก ขมิ้น ไพล ใบบัวบก รางจืด ย่านาง และอื่นๆ อีกนานาชนิด นอกจากนี้ มีพื้นที่สำหรับเลี้ยง ปลา กบ สิ่งมีชีวิตอื่นๆ เป็นต้น

1.3.3 ฐานเรียนรู้

ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมีฐานเรียนรู้ให้ฝึกทำสิ่งที่ใช้ในชีวิตประจำวันและการดำรงชีพในระยะยาวของมนุษย์ ได้แก่

ฐานคนรักแม่ธรณี มีสื่อการเรียนรู้ คือ ถังหมัก พลับ บัวรดน้ำ พร้า ไม้คนน้ำหมักหัวเชื้อจุลินทรีย์ วัตถุอินทรีย์ มูลสัตว์ ฟาง หล้าแฝก

ฐานคนรักน้ำ มีสื่อการเรียนรู้ คือ สภาพการจัดระบบน้ำในพื้นที่ เช่น จัดตามแนวคิด “จากภูผาสู่ห่านที” และองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การปลูกต้นกล้วย เส้นทางน้ำที่เป็น ร่อง หนอง คลอง บึง

ฐานคนรักป่า มีสื่อการเรียนรู้ คือ สภาพพื้นที่ที่เป็นป่าสามอย่าง ประโยชน์ ลืออย่าง และป่าห้าชั้น

ฐานคนรักแม่โพสพ มีสื่อการเรียนรู้ คือ ทุ่งนา ต้นข้าว ต้นกล้า เมล็ดข้าว แผลง

ฐานคนเอาถ่าน มีสื่อการเรียนรู้ คือ ชุดการประกอบเตาถ่านสองร้อยลิตร เพื่อสาธิตการสร้างเตา ชุดเตาเผาถ่านความร้อนสูง ใช้ฝึกการเผาถ่านพร้อมท่อค้ำน้ำส้มควันไม้

ฐานคนมีน้ำยา มีสื่อการเรียนรู้ คือ ภาชนะ ที่กวน เตา ครก ส่วนประกอบ ที่จะนำมาทำเครื่องอุปโภคในบ้าน (น้ำยาซักผ้า/ล้างจาน สบู่ แชมพู น้ำมันนวด)

ฐานคนมีไฟ มีสื่อการเรียนรู้ คือ ส่วนประกอบที่ใช้ผสมทำน้ำมันและ อุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง เครื่องจักรเพื่อทดลองใช้

ฐานคนติดดิน มีสื่อการเรียนรู้ คือ ดิน น้ำ จอบ พลั่ว แม่พิมพ์ ที่วัดความยาว ตัวอย่างบ้านดิน

ฐานคนรักสุขภาพ มีสื่อการเรียนรู้ คือ สมุนไพร ถานนวด ภาชนะและอุปกรณ์สำหรับทำยา ลูกประคบ น้ำคลอโรฟิลล์ ฯลฯ

1.4 หลักปฏิบัติในการฝึกอบรม

ในกระบวนการฝึกอบรม มุ่งเน้นการใช้พลังกลุ่ม โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างวินัย บ่มเพาะคุณธรรมศีลธรรม ที่ช่วยสร้างนิสัยให้เหมาะกับการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและหลักกสิกรรมธรรมชาติ

1.4.1 วินัย

กฎกติกาและการใช้ชีวิตอยู่ในสถานที่อบรม ซึ่งได้แก่

- 1) การใช้ภาษาในสโลแกนเดียวกัน การฟังพาอาศัยกัน/ดูแลกัน
- 2) ทุกเช้าและเย็นจะมีการเรียกเข้าแถวเคารพธงชาติ ก่อนร้องเพลงชาติ

ต้องท่องคำปฏิญาณ

- 3) ก่อนไปรับประทานอาหารจะมีการท่อง “บทเรียนบนโต๊ะอาหาร”
- 4) ที่โรงอาหารผู้เข้าอบรมเข้าแถวตักอาหารและมารับประทานพร้อมกัน
- 5) เมื่อรับประทานอาหารเสร็จทุกคนนำจานช้อนไปล้างเอง มีการจัดระบบน้ำล้างไว้เรียบร้อย นี้อธิบายเป็นกติกาที่จะต้องรับภาระของตนเอง

6) สำหรับเรื่องการตรงต่อเวลา ใช้วิธีเปิดเพลงเรียกเข้าที่ประชุม คือ “เพลงคืนชีวิตให้แก่คนดิน” คำร้อง-ทำนอง-ขับร้อง โดย สุวสนีย์ ภูระหงษ์ คนตรี-เรียบเรียง โดยพิษณุ ศรีวรนนท์ ประสานเสียง โดย ศิลปินพื้นบ้าน

7) การใส่รหัสตบมือเป็นจังหวะอย่างพร้อมเพรียง โดยผู้นำใส่รหัสเรียก “ใส่รหัส “.....” สาม สอง หนึ่ง” และทุกคนตบมือเป็นช่วงจังหวะ 3 ครั้ง 3 ครั้ง 7 ครั้ง พร้อมกัน ตามด้วยเสียงของบรรดาลูกบ้านว่าเปล่งคำที่ผู้นำบอก “.....” เช่น พร้อม หรือ สวัสดิ์ หรือขอบคุณ ตามแต่สถานการณ์

1.4.2 การสร้างกลุ่ม

1) หาอัตลักษณ์และมโนทัศน์ของกลุ่ม แต่ละกลุ่มไปล้อมวงคิดเกี่ยวกับกลุ่มของตน ในเรื่องต่อไปนี้ ตั้งชื่อกลุ่ม หมู่บ้าน ... ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เลขาน้องเล็ก (ผู้ที่ช่วยวิ่งไปตามคนได้) สมาชิก (ที่เหลือ) สัตว์เลี้ยงประจำหมู่บ้าน คำคม สัญลักษณ์ ปั้นสัตว์เลี้ยงประจำกลุ่มให้ใหญ่สวยและให้ความหมายด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์ที่แจกให้ เพลงประจำกลุ่ม พร้อมทำประกอบ แต่ละกลุ่มต่างง่วนอยู่กับการช่วยกันคิด ทำ และเขียนลงกระดาษ

2) ตั้งหัวหน้าของทั้งหมด ที่เรียกว่า “กำนัน” “สารวัตรกำนัน” โดยเลือกจากผู้ใหญ่บ้านสี่ต่างๆ ด้วยการแยกตัวผู้ใหญ่ออกมาขึ้นหันหลัง แล้วจึงใช้วิธียกมือโหวตเปิดเผยลับหลังผู้แทน

3) การสร้างกลุ่มอ้างอิง (Reference Group) โดยให้มีการตั้งคณะกรรมการรุ่น แยกทำเนียบรุ่น สนับสนุนให้มีการพบปะ ติดต่อกัน โดยวิธีนี้จะเป็นการเสริมสร้างระบบเครือข่ายด้วย

1.4.3 กลุ่มเรียนรู้

1) การทำงานเป็นหมู่กลุ่ม จะเกิดพลังความสามัคคี เช่น การลงแปลงอย่างพร้อมเพรียง การทำกิจกรรมหาอยู่หากินจากป่า เป็นกระบวนการในการฝึกอบรม ซึ่งจะทำให้เกิดคุณธรรม เช่นเดียวกับการลงแขกช่วยเหลือกันในสมัยก่อน

2) การสรุปบทเรียนและนำเสนอเป็นกลุ่ม ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และเป็นการฝึกฝนตนเองในการคิดและการนำเสนอ

1.4.4 คำขวัญ คติพจน์

- 1) ททท-ทำทันที เพื่อย้ำให้นำสิ่งที่ได้เรียน ไปปฏิบัติจริงโดยเร็ว
- 2) ตึกคัก คล่องแคล่ว ครั้นเครง-ลักษณะของวิทยาการ
- 3) วินัยเด่น เป็นงาน ชาวนาวิชา-ลักษณะของผู้ผ่านการอบรมที่พึงปรารถนา
- 4) แม่ันทฤษฎี มีวิญญูณ ประสานเขียน-ลักษณะความเป็นผู้นำ
- 5) เงินทองเป็นของมาขายข้าวปลาของจริง-ตอกย้ำทางวัฒนธรรม
- 6) ยิงให้ยิงได้-ตอกย้ำทางวัฒนธรรม
- 7) เดินที่ละก้าว กินข้าวทีละคำ ทำทีละอย่าง-คำเตือนสติ
- 8) ระเบิดจากข้างใน

มีการใช้คำขวัญและคติพจน์มากมายในบรรยากาศของเครือข่ายกิจกรรม ธรรมชาติ บางคำเพื่อเตือนสติ บางคำเพื่อสร้างและตอกย้ำค่านิยม

1.4.5 ศิลธรรมจรรยา

- 1) การให้ข้อคิด หลักธรรม และการสวดมนต์ เช่น ในตอนเช้าหรือค่ำ
- 2) การมอบจรรยาบรรณในวันสุดท้าย
- 3) ท่องสัจจะอธิษฐาน
- 4) กิจกรรมพัฒนาสถานที่ (กตัญญูต่อสถานที่) ในวันสุดท้ายของการอบรม ผู้เข้าอบรมจะได้สร้าง หรือทำอะไรบางอย่างไว้เป็นที่ระลึก เช่น บ้านดิน โคมหนองนา หรือเป็นการปลูกต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งทางศูนย์จะเตรียมกิจกรรมที่เหมาะสมเอาไว้

ตาราง 2 สรุปหลักปฏิบัติ

หัวข้อ	วัตถุประสงค์การเรียนรู้	การเสริมพลัง
1. วินัย	1.1 สร้างนิสัยที่เหมาะสมกับวิถีกิจกรรมธรรมชาติและเศรษฐกิจพอเพียง 1.2 ช่วยให้เป็นคนมีคุณภาพยิ่งขึ้นของสังคม	1) ความมั่นใจในศักยภาพของตน 2) ความนับถือในคุณค่าของคนผู้อื่น
2. การสร้างกลุ่ม	2.1 รู้จักจัดการแบ่งงานและทำงานร่วมกันในกลุ่ม	1) กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาตนเองได้ดี 2) ทำให้มีความเชื่อมั่นมากขึ้นและเป็นการดูแลซึ่งกันและกัน
3. กลุ่มเรียนรู้	3.1 ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกันและจากงานที่ทำด้วยกัน	1) กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ได้ดี
4. คำขวัญคติพจน์	4.1 กระตุ้นในมีการปรับทัศนคติ	1) เตือนสติ 2) สร้างค่านิยมร่วม 3) ตอกย้ำทางวัฒนธรรม
5. ศิลธรรมจรรยา	5.1 ชัดเกล้าจิตใจให้งดงาม 5.2 ยึดมั่นในธรรมและจรรยาบรรณ	1) ความนับถือในคุณค่าของตนเองและผู้อื่น

วิทยาการกระบวนการจะเป็นหลักในการสร้างวัฒนธรรมสร้างคุณธรรม วินัยต่างๆ และคำขวัญ คติพจน์ เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) เป็นกระบวนการตอกย้ำอุดมการณ์ ว่าชาวนาหรือเกษตรกรกลุ่มนี้ รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ยึดมั่นในระเบียบวินัย และมีคุณธรรม นอกจากนั้น ยังมีการสร้างค่านิยมร่วมและตอกย้ำทางวัฒนธรรมของเครือข่าย ผ่านคำขวัญ เพลง ป้าย และสินค้า อีกด้วย

เครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติมีข้อความสำคัญในการพัฒนาคนว่า “วินัยเด่นเป็นงาน ชาญูวิชา” ซึ่งหมายถึง ลักษณะประจำตัวอันพึงปรารถนาของบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายฯ “วินัยเด่น” คือ เป็นผู้มีวินัยและการรวมกันในกลุ่ม ก็ต้องมีวินัยที่เป็นเอกลักษณ์ “เป็นงาน” ก็หมายความว่า ทำกินได้ทำใช้ได้ ทำน้ำยา ทำปุ๋ยได้ ไม่เป็นภาระของสังคม และ “ชาญูวิชา” คือ มีความโดดเด่นเป็นผู้เชี่ยวชาญ (Expert)

1.5 การติดตาม กระตุ้นหนุนเสริม (Follow Up and Support)

ผู้อบรมได้ฝึกคิดวางแผนเพื่อว่าเมื่อกลับไปจะได้แปลงสู่การปฏิบัติ ซึ่งอาจจะได้ผลหรือไม่ได้ผล การจะช่วยให้มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง ต่อเนื่อง และยั่งยืน จำเป็นต้องมีระบบติดตาม ประเมินผล และการกระตุ้นหนุนเสริม

เนื่องจากเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ ไม่ได้มีบุคลากรประจำมากมายที่จะส่งออกไปในเทศได้ ระบบเครือข่ายจึงเป็นกลไกในการติดตามประเมินผล และการกระตุ้นหนุนเสริม

ใช้ระบบ Network จัดตั้งองค์กรขึ้น เมื่องานเดิน มีการแบ่งงานกันทำ แบ่งคนแบ่งงาน มีการประสานกัน เราเรียกว่าองค์กร แต่องค์กรที่เรียกว่าเครือข่ายนี้ เป็นองค์กรแบบ Dynamic ไม่ใช่ Static คือ เครือข่ายฯ กำลังจัดตั้งองค์กร องค์กรที่ใหญ่มาก คนในองค์กรมีเป็นแสน โดยที่เครือข่ายมีความเป็น Dynamic และศูนย์ก็มีความเป็น Dynamic (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

1.5.1 วิธีการที่กระทำบนระบบเครือข่าย มีดังนี้

1) การมีหลักยึดถือร่วมกันในหมู่ศูนย์ในเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ

สมาชิกเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติผูกพันกันด้วยกฎกติกา 3 ข้อ (โซ่สามเส้น) คือ

โซ่เส้นที่หนึ่ง ทัศนวิสัยสามัญ (Common Ideology) คือ การมีความเห็นที่ตรงกัน มีหลักคิดคล้ายๆ กัน ยึดถืออุดมการณ์เดียวกัน

โซ่เส้นที่สอง ศีลสามัญ (Common Interest) คือ การสร้างกฎปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งมี 8 ข้อ

โซ่เส้นที่สาม วิทยาศาสตร์มา ญาติ (Inter-relationship) คือ มีความรักใคร่กันเหมือนญาติพี่น้อง

ศีลหรือกฎปฏิบัติ 8 ข้อ ที่มีร่วมกัน คือ

- (1) มาประชุมเป็นเนืองนิตย์
- (2) อบรมยกระดับวิทยาการทุกปี
- (3) ร่วมกันพัฒนาหลักสูตร
- (4) บริหารจัดการการเงินร่วมกัน
- (5) จัดงานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดินทุกปี
- (6) จัดงานอนุรักษ์พันธุกรรมพืช ทุก 2 ปี
- (7) โครงการถวายข้าว
- (8) ธนาคารต้นไม้

2) การจัดประชุมทุกสองเดือน

เป็นหนึ่งในกฎปฏิบัติ ทุกสองเดือนจะมีการประชุมเครือข่าย ซึ่งเป็นการประชุมสัญจร จะหมุนเวียนไปจัดที่ศูนย์ในเครือข่าย การประชุมร่วมกันในเครือข่าย เป็นตัวเชื่อมร้อย เกาะเกี่ยวกันไว้ ในการประชุมกันทุกสองเดือน จะมีการต่อยอดคุณธรรม การคุยถึงเป้าหมายของเครือข่าย ความต้องการของเครือข่าย ซึ่งจะพบได้ว่าคนที่มองเห็นไปในทิศทางเดียวกับเครือข่ายก็จะยังตามกันไป แต่คนที่เห็นต่างไปหรือไม่เห็นด้วย และเป้าหมายของเครือข่ายไม่ใช่เป้าหมายของตน ก็จะห่างหายไป หลุดร่วงไป (ศลิษา ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

3) การลงพื้นที่ไปกระตุ้นหนุนเสริม

เมื่อมีการไปประชุม ไปเยี่ยมคนที่เป็นเจ้าของบ้าน ทำหน้าที่เป็นเจ้าภาพ จะได้รับการติดตามประเมินผล ในขณะที่เดียวกัน เจ้าของบ้านจะตื่นตัวในการดูแลพื้นที่ ตั้งแต่เรื่องห้องน้ำ และอาคารสถานที่ให้สะอาดและมีเพียงพอ เรื่องต้นไม้และอื่นๆ ในพื้นที่จะถูกพัฒนาขึ้น นี่คือการติดตามดู (Monitor) ในลักษณะไม่เป็นทางการ (Informal Organization)

ผลดีจากการนี้คือ เกิดการแลกเปลี่ยนหรือการให้ซึ่งกันและกัน การได้ย้าความเป็นเพื่อน การที่เจ้าบ้านได้รับคำแนะนำ การที่ผู้มาเยือนอาจได้เรียนรู้ใหม่ๆ รวมไปถึงการตรวจว่ามีอะไรที่ยังขาด มีศักยภาพอย่างไร และได้ลงมือทำจริงอย่างเพียงพอหรือไม่ ถือเป็นขวัญกำลังใจ (Moral Support) ของเจ้าบ้าน

กระบวนการติดตามยังมีรูปแบบอื่นๆ อีก เช่น โครงการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน ซึ่งอยู่ในความดูแลของสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ บางคล้า ซึ่งสถาบันนี้ก่อตั้งและร่วมเป็นศูนย์กลางกิจกรรมธรรมชาติศูนย์หนึ่งในเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ โครงการนี้จะทำหน้าที่ ติดตาม กระตุ้น หนุนเสริมลงไปให้กำลังใจไปอบรมซ้ำในพื้นที่ โดยมีศูนย์ฝึกอบรมเคลื่อนที่ (รถโมบาย) เป็นเครื่องมือ ภาวะที่ลูกศิษย์ของเครือข่ายที่อบรมแล้วนำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ อาจต้องอยู่ท่ามกลางสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับแนวทางใหม่ของตน การเข้าไปกระตุ้น ไปอบรมซ้ำ จะช่วยเสริมพลังได้อย่างดี ทำให้ลูกศิษย์ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว มีพวก มีความมั่นใจที่จะดำเนินต่อไป เพราะคนรอบข้างแม้จะมองว่าเขาเพี้ยน หรือไม่มีทางจะทำได้สำเร็จ แต่ก็ยังอาจได้คิด ได้ทบทวนอีกครั้งว่าสิ่งที่เขาทำมันมีความหมายอย่างไร ซึ่งอาจไม่ใช่อย่างที่ตนเคยคิด การติดตามประเมินผลในลักษณะนี้ยังเป็นการขยายผลด้วย

นอกจากไปพื้นที่ของลูกศิษย์โดยตรง ยังใช้การเชื่อมโยงกับศูนย์ของเครือข่ายๆในพื้นที่ แล้วก็ไปเชื่อมกับลูกศิษย์ของที่นั่นอีกที หลังจากที่ได้ผลักดันให้ลูกศิษย์หัวไวใจสู้แปลงลงสู่ปฏิบัติ ก็ต้องไม่ทิ้งลูกศิษย์ จนเมื่อเขาเข้มแข็ง แม้อันเครื่องมันติดแล้วเดินไปได้

ก็ยังต้องคอยเป็นที่ปรึกษา เป็นพี่เลี้ยง วางเป้าหมายให้ที่นั่นเป็นแหล่งศึกษาดูงาน เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งก็จะส่งผลให้ที่นั่นเข้มแข็ง มีนวัตกรรม มีการแลกเปลี่ยนกันเอง

4) การติดตามโดยตรงในเครือข่าย

นอกเหนือจากข้อที่กล่าวข้างต้นแล้ว การติดตามโดยตรงในเครือข่ายก็เป็นอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งมีทั้งในแนวตั้งและแนวระนาบ ในแนวตั้ง เช่น ศูนย์แม่ไปติดตามศูนย์ลูก ศูนย์ลูกไปติดตามลูกศิษย์ ส่วนในแนวระนาบก็เช่น เพื่อนที่มาอบรมเช็กกันเอง ถามไถ่กันว่าทำแล้วรึยัง คนทำแล้วก็คุยให้เพื่อนฟัง ซึ่งการที่จะเอื้อให้เกิดความสัมพันธ์กันของลูกศิษย์ ก็ได้กระทำในช่วงเวลาของการอบรม โดยการหนุนให้จัดตั้งกรรมการรุ่น มีการแลกเปลี่ยนโทรศัพท์ และการแวะเยี่ยมเยียนกันในรุ่น อาจมีการประชุมกันบ่อยๆ เฉพาะในรุ่น เป็นการติดตามประเมินผลกันในแนวระนาบ

ระบบเครือข่ายของเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติจึงก่อให้เกิดระบบช่วยเหลือกัน และระบบติดตาม (Monitor) ทุกทิศทาง ทุกขั้นตอน ซึ่งเรื่องเหล่านี้จะอยู่ในวาระของเครือข่ายตั้งแต่ในการวางแผน การแปลงสู่การปฏิบัติและการติดตามผล

2. การประกาศนโยบายวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

นโยบายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นวาระแห่งชาติ เมื่อมีการประกาศคำแถลงนโยบาย ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2544 สำคัญสำคัญของนโยบายก็คือรัฐบาลจะส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกรชุมชน และจะผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ การพัฒนาคุณภาพมาตรฐานแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ของสินค้าเกษตรอินทรีย์ในตลาดให้เป็นศูนย์กลางในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ต่อมายังได้มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2547 ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เร่งดำเนินการรณรงค์ ส่งเสริม และแนะนำให้เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องการปรับปรุงบำรุงดินด้านอินทรีย์วัตถุ เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ปุ๋ยเคมี และสามารถนำไปใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง เพื่อการพัฒนาคุณภาพดิน ลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี

หลังจากนั้นยังมีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2547 ได้มอบหมายให้รองนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง) เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบเรื่องการผลิตและรณรงค์การใช้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยชีวภาพให้แพร่หลาย โดยมีกระทรวงต่างๆ เข้าร่วม คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวง

อุตสาหกรรม และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยให้ถือว่าเรื่องนี้เป็นวาระแห่งชาติที่ต้องทำให้เป็นรูปธรรมโดยเร็ว

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2547 เห็นชอบข้อเสนอการจัดทำแผนงบประมาณในเชิงบูรณาการพัฒนากษेत्रอินทรีย์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 และให้กระทรวงและหน่วยงานใช้เป็นแนวทางประกอบการดำเนินงาน ให้สอดคล้องกับกระบวนการจัดทำงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2548 เห็นชอบในหลักการยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ให้เป็นวาระแห่งชาติ และอนุมัติในหลักการให้แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ โดยมีรองนายกรัฐมนตรีที่กำกับการบริหารราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นประธาน

คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2548 ในการปรับโครงสร้างภาคการเกษตร รัฐบาลจะสนับสนุนการเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าเกษตร โดยส่งเสริมด้านการวิจัยและพัฒนา นวัตกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพควบคู่ไปกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชนในการเพิ่มมูลค่าสินค้า โดยให้ความสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และนำผลผลิตเกษตรไปผลิตเป็นพลังงานทดแทน เช่น ปาล์ม น้ำมัน อ้อย มันสำปะหลัง การผลิตสินค้าเกษตรที่มีศักยภาพทางการตลาดสูงและมีโอกาสเพิ่มมูลค่า เช่น ยางพารา ปศุสัตว์ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง เป็นต้น และส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตรตามระบบมาตรฐานความปลอดภัยอาหาร โดยพัฒนาระบบการตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานสินค้าเกษตร ทั้งการนำเข้าและส่งออกให้เป็นไปตามมาตรฐานโลก รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรแบบยั่งยืนตามแนวทฤษฎีใหม่และเกษตรอินทรีย์ เพื่ออนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติ ทุกภาคส่วนร่วมกันปฏิบัติอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่พึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีมาเป็นการพึ่งพาตนเองในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารชีวภาพ เพื่อใช้เองในประเทศตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยคำนึงถึงมิติดังต่อไปนี้

- 2.1 มิติของอาหารปลอดภัย
- 2.2 มิติความปลอดภัยของเกษตรกร
- 2.3 มิติของการประหยัดค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินตราต่างประเทศ
- 2.4 มิติแห่งการฟื้นฟูนิเวศของดินและทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.5 มิติแห่งการสำนึกต่อผู้บริโภคของตัวเกษตรกรทุกๆ คน

ลิขสิทธิ์ของเนื้อหาหนังสือเรียนนี้สงวนลิขสิทธิ์โดย สสวท. กระทรวงศึกษาธิการ

2.1 ความก้าวหน้าของการดำเนินงานขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

(วาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์, ออนไลน์, 2555)

2.1.1 รัฐบาลได้ประกาศเจตนารมณ์อย่างชัดเจน ในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ เป็นวาระแห่งชาติ โดยมีการจัดการประชุมสมัชชาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อน นโยบายสำคัญของรัฐบาลอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่องเป็นระยะ โดยจัดประชุมสมัชชาฯ จำนวน 3 วัน คือ วันที่ 24 - 26 ธันวาคม 2547 ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี ทั้งนี้ ในวันที่ 24 ธันวาคม 2547 ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (พันตำรวจโท ดร.ทักษิณ ชินวัตร) ได้ให้เกียรติมาเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุม และพิธีลงนามปฏิญญาว่าด้วยเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ โดยมีผู้แทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน และเครือข่ายเกษตรกร ร่วมลงนามเพื่อประกาศเจตนารมณ์ ขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติ ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้มอบหมายให้ทุกภาคส่วนร่วมกัน ปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่พึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมีและ สารเคมีมาเป็นการพึ่งพาตนเอง ในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารชีวภาพเพื่อใช้เองในประเทศ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยคำนึงถึงทุกมิติ ทั้งมิติของอาหารปลอดภัย มิติความปลอดภัย ของเกษตรกร มิติของการประหยัดค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินตราต่างประเทศ มิติแห่งการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ และมิติแห่งการสำนึกต่อผู้บริโภคของตัวเกษตรกรทุกๆ คน ซึ่งในการ ประชุมครั้งนี้ มีผู้เข้าร่วมประชุมจากทุกภาคส่วน ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน เกษตรกร เครือข่าย เกษตรอินทรีย์ และผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งสิ้นจำนวน 15,030 คน และตั้งแต่ปี 2548 เป็นต้นมา หน่วยงาน ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเครือข่ายเกษตรกรก็ได้มีการจัดการประชุมเพื่อรณรงค์ประชาสัมพันธ์ ขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์เป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง

2.1.2 การจัดทำแผนงบประมาณในเชิงบูรณาการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 “การพัฒนาเกษตรอินทรีย์” กรมพัฒนาที่ดินในฐานะหน่วยงานเจ้าภาพ ได้ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (6 กระทรวง 26 หน่วยงาน) ประชุมระดมความคิด จัดทำสรุปภาพรวมและรายละเอียดแผนงบประมาณ ในเชิงบูรณาการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 “การพัฒนาเกษตรอินทรีย์” เสร็จเรียบร้อยแล้ว และผ่านการอนุมัติในหลักการตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2548 แล้ว ภายในวงเงิน งบประมาณจำนวน 1,262.166 ล้านบาท โดยมีเป้าหมายและแนวทางการดำเนินงาน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 - 2552 ดังนี้

1) เป้าหมายการดำเนินงาน

(1) จำนวนเกษตรกรที่มีการปรับเปลี่ยนใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร 4.25 ล้านราย (ปี พ.ศ. 2549 จำนวนเกษตรกร 850,000 ราย)

(2) จำนวนพื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตรเนื้อที่ 85 ล้านไร่ (ปี พ.ศ. 2549 เนื้อที่ 17 ล้านไร่)

(3) ปริมาณการนำเข้าปุ๋ยเคมี และสารเคมีทางการเกษตร ลดลง 50% (ปี พ.ศ. 2549 ลดลง 5 %) คิดเป็นมูลค่า 2,220 ล้านบาท (คิดจากปีฐาน 2547)

(4) เกษตรกรมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้น 20 %

(5) ปริมาณและมูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น 100 % ต่อปี

2) แนวทางการดำเนินงาน

(1) รมรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรทั่วประเทศรับรู้ถึงนโยบายและเจตนารมณ์ของรัฐบาลในเรื่องวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งปลูกฝังและสร้างกระแสค่านิยมให้เกษตรกรหันมาใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ เกษตรกรและประชาชนทุกคนจะต้องร่วมมือร่วมใจกันขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ไปสู่เป้าหมายความสำเร็จให้ได้

(2) วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ การวิจัยเทคนิคการผลิตปุ๋ยอินทรีย์คุณภาพสูง การนำขยะมาผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การคิดค้นพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ ในการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมี รวมทั้งพัฒนาเทคโนโลยีการบรรจุภัณฑ์และแปรรูปสินค้าเกษตรอินทรีย์

(3) การสร้างระบบเครือข่ายเกษตรกร โดยใช้วิธีการสร้างทีมแกนนำเกษตรกรเพื่อขยายฐานสมาชิก และการสร้างระบบติดตามประเมินผลเพื่อสนับสนุนทีมที่มีความเข้มแข็ง ทั้งนี้จะให้เครือข่ายเกษตรกร มูลนิธิ สถาบัน และองค์กรอิสระต่างๆ ที่ดำเนินงานฝึกอบรมเกษตรกรด้านการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกรอยู่แล้ว เป็นผู้ดำเนินฝึกอบรมและสร้างทีมแกนนำเกษตรกรขึ้น โดยจะต้องมีการประชุมเครือข่ายเกษตรกรทั้งหมด เพื่อกำหนดกรอบของหลักสูตรให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันก่อนที่จะมีการจัดกิจกรรมดังกล่าวขึ้น

(4) การสร้างมูลค่าเพิ่มและพัฒนาตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ โดยทางภาครัฐจะสนับสนุนในเรื่องของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ และผลักดันให้สินค้าเกษตรอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าสินค้าปกติ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรสนใจปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์

2.1.3 การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ : รับผิดชอบโดยคณะกรรมการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ โดยมีพลตรีจำลอง ศรีเมือง เป็นประธานคณะกรรมการ กรมวิชาการเกษตร และกรมพัฒนาที่ดิน เป็นฝ่ายเลขานุการฯ ความก้าวหน้าของการดำเนินงานมีดังนี้

1) ดำเนินการจังหวัดนำร่องโครงการเกษตรอินทรีย์ ในปี พ.ศ. 2548 จำนวน 23 จังหวัด ได้แก่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย อุบลราชธานี นครพนม มุกดาหาร กาฬสินธุ์ สุพรรณบุรี นครราชสีมา สิงห์บุรี ศรีสะเกษ บัณฑิตานี นราธิวาส พัทลุง สกลนคร จันทบุรี ชุมพร นครศรีธรรมราช สระแก้ว สุรินทร์ ยะลา ปทุมธานี กาญจนบุรี และพิษณุโลก

2) จัดทำคู่มือปฏิบัติการ โครงการเกษตรอินทรีย์ระดับจังหวัด เพื่อให้ส่วนราชการในระดับจังหวัดใช้เป็นคู่มือหรือแนวทางในการดำเนินงานในกิจกรรมเกษตรอินทรีย์ และยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรไทยให้ดีขึ้น เป็นคู่มือการต่อประเทศชาติโดยรวมต่อไป

3) จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง แนวทางการดำเนินงานโครงการเกษตรอินทรีย์ในวันที่ 21 - 23 มิถุนายน 2548 ณ ราชธานีโอโซน จังหวัดอุบลราชธานี จำนวนผู้เข้าร่วมประชุม 70 คน ประกอบด้วยผู้แทนจังหวัดนำร่องที่จะมาดำเนินงานขับเคลื่อนโครงการจังหวัดละ 2 คน และผู้แทนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ได้รับการมอบหมายให้รับผิดชอบแต่ละจังหวัดนำร่อง 23 คน

2.1.4 การส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร สนับสนุนการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ : รับผิดชอบโดยคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร โดยมีกรรมการผู้ช่วยรัฐมนตรีประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (นายสุนัย เศรษฐบุญสร้าง) เป็นประธานคณะกรรมการ กรมพัฒนาที่ดินเป็นฝ่ายเลขานุการฯ ความก้าวหน้าการดำเนินงานมีดังนี้

1) แต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร เพื่อรับผิดชอบกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานส่งเสริมการผลิตและใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตตามความเหมาะสมและความต้องการของท้องถิ่น สนับสนุนการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ รวมถึงการติดตามการดำเนินงานให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด

2) จัดทำโครงการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร โดยขอรับการสนับสนุนงบประมาณของปี พ.ศ. 2548 เพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ และรองรับการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องไปจนถึงปี 2549 ทั้งนี้ได้ขอรับการสนับสนุนงบประมาณรวมทั้งสิ้น 143,500 ล้านบาท โดยดำเนินงานด้านการรณรงค์ส่งเสริมการผลิตและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ สารอินทรีย์ ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ได้มีการดำเนินงานอย่างกว้างขวางและเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะเรื่องการจัดเตรียมเกษตรกรและชุมชนให้ได้รับการฝึกอบรม ถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต การบริหารจัดการ และวิชาการด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการรองรับการฟื้นฟูและจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ให้สามารถดำเนินการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จำนวน 1,500 ทีมๆ ละ 10 ราย รวม 15,000 ราย รวมทั้งเรื่องการรณรงค์

ประชาสัมพันธ์ และจัดมหกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เป็นแบบอย่างแก่เกษตรกรอื่นๆ อย่างกว้างขวาง

3) จัดทำรายละเอียดกรอบแนวทางการดำเนินงานเรื่อง การเตรียมความพร้อมของเกษตรกรและชุมชน รองรับการพัฒนาพื้นที่และจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ซึ่งกรมพัฒนาที่ดินได้จัดทำเป็น โครงการเรียบร้อยแล้ว โดยมีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

(1) สำรวจเตรียมความพร้อม และจัดทำคู่มือการคัดเลือกเกษตรกรและชุมชนเข้ารับการศึกษาอบรม เพื่อรองรับการพัฒนาพื้นที่และจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ซึ่งในขณะนี้กรมพัฒนาที่ดินมีข้อมูลโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่จัดตั้งขึ้นแล้ว แต่ไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานรวมประมาณ 411 แห่ง ดังนี้

(1.1) ข้อมูลโรงงานปุ๋ยที่หยุดดำเนินการ หรือดำเนินการเป็นครั้งคราว จำนวน 299 แห่ง สำรวจโดยสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งทางกรมพัฒนาที่ดินได้มอบหมายให้สถานีพัฒนาที่ดินดำเนินการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรในชุมชน เป้าหมายจากข้อมูลดังกล่าว เพื่อเข้ารับการศึกษาอบรมรองรับการพัฒนาพื้นที่โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ 1 ทีม (10 ราย) ต่อ 1 โรงปุ๋ย

(1.2) โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์คุณภาพสูงที่สร้างโดย วว. รวม 53 แห่ง โดยกรมพัฒนาที่ดินจะได้ประสานกับ วว. เพื่อแสดงเจตนารมณ์ร่วมกัน พัฒนาโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ ดังกล่าวให้สามารถขับเคลื่อนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดต่อไป โดยขอให้คัดเลือกเกษตรกรแกนหลักที่บริหารโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ เข้ารับการศึกษาอบรม 1 ทีม (10 คน) ต่อ 1 โรงปุ๋ย

(1.3) ข้อมูล โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่ยังมีปัญหาค่าอุปสรรคการดำเนินงานและยังต้องการความช่วยเหลือ สนับสนุนการพัฒนาพื้นที่โรงปุ๋ยจากภาครัฐ จำนวน 59 แห่ง ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนการสร้างจากกรมส่งเสริมสหกรณ์ โดยกรมพัฒนาที่ดินจะได้ประสานงานกับกรมส่งเสริมสหกรณ์ให้ดำเนินการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรในชุมชนเป้าหมาย เพื่อเข้ารับการศึกษาอบรมรองรับการพัฒนาพื้นที่โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ 1 ทีม (10 ราย) ต่อ 1 โรงปุ๋ย

(2) จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “แนวทางการจัดเตรียมเกษตรกรและชุมชน รองรับการพัฒนาพื้นที่และจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ - ชีวภาพ ชุมชน” ในวันที่ 28-30 มิถุนายน 2548 ณ วังริ้วสตอร์ท จังหวัดนครนายก มีกรรมการผู้ช่วยรัฐมนตรีประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (นายสุนัย เศรษฐ์บุญสร้าง) เป็นประธานการประชุม ผู้เข้าร่วมประชุมรวม 80 คน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการระดมความคิดและความพร้อมของเครือข่ายสถาบันเกษตรกร ด้านเกษตรกรมยังยืน ซึ่งจะเข้ามารับผิดชอบการศึกษาอบรมเกษตรกรและชุมชน รองรับการพัฒนาพื้นที่และจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ - ชีวภาพ ชุมชน ตามนโยบายกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยให้มีการจัดทำหลักสูตร

การฝึกอบรมที่เน้นเรื่องการแก้ปัญาด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการบริหารจัดการ เทคนิควิธีการ เพื่อการฟื้นฟูและจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน สรุปผลการประชุม ดังนี้

(2.1) มอบหมายเครือข่ายสถาบันเกษตรกรที่มีศูนย์ฝึกอบรมกระจายอยู่ทั่วประเทศประมาณ 35 ศูนย์ เป็นผู้รับผิดชอบฝึกอบรมเตรียมความพร้อมเกษตรกรรองรับการฟื้นฟูและจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน

(2.2) กลุ่มเป้าหมายเกษตรกรแกนหลักที่จะคัดเลือกเข้ารับการฝึกอบรมตามแผนงานปีงบประมาณ พ.ศ.2548 รวม 1,500 ทีมๆ ละ 10 ราย รวมทั้งสิ้น 15,000 ราย ปี 2549 รวม 6,500 ทีมๆ ละ 10 ราย รวมทั้งสิ้น 65,000 ราย ทั้งนี้จะเร่งรัดดำเนินการฝึกอบรมเกษตรกรแกนหลักตามเป้าหมายแผนปี 2548 เป็นลำดับแรกก่อน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายเกษตรกรแกนหลักที่มีโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์แล้วแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ กลุ่มที่ต้องการเข้าร่วมโครงการจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ ที่จะสร้างใหม่ในปี 2548 และ 2549 ตามแผนงบประมาณบูรณาการจังหวัด รวมทั้งเกษตรกรแกนหลักที่ยากจนต้องการมีอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ หรืออยู่ในพื้นที่วิกฤติมีการใช้สารเคมีจำนวนมาก ให้เสนอเข้ารับการฝึกอบรมได้ทีมละ 10 ราย หรือชุมชนละ 10 ราย และนำร่องพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

การกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรมได้ข้อสรุปว่า ให้ใช้หลักสูตรกลางที่มีหลักการไปในแนวทางเดียวกัน ประกอบด้วยขอบเขตของหลักสูตรที่เน้นการสร้างจิตสำนึกสู่อุดมการณ์วิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง คุณธรรม 4 ประการ เพื่อแก้ไขปัญหาชีวิตและสังคม หลักธรรม บุญศรัทธา สីล การสร้างพลังชุมชน เครือข่าย หลักการบริหารจัดการ (ตนเอง ทูทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ องค์กร) วิชากิจปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ (บริหาร โรงงาน เทคนิควิธีการผลิต การเงินบัญชี ความรู้เกษตร ข้อมูลการใช้ปุ๋ยแต่ละพื้นที่ ผลผลิตอินทรีย์ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์) สำหรับรายละเอียดหลักสูตรของแต่ละเครือข่ายสถาบันเกษตรกรที่จะรับผิดชอบการฝึกอบรมให้สามารถยึดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมกับวิถีชีวิตของเกษตรกร/ชุมชน ในแต่ละพื้นที่

2.1.5 การจัดทำคู่มือการจัดตั้งและบริหาร โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน

กรมพัฒนาที่ดินได้ร่วมประชุมกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อร่วมกันแก้ไขร่างคู่มือการจัดตั้งและบริหาร โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ให้มีเนื้อหาครอบคลุมและมีความชัดเจนมากที่สุด โดยคู่มือฉบับร่างประกอบด้วยสาระสำคัญเรื่อง โครงการสร้างโรงงานฯ รายละเอียดของแบบโรงงานฯ เครื่องจักรและอุปกรณ์ภายในโรงงานฯ ศูนย์ข้อมูลเกษตรกรอินทรีย์และการควบคุมมาตรฐาน ข้อมูลชนิดและ

ปริมาณวัสดุเหลือใช้จากเกษตรกรรม ปริมาณธาตุอาหารของวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร แนวทางการบริหารจัดการและการจัดองค์กร ซึ่งขณะนี้ได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อยแล้ว อยู่ระหว่างรอการเสนอพิจารณาในคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร และเมื่อได้คู่มือฉบับสมบูรณ์ที่ผ่านการเห็นชอบจากคณะกรรมการฯ เรียบร้อยแล้ว จะดำเนินการจัดพิมพ์แจกจ่ายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

มตินโยบายส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในฐานะวาระแห่งชาติ มีผลต่อการขยายเครือข่ายมูลนิธิ เนื่องจาก อาจารย์วิวัฒน์ ในฐานะผู้นำของมูลนิธิฯ ได้เข้าร่วมผลักดันนโยบายฉบับนี้ เพื่อรองรับการทำงานและขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นรูปธรรมของประเทศ

“ยุคหนึ่งนายกทักษิณ มาขึ้นข้างเราเต็มที่แล้วก็ประกาศวาระแห่งชาติปุ๋ยชีวภาพ พอประกาศเขาก็ตั้ง จาตุรงค์ ฉายแสงเป็นประธานขับเคลื่อน เขาก็ตั้งผมเป็นรองประธานขับเคลื่อน” (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

กล่าวคือ เมื่อรัฐบาลประกาศการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เป็นนโยบายแห่งชาติแล้ว ย่อมจะต้องมีการจัดสรรทรัพยากรในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ทั่วทั้งประเทศ เช่น งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ หรือแม้แต่บุคลากรในการส่งเสริม เป็นต้น การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ระดับนโยบาย ดังกล่าวถือว่าช่วยขยายภารกิจของมูลนิธิที่ทำงานด้านเกษตรอินทรีย์มาโดยตรง เช่น การเลี้ยงดิน ให้ดินเลี้ยงพืช การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง การจัดการและการอนุรักษ์น้ำ นาข้าวอินทรีย์ ปั้นดินให้เป็นบ้าน ทางเลือกเพื่อพลังงานพอเพียง ถ่านคุณภาพและน้ำส้มควันไม้ การทำน้ำยาเอนกประสงค์ การทำน้ำหมัก ปุ๋ยอินทรีย์ เป็นต้น